

ATHENAGORAE QUI FERTUR
DE RESURRECTIONE MORTUORUM

SUPPLEMENTS TO
VIGILIAE CHRISTIANAE

Formerly Philosophia Patrum

TEXTS AND STUDIES OF EARLY CHRISTIAN LIFE
AND LANGUAGE

EDITORS

J. DEN BOEFT — R. VAN DEN BROEK — W.L. PETERSEN
D.T. RUNIA — J.C.M. VAN WINDEN

VOLUME LIII

ATHENAGORAE

QUI FERTUR

DE RESURRECTIONE MORTUORUM

EDIDIT

M. MARCOVICH

BRILL
LEIDEN · BOSTON · KÖLN
2000

This book is printed on acid-free paper.

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

Athenagoras, 2nd cent.

[De resurrectione]

Athenagorae qui fertur De resurrectione mortuorum / edidit M. Marcovich.

p. cm. — (Supplements to Vigiliae Christianae, ISSN 0920-623X ; v. 53)

Text in Greek.

ISBN 9004118969 (alk. paper)

I. Resurrection—Early works to 1800. I. Marcovich, Miroslav. II. Title.

III. Series.

BT1116.A84 D4 2000

236'.8—dc21

00-031149

CIP

Die Deutsche Bibliothek – CIP-Einheitsaufnahme

Athenagoras <Atheniensis>:

[De resurrectione mortuorum] Athenagorae qui fertur De resurrectione

mortuorum / ed. M. Marcovich. - Leiden ; Boston ; Köln : Brill, 2000

(Supplements to Vigiliae Christianae ; Vol. 53)

ISBN 90-04-11896-9

ISSN 0920-623X

ISBN 90 04 11896 9

© Copyright 2000 by Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, translated, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission from the publisher.

Authorization to photocopy items for internal or personal use is granted by Brill provided that the appropriate fees are paid directly to The Copyright Clearance Center, 222 Rosewood Drive, Suite 910 Danvers MA 01923, USA. Fees are subject to change.

PRINTED IN THE NETHERLANDS

BASILIAE SORORI

S

TABLE OF CONTENTS

Introduction	1
Athenagorae qui fertur	21
<i>De resurrectione mortuorum</i>	
Arethae Scholia in codice A (= NP)	51
Appendix: Iustini Martyris	64
qui fertur <i>De resurrectione</i>	

INTRODUCTION

1. AUTHORSHIP

The authorship of the *De resurrectione* is questionable. The treatise is preserved in a single manuscript, *Parisinus gr.* 451, copied in A.D. 913–914 by Baanes, the secretary of Arethas, archbishop of Caesarea in Cappadocia, and corrected by the owner of the codex, Arethas himself.

The *inscriptio* to the treatise (f. 348^v top) reads: τοῦ αὐτοῦ [i.e., 'Ἀθηναγόρου, from 348^r bottom] περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν, written by the hand of Baanes. And the *subscriptio* (f. 367^v bottom) reads: ἀθηναγόρου περὶ ἀναστάσεως, written by the hand of Arethas. The same applies to Athenagoras' *Legatio*, which immediately precedes *Resurrectio*. Its *inscriptio* (f. 322^v top) reads: ἀθηναγόρου ἀθηναίου φιλοσόφου χριστιανοῦ ἡ πρεσβεία περὶ χριστιανῶν and is written by Baanes, while its *subscriptio* (f. 348^r bottom) is by Arethas and shows two errors: ἀθηναγόρου (sic) πρεσβεία (sic).

The problem is that the words τοῦ αὐτοῦ of the inscription to *Resurrectio* are a sure addition. They are squeezed in a minimum space of three letters; they are written with supralinear abbreviations—τ(οῦ) αὐ(τοῦ)—and in a slightly darker ink. The question is now: Who made this addition and on what authority. I think the hand is that of the scribe Baanes, but Otto Stählin (in 1905) believed it is by the hand of Arethas.¹

One would assume whoever added this τοῦ αὐτοῦ did so after finding the name of Athenagoras in his *exemplar*. But we do not know for sure. It cannot be ruled out that a meddler (before the times of Baanes and Arethas) found out at the closing of Athenagoras' *Legatio* (37.1) 'Ἄλλ' ἀνακείσθω μὲν ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγος, and jumped to the conclusion that our treatise is the λόγος on the resurrection promised by Athenagoras.

The evidence from the transmission of the treatise being inconclusive, one must look for the similarities in content and expression between *Legatio* and *Resurrectio*. First, there are two picturesque quotations present in *Leg.* (both in 12.2) and *Res.* (19.3 and 16.5): 1 *Cor* 15:32 (= *Is.* 22:13), "Let us eat and drink, for tomorrow we die," and *Iliad* 16.672 and 14.231, "Sleep and Death are brothers." But both quotations had become proverbial, the former in the polemics against Epicureans, the latter everywhere, from Plato (*Apol.* 40 c–d) to Clement (*Protrept.* 102.3). In addition, the second instance does not refer to the same place in Homer.

A third common quotation (*Leg.* 3.1 and *Res.* 4.4) is better left alone. It is the expression Θυέστεια δειπνα (deriving from Eurip. *Orest.* 1008). The difference is that in *Leg.* it refers to the well known charge of cannibalism used

¹ Clemens Alexandrinus, I: *Protrepticus und Paedagogus* (G.C.S. 12), Leipzig, 1905, p. XVII n. 1.—Oscar von Gebhardt (T.U. I, 3, Leipzig, 1883, p. 184) got it all wrong.

against the Christians (and finds its closest parallel in *Epist. eccl. Lugdunensis et Viennensis* of A.D. 177 ap. Euseb. *Hist. eccl.* 5.1.14), while in *Res.* it refers to Greek and foreign mythology and is part of a list consisting of four members.

Even the simile of God as a potter,² present in both *Leg.* (15.2) and *Res.* (9.1), speaks against a common author: In *Leg.* Athenagoras says that God is like a potter, while the author of *Res.* rejects such an idea. Finally, the Stoic key-idea of ἡ κοινὴ ἔννοια means in *Res.* (14.1 and 24.2) "universal or innate notion," while in *Leg.* (5.1) ἡ κοινὴ πρόληψις means simply "a common pre-conception."

Doctrinal differences between *Legatio* and *Resurrectio* are striking. As Robert M. Grant (back in 1954) had pointed out, Athenagoras in *Leg.* makes a clear distinction between Spirit and Flesh, Heavenly and Terrestrial, while in *Res.* the word Spirit does not appear and Soul and Body are presented as equal partners. At *Leg.* 31.2 Athenagoras wrote that after death "we shall live another life better than this one, a heavenly one, not an earthly ... Even if we have flesh, we shall not be as flesh but as heavenly Spirit." At *Leg.* 27.1 there is a sharp opposition between the soul as "a pure Spirit" and as "merely blood and flesh." And at 36.2, while referring to the resurrection, Athenagoras makes a clear distinction between "intelligible and perceptible, incorporeal and corporeal things." Nothing of the kind is to be found in *Resurrectio*.³ To this H.E. Lona has added the difference in the employment of the term Flesh (σάρξ) between *Leg.* and *Res.*⁴

On the other hand, the argument of a difference in style between *Leg.* and *Res.* is better left alone. Actually, I find little stylistic difference between the treatises: both of them engage in too long sentences, filled with digressions. But if there is such a difference it may well be explained by the fact that the treatises belong to two different literary genres: *Legatio* is a πρεσβευτικὸς λόγος,⁵ while *Resurrectio* is most probably a philosophical public lecture—an ἐπίδειξις (cf. 23.6 οἱ συνελθόντες and οἱ παρόντες).

Here is a summary of recent scholarship on *Resurrectio*.

(a) Leslie W. Barnard (1972–1984) and particularly Bernard Pouderon (1986–1996) are today the main champions of Athenagoras' authorship of *Resurrectio*. Gunnar of Hällström (1988) sided with them (pp. 42–44).

(b) It is a merit of Robert M. Grant (1954) to have pointed out insurmountable differences between *Leg.* and *Res.*, ruling out Athenagoras as the author of the latter. However, he believed that *Res.* was directed against Origen's doctrine of resurrection, and consequently dated it in the third or early fourth century. William R. Schoedel (1972) sided with Grant, but placed *Res.* in the post-Origenist discussions about the resurrection. Horacio E. Lona (1988–1993)

² On which compare Fr. Solmsen, *Journal of the History of Ideas* 24 (1963) 473–496.

³ Compare E. Gallicet (1976; 1977).

⁴ *Vig. Christ.* 42 (1988) 352–363.

⁵ Compare W.R. Schoedel, "Apologetic Literature and Ambassadorial Activities," *Harvard Theol. Review* 82 (1989) 55–78.

went one step further: after a thorough analysis of *Resurrectio* he came to the conclusion that the treatise is to be placed at the end of the fourth century, being addressed to a mixed group of pagans and Christians.

(c) Ezio Gallicet (1976–1977) denied Athenagoras' authorship, but found it possible to place the treatise among the Apologetic literature of the end of the second century. It is addressed mainly to the pagans, such as the philosopher Celsus. In his turn, Gunnar af Hällström (1988) distinguished between three categories of people to whom Athenagoras addressed his treatise: (1) Those who deny the resurrection altogether (οἱ ἀπιστοῦντες πάντη, *Res.* 1.2; 1.5; 2.3). They are identified with pagan thinkers, such as Celsus and Galen. (2) Those who doubt the resurrection (οἱ ἀμφιβάλλοντες, 1.3; 1.5). They are mainly the simple-minded, catholic Christians who cannot give any reason for their disbelief or doubt. (3). Those who accept the resurrection (1.3 οἱ εὐγνωμονοῦντες καὶ μετ' εὐνοίας δεχόμενοι τὴν ἀλήθειαν).

Finally, Nicole Zeegers-Vander Vorst, after expressing doubts about Athenagoras' authorship of *Res.* (1992), in a recent (1995) exhaustive study of the treatise (running over 165 pages) came to the conclusion that it fits in with Apologetic literature of the second century and that it was addressed to the pagans (which explains the scarcity of scriptural references).

My own impression is that it is more likely than not that *Resurrectio* is not by Athenagoras; that it was composed at the end of the second century; and that it was addressed primarily to a pagan audience (the philosopher Celsus not being excluded), and that is why the name Χριστιανοί is absent in our treatise. However, the intention of its author remains elusive.

2. CONTENT

The treatise has a clear bipartite structure: arguments *pro veritate* refuting falsehood (1.3–11.2) first, arguments *de veritate* confirming truth (11.7–25.5) next. But the exposition is interrupted by several observations of a general nature (such as 1.1–2; 2.1–2; 11.3–6; 14.1–15.1; 19.1–2).

All arguments are not of equal length or weight: the one dealing with the equal justice for soul and body has unusual length (18.1–23.5), and the image of soul and body as two defendants before a judge is naïve. The definition of different kinds of permanence (διαιωνή) at 16.1–17.4 is gratuitous. And there is an inconsistency in exposition at 11.7 and 23.6 (see below). All this reveals that we are dealing with a clever rhetorician rather than a genuine philosopher. The nucleus of the author's argument is as follows.

Introduction: the two lines of argument: *pro veritate* (refutation of the objections to the resurrection of the body) vs. *de veritate* (the positive teaching on the resurrection) (1.3–5).

A. Arguments for the resurrection of the body (2.3–11.2)

Objection: God is either unable or unwilling to restore a dead and decomposed body (2.3). Rebuttal: God possesses both knowledge and power to accomplish this (2.4–6).

1. God's power (3.1–9.2)

God who was able to create man *ex nihilo* will be equally able to raise man's dead body, no matter how badly decomposed or even consumed by wild animals it may be (3.1–3).

Objection: How can the parts and limbs of a man devoured by animals (which in turn may be eaten by men) be restored to their original shape (4.1–4)? Rebuttal: There are *medical* reasons for this. Each species of living beings has a food naturally suited to it (5.1–6.6). Only the appropriate elements of the food remain permanently in the body of a man or an animal (7.1–3). For example, man cannot assimilate human flesh (7.4–8.3). Eventually inappropriate food will be separated from the body of its consumer to return to its original elements (8.4).

2. God's Will (10.1–11.2)

What is contrary to God's will is either unjust or unworthy of God. But resurrection is neither: it is not unjust either to the animals (which are void of reason and soul) or to man (consisting of soul and body) (10.1–5). Nor is it unworthy of God. Consequently, the resurrection is possible, willed and worthy of God (11.1–2).

B. Arguments concerning the resurrection (11.7–25.5)

1. Man was created for his own sake, i.e., for his own survival (12.1–13.2). (The man's αἰτία).

2. Man is a unity of the immortal soul and body. Therefore body must be resurrected to be permanently reunited with the soul (15.2–8). (The man's φύσις).

There are different kinds of permanence (διαμονή), each one corresponding to the nature of the given living being. Man's permanence includes temporary discontinuity and dissolution of the body after death, and its final restoration in eternity (16.1–17.4).

3. God's providence (πρόνοια) provides for reward or punishment of man at the Final Judgment. And such a just requital is possible only if both soul and body of man survive to be judged (18.1–23.6).

4. Finally, every living being has its own end (τέλος). And such an end for man consists in the life everlasting for both soul and body and in the contemplation of God (24.1–25.5).

I now come to the inconsistency in the exposition, well pointed out by H.E. Lona (1990, pp. 541–543). The second part of the treatise (*De veritate*) consists of four arguments; they are mentioned at 13.3; 14.4–5 and 18.1. However, at 11.7 only three of them are mentioned. Since the text does not indicate any lacuna the most likely explanation seems to be that the author simply had forgotten to mention the fourth argument (the one of man's τέλος). Similarly, at 23.6 he states that he has accomplished his discussion of the matter (τὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ πλεῖον ἐνδιατρίβειν οὐκέτ' ἂν ἔχοι καιρόν). But he has not yet touched the fourth argument. That makes chapters 24–25 (dealing with this argument) look like an afterthought. In brief, the exposition lacks unity and coherence.

3. TRANSMISSION

The treatise is preserved in a single manuscript, the Arethas codex (= A), *Parisinus gr.* 451, copied between September 913 and August 914 by the *notarios* (i.e., either secretary or scribe) for Arethas, the archbishop of Caesarea in Cappadocia (as is stated by Arethas himself on fol. 401^v).

This monumental parchment codex (actually a first corpus of Greek apologetic literature) measures 24.5 x 18.5 cm, with ample margins for scholia and a writing space of 14.5 x 11 cm (there are 26 lines per page). But the codex is badly mutilated. It consists today of a total of 393 (not 403) leaves, while originally it had no less than 476—83 leaves had been torn away. It comprises today the following treatises:

(1) f. 1 ^r –56 ^v	Clement, <i>Protrepticus</i>
(2) 57 ^r –154 ^v	Clement, <i>Paedagogus</i> (beginning with 1.96.1)
(3) 155 ^r –163 ^v	Ps. Justin, <i>Epistula ad Zenam et Serenum</i>
(4) 163 ^v –187 ^v	Ps. Justin, <i>Cohortatio ad Graecos</i> (interrupts at c. 36)
(5) 188 ^r –322 ^r	Eusebius, <i>Praeparatio evangelica</i> I–V (beginning with 1.3.5)
(6) 322 ^v –348 ^r	Athenagoras, <i>Legatio pro Christianis</i>
(7) 348 ^v –367 ^v	The same, <i>De resurrectione mortuorum</i>
(8) 368 ^r –401 ^v	Eusebius, <i>Contra Hieroclem</i>
(9) 402–403	A Scholion of Arethas on Clem. <i>Paed.</i> 1.15.3 (Stählin, pp. XXIII and 321–323).

Thanks to its content and great importance, A has been the object of special attention by modern scholars, notably by Karl Otto (1879),¹ Adolf Harnack (1882),² Oscar Gebhardt (1883),³ Eduard Schwartz (1891),⁴ Otto

¹ Io. Car. Th. eques de Otto, *Iustini Opera*, II (Corpus Apologetarum Christianorum saeculi secundi, III), 3rd ed., Jena, 1879, pp. VII–X.

² A. Harnack, *Die Ueberlieferung der griech. Apologeten* etc. (T.U. I.1–2), Leipzig, 1882, pp. 24–36.

³ O. von Gebhardt, *Zur handschriftlichen Ueberlieferung der griech. Apologeten*. 1. *Der Arethascodex, Paris Gr. 451* (T.U. I.3), Leipzig, 1883, pp. 154–196.

⁴ *Athenagorae Libellus pro Christianis, Oratio de resurrectione cadaverum*, rec. Ed. Schwartz (T.U. IV.2), Leipzig, 1891, p. III ff.

Stählin (1905),⁵ Karl Mras (1954),⁶ E. Gamillscheg (1981),⁷ M. Marcovich (1990),⁸ Chr. Riedweg (1994).⁹

The problem with **A** is that it is a manuscript both lacunose and corrupt. Arethas engaged in frequent erasures of the text copied by Baanes, in order to introduce *in rasura* his own corrections, which too often prove to be arbitrary. Since both Baanes and Arethas use the same brown ink and have very similar hands, often it is difficult to distinguish between their hands. And since we do not know on what authority did Arethas introduce his corrections, I have put all his additions in angle brackets.

There are four old apographs of **A**:

- N** *Mutinensis Misc. gr.* 126: α.S. 5.9 (previously III D 7), parchment, 25.5 x 17 cm (writing space 19 x 10 cm), 31 lines per page, fol. 295. *Resurrectio*: fol. 266^r–288^v, XIth century. (The bulk of the codex, however, fols. 2–237^v, is written by a different, slightly older, hand, from the beginning of the XIth century.)¹⁰
- P** *Parisinus gr.* 174, parchment, 23 x 18.5 cm (writing space 18–19 x 12 cm), 29 lines per page, fol. 190. *Resurrectio*: fol. 153^v–171^v, XIIth century.¹¹
- C** *Parisinus gr.* 450, chartaceus, 28.5 x 21.5 cm (writing space 19–20 x 12.5 cm), 23 (or 22) lines per page, fol. 467, dated A.M. 6872 = A.D. 1363 (f. 461^r). This huge "all-Justin codex" contains *Resurrectio* as the last treatise, fol. 433^v–461^r.¹²
- S** *Argentoratensis gr.* 9, fol. 260, XIIIth or XIVth century, perished in the fire of the Stadtbibliothek Strasbourg on 24 August 1870. We have to rely on the collation made by Eduard Cunitz (in 1842) for Otto. According to Schwartz (*Athenagoras*, p. VIII), **S** is an apograph of **N**.¹³

NPCS have no evidential value independent of **A**. Consequently, their *variae lectiones* are irrelevant, and their readings are reported in my *apparatus* only where they *deliberately* emend **A**.

⁵ O. Stählin, *Clemens Alexandrinus Werke*, I (G.C.S. 12), Leipzig, 1905; 1936²; Berlin, 1972³, pp. XVI–XXIII.

⁶ K. Mras, *Eusebius Werke*, VIII. *Praeparatio evangelica* I–X (G.C.S. 43.1), Berlin, 1954, pp. XIII–XVIII.

⁷ "Autoren und Kopisten...", *Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik* 31 (1981) 379–384.

⁸ *Athenagoras, Legatio pro Christianis*, ed. M. Marcovich (P.T.S. 31), Berlin, 1990, pp. 15–19.

⁹ Chr. Riedweg, *Ps.-Justin... Ad Graecos de vera religione...* (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, 25) Basel, 1994.

¹⁰ On **N** compare O. Stählin, *Clemens* I, pp. XXV–XXVII; C. Samberger–D. Raffin, *Catalogi codd. gr. qui in minoribus bibliothecis Italicis asservantur*, I, Leipzig, 1965, p. 381 f.; M. Marcovich, *Tatiani Oratio ad Graecos* (P.T.S. 43), Berlin, 1995, p. 3.

¹¹ On **P** compare Harnack, *Die Ueberlieferung*, pp. 1–3; Marcovich, *Tatian*, p. 4.

¹² On **C** compare M. Marcovich, *Iustini Martyris Dialogus cum Tryphone* (P.T.S. 47), Berlin, 1997, pp. 1–4.

¹³ On **S** compare Otto, *Iustini Opera*, II, pp. XIII–XVI; Harnack, *Die Ueberlieferung*, pp. 69 n. 170 and 79–85; Pouderon, *Athénagore*, p. 39.

Finally, there are at least twenty manuscripts copied from N, P or C and belonging to the XVth or XVIth century. They have no evidential value.¹⁴

The *editio princeps* of *De resurrectione* was provided by Petrus Nannius (= Pieter Nanninck, 1500–1557), with a Latin translation, Louvain and Paris, 1541. Long before, Giorgio Valla (1430–1499) had published his Latin version of the treatise (Venice, 1498). In 1557, Henricus Stephanus, II (Henri Estienne, 1528–1598) reprinted Nannius' edition in his *Athenagoras*, [Geneva], pp. 45–77 and 157–189.¹⁵

The subsequent editions by E. Dechair (Oxford, 1706), P. Maran (Paris, 1742), and K. Otto (Jena, 1857) show no improvement of the text.

The only edition of *De resurrectione* which can claim to be critical is the one provided by Eduard Schwartz (T.U. IV.2, Leipzig, 1891), greatly assisted by Wilamowitz. W.R. Schoedel (Oxford, 1972) and B. Pouderon (Paris, Source Chrétiens, 379, 1992) have not succeeded in improving the edition of Schwartz-Wilamowitz.

The present edition tries to heal the countless lacunae and scribal errors of A and to offer a text which makes sense, while restoring the author's original thought.

¹⁴ They are listed by Otto, *Athenagoras*, pp. XIII–XXX, Schwartz, *Athenagoras*, pp. VIII–XXX, and Pouderon *Athénagore*, pp. 35–37.

¹⁵ Compare B. Pouderon, "Les éditions d' Athénagore imprimées aux XVIe et XVIIe siècles," *Bulletin de l'histoire des religions* 52 (1990) 643–661; Idem, L'utilisation des manuscrits grecs dans les éditions et traductions d' Athénagore," *Revue d'histoire des textes* 23 (1993) 31–56, Idem, "Histoire du texte imprimé d' Athénagore: le XVIIe siècle," in *Les Pères de l'Église au XVIIe siècle*, Paris, 1993, 139–150.

4. SAMPLES OF TEXTUAL CRITICISM

(1) 1.4 Ὡς μὲν γὰρ πρὸς ἀπόδειξιν καὶ τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν πάντοτε πρωτοστατοῦσιν οἱ περὶ αὐτῆς λόγοι τῶν ὑπὲρ αὐτῆς, ὡς δὲ πρὸς τὸ χρειωδέστερον ἀνεστραμμένως οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῶν περὶ αὐτῆς.

The word αὐτῆς (four times in the text) cannot refer to ἀπόδειξιν but refers to an omitted word. Read πρὸς (ἀρχῆς) ἀπόδειξιν. The word ἀρχή was dropped at 17.2 as well (restored by Schwartz).

(2) 2.5 Ἄλλ' οὐτε ἀγνοεῖν τὸν θεὸν δυνατόν τῶν ἀναστησομένων σωμάτων τὴν φύσιν κατὰ τε μέρος ὅλον καὶ μόριον οὔτε...

So A, which is nonsensical. Schwartz emended to κατὰ [τε] μέρος [ὅλον] καὶ μόριον. That leaves the presense of τε and ὅλον unexplained. Read instead κατὰ τὸ ὅλον (καὶ) μέρος καὶ μόριον. "God knows the nature of human bodies both in their entirety and in every part and particle." Τὸ ὅλον is resumed by τὸ πᾶν, "the whole human body," in the next sentence, and the expression μέρη καὶ μόρια recurs at 3.3; 4.2; 5.3; 6.3; 8.3; 16.4 and 17.3.

(3) 2.5 Ὡς (i.e., τῷ θεῷ) γὰρ οὐκ ἡγνόητο πρὸ τῆς οἰκειάς ἐκάστου συστάσεως οὔτε τῶν γενησομένων στοιχείων ἢ φύσις, ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, οὔτε τὰ μέρη τούτων, ἐξ ὧν ἔμελλεν λήψεσθαι τὸ δόξαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρωπείου σώματος σύστασιν...

God creates human body not directly from the elements but from the parts of these elements: 2.5 καὶ ποῖον τοῦ στοιχείου μέρος; 3.2 καὶ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἓν συναγαγεῖν. Consequently, the words ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα must be an intrusive gloss to be deleted.

(4) 2.6 Ὅσον μὲν γὰρ κατὰ τὴν νῦν κρατοῦσαν παρ' ἡμῖν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἐφ' ἑτέρων κρίσιν, μείζον τὸ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν...

The word τάξις refers to man's place and rank in the world: he is above irrational animals, but he is beneath "purely rational, superior and immortal beings" (i.e., angels: 10.2; 12.3–4; 16.2–3). But the expression ἐφ' ἑτέρων κρίσιν does not make sense. I suggest it is a corruption of τὴν ἡμετέραν κρίσιν: "To judge from the present arrangement of things (i.e., hierarchy) in our world, and the state of our judgment, it is rather unusual for a man to foreknow what has not yet come to pass."

(5) 3.2 Καὶ τῷ λόγῳ βλάβος οὐδὲν κἂν ἐξ ὕλης ὑποθῶνται τινες τὰς πρώτας ἀρχάς, κἂν ἐκ τῶν στοιχείων ὡς πρώτων τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων, κἂν ἐκ σπερμάτων. Ἦς γὰρ ἐστὶ δυνάμει (referring to God) καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς νομοσιμμένην ἄμορφον οὐσίαν (N *man. rec.* : οὐσαν A) μορφῶσαι καὶ τὴν ἀνείδεον καὶ ἀδιακόσμητον πολλοῖς καὶ διαφόροις εἶδεσιν κοσμήσαι, καὶ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἓν συναγαγεῖν καὶ τὸ σπέρμα ἐν ὧν καὶ ἀπλοῦν εἰς πολλὰ διελεῖν...

In the thesis three principles appear: ὕλη, τὰ στοιχεῖα and σπέρματα. In its proof, however, ὕλη is replaced by οὐσία. But οὐσία is a makeshift introduced by the apograph N *man. rec.*: A has οὐσαν. Consequently, the word

ύλην had been dropped after νενομισμένην (because of *isoteleuton*) and we should read τὴν παρ' αὐτοῖς νενομισμένην (ύλην), ἄμορφον οὖσαν, μορφῶσαι. Compare Aëtius 1.9.5 Πλάτων τὴν ὕλην σωματοειδῆ ἄμορφον ἀνείδειον ἀσχημάτιστον ἄποιον et saepius.

(6) 3.3 ...πλήθη ζῶων παντοδαπῶν, ὅποσα τοῖς τοιοῦτοις σώμασιν ἐπιτρέχειν εἴωθεν καὶ τὸν ἐκ τούτων ἀγείρειν κόρον...

Since the phrase ἀγείρειν τὸν κόρον, "to satisfy one's wants, to sate oneself," cannot be paralleled in Greek, Schwartz remarked '*non intellego*.' But the confusion of minuscule *beta* and *kappa* is proverbial. Thus read καὶ τὴν ἐκ τούτων ἀγείρειν βοράν. The word βορά recurs in the next sentence (4.1).

(7) 7.2 ...μὴ συµμεταβαλλομένων σαρκὶ καὶ πιμελῇ τῶν [δημῶν del. Wilamowitz, Schwartz] ἐν τῷ μένειν ἅπερ ἐστὶ τὴν τροφὴν δεχομένων.

Schoedel translates: "...since the members [sc. of the body] which receive food and remain what they were do not change along with alterations in bulk of flesh or fat." That leaves the presence of δημῶν unexplained. The Homeric word δημός, "fat," is not a likely explanatory gloss on the much more common word πιμελή. I think the text is slightly corrupt. Read μὴ συµμεταβαλλομένων σαρκὶ καὶ πιμελῇ τῶν τεσσάρων (= δ') μ(ε)ρῶν, ἐπὶ τῷ μένειν ἅπερ ἐστὶ τὴν τροφὴν δεχομένων. "...since the four (basic) parts of the body, which receive food in order to remain what they are, do not change along with flesh and fat." The four basic parts of the body are mentioned at 7.1: blood, phlegm, bile and breath.

(8) 8.3 Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐδ' εἰπεῖν εὐαγές, τὸ δὲ σαρκῶν ἀνθρώπων ἀνθρώπους μετασχεῖν ἔχθιστόν τι καὶ παμμίαρον καὶ πάσης ἐκθέσμου καὶ [παρὰ φύσιν delevis] βρώσεως καὶ (scipsi : ἢ A) πράξεως ἐναγέστερον, τὸ δὴ (scipsi : δὲ A) παρὰ φύσιν οὐκ ἂν ποτε χωρήσειεν εἰς τροφὴν τοῖς ταύτης δεομένοις μέρεσιν καὶ μορίοις...

The first παρὰ φύσιν is a dittography of the second one, and the clause beginning with τὸ δὲ παρὰ φύσιν οὐκ ἂν ποτε is the apodosis of the sentence. Consequently, read δὴ for δὲ.

(9) 10.1 Τὸ γὰρ ἀβούλητον ἢ ὥς ἄδικον αὐτῷ (NPC, Schoedel, Pouderon : αὐτό A) ἐστὶν ἀβούλητον ἢ ὥς ἀνάξιον.

Read Τὸ γὰρ ἀβούλητον (τῷ θεῷ) ἢ ὥς ἄδικόν [αὐτό del Wilamowitz, Schwartz] ἐστὶν ἀβούλητον ἢ ὥς ἀνάξιον and compare 2.3 ἢ ἀδύνατον ὃν τῷ θεῷ ἢ ἀβούλητον and 11.2 τὸ τῷ θεῷ βουλητόν.

(10) 12.5 ...εἰποίησεν ὁ θεὸς ἄνθρωπον, κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον τοῖς γενομένοις λόγον, διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν, οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην, εἶτα παντελῶς σβεννυμένην.

The word αἰώνιον was dropped before ζωὴν. "God created man for His own sake (primary reason), and for the sake of the *everlasting* life for the created man, and not a life kindled for a short time and then completely extinguished (secondary reason)." Compare 12.6 τὴν εἰς αἰεὶ διαμονὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ

ποίησας, ἵνα ... συνδιαϊωνίζωσιν ἀπόνως...; 13.2 τὴν εἰς αἰεὶ διαμονήν; 15.6 διαμένειν εἰς αἰεὶ.

(11) 14.3 "Ὅθεν, οἶμαι, [χρῆν A : χρῆναι Arethas : del. Wilamowitz, Schwartz] δίκαιον περὶ τῶν προκειμένων ἐσπουδακότας ... πρῶτον μὲν ἐπισκοπεῖν καλῶς...

Read "Ὅθεν, οἶμαι, χρῆν (καὶ) δίκαιον and compare Ταῦτα δὲ διαταξαμένους χρῆ πρώτην μὲν τάξαι in the next sentence.

(12) 18.2 Δεδειγμένων δὲ ἡμῖν τῶν πρῶτων ὡς οἶόν τε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ διὰ τῶν ὑστέρων δεῖξαι τὸ προκείμενον...

Read διὰ τῶν ὑστερον and compare 17.1 οὐκ ἐμφαινομένων ἐναργῶς τοῖς πρώτοις τῶν ὑστερον ἐπιγινομένων.

(13) 19.3 Εἰ μὲν γὰρ μηδεμία μηδαμοῦ τῶν ἀνθρώποις πεπραγμένων γίνοιτο κρίσις, οὐδὲν ἔξουσι πλεῖον τῶν ἀλόγων ἄνθρωποι· μᾶλλον δὲ κακείνων πράξουσιν ἀθλιώτερον..., ὁ δὲ κτηνώδης ἢ θηριώδης βίος ἄριστος...

Read ὁ δὲ κτηνώδης ἢ θηριώδης βίος (ἔσται) ἄριστος. The same word is missing in the next sentence (restored by Wilamowitz): ἤτοι κατὰ τὸν παρόντα (ἔσται) βίον..., ἢ μετὰ θάνατον...

(14) 21.1 Κατορθωμάτων τε γὰρ τιμωμένων, ἀδικηθήσεται τὸ σῶμα σαφῶς ἐκ τοῦ κοινωνῆσαι μὲν τῇ ψυχῇ τῶν ἐπὶ τοῖς σπουδαζομένοις πόνων, μὴ κοινωνῆσαι δὲ τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι τιμῆς, καὶ συγγνώμης μὲν τυγχάνειν πολλάκις τὴν ψυχὴν ἐπὶ τινων πλημμελημάτων διὰ τὴν τοῦ σώματος ἔνδειαν τε καὶ χρείαν, ἐκπίπτειν δὲ αὐτὸ τὸ σῶμα τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι κοινωνίας, ὑπὲρ ὧν τοὺς ἐν τῇ ζωῇ συνδιήνεγκεν πόνους.

In the rewarding of virtuous acts Body would not be deprived of partnership with Soul while striving to accomplish virtuous acts during life: it would be deprived of partnership with Soul in sharing the reward for those virtuous acts at the Final Judgment. Thus read ἐκπίπτειν δὲ αὐτὸ τὸ σῶμα τῆς ἐπὶ κατορθωθείσι (τιμῆς) κοινωνίας The word τιμή in the sense of reward recurs at 14.5; 18.2; 18.4; 22.1; 25.5.

(15) 21.2 ...ἐπλημέλησεν (sc. ἡ ψυχὴ), ποτὲ μὲν κατὰ συναρπαγὴν καὶ κλοπὴν (sc. ὑπὸ τοῦ σώματος), ... ἄλλοτε δὲ κατὰ συνδρομὴν ἐν χάριτος μέρει καὶ θεραπείας τῆς τούτου συστάσεως.

Τούτου must refer to τοῦ σώματος. But Soul is not likely to commit misdeeds out of care for Body's constitution: it may do so out of care for the constitution of Man, being a composite of Soul and Body. Thus read καὶ θεραπείας τῆς τοῦ (ἀνθρώπου) συστάσεως and compare 15.2 ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ τοῦ ... σώματος ἔχει τὴν σύστασιν and 21.5.

(16) 22.5 ...τῆς μὲν χρήσεως τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῆς ἀποχῆς (τῶν παρὰ φύσιν addidi) ἐπὶ τῶν χρῆσθαι πεφυκότων θεωρουμένης...

The addition τῶν παρὰ φύσιν is strongly suggested by the same contrast at 6.5 and 8.2–3.

(17) 25.4 Τέλος δὲ ζωῆς ἔμφορος καὶ λογικῆς κρίσεως οὐκ ἂν ἁμάρτοι τις εἰπὼν τὸ τούτοις ἀπερισπάζεται συνδιαιώνίζειν, οἷς μάλιστα καὶ πρῶτως ὁ φυσικὸς συνήρμοσται λόγος, τῇ τε θεωρίᾳ τοῦ δόντος καὶ τῶν ἐκείνῳ δεδομένων ἀπαύστως ἐπαγάλλεσθαι.

The author is dealing here not with the ultimate end (τέλος) of the human Mind (λογικὴ κρίσις), but with the ultimate end of Man as a composite of Soul and Body (25.1). Consequently, read Τέλος δὲ ζωῆς ἔμφορος καὶ λογικῆς κρίσεως (μεμοιραμένοις) and compare 12.6 τοῖς δὲ ... νοῦν τε συνεπιφερομένοις καὶ λογικῆς κρίσεως μεμοιραμένοις τὴν εἰς αἰὲ διαμονὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιήσας... and 13.2.

5. SELECT BIBLIOGRAPHY

- Barnard, L.W., *Athenagoras. A Study in Second Century Christian Apologetic* (Théologie historique 18), Paris, 1972.
- Barnard, L.W., "Notes on Athenagoras," *Latomus* 31 (1972) 413–432.
- Barnard, L.W., "Athenagoras: De Resurrectione. The Background and Theology of a Second Century Treatise on the Resurrection," *Studia Theologica* 30 (1976) 1–42.
- Barnard, L.W., "The Authenticity of Athenagoras' *De Resurrectione*," *Studia Patristica* 15 (1984) 39–49.
- Bellini, E., "Atenagora e il trattato 'Sulla risurrezione dei morti'," *La Scuola cattolica* 101 (1973) 511–517.
- Bieder, W., "Auferstehung des Fleisches oder des Leibes? Eine biblisch-theologische und dogmengeschichtliche Studie," *Theologische Zeitschrift* 1 (1945) 105–120.
- Boliek, L.E., *The Resurrection of the Flesh. A Study of a Confessional Phrase*, Amsterdam, 1962.
- Daley, B.E., *The Hope of the Early Church. A Handbook of Patristic Eschatology*, Cambridge, 1991.
- Davies, J.G., "Factors Leading to the Emergence of Belief in the Resurrection of the Flesh," *Journal of Theological Studies* N.S. 23 (1972) 448–455.
- Eijk, T.H.C. van, *La résurrection des morts chez les Pères Apostoliques* (Théologie historique 25), Paris, 1974.
- Gallicet, E., "Atenagora o Pseudo-Atenagora?," *Rivista di Filologia* 104 (1976) 420–435.
- Gallicet, E., "Ancora sullo Pseudo-Atenagora," *Rivista di Filologia* 105 (1977) 21–42.
- Grant, R.M., "The Resurrection of the Body," *Journal of Religion* 28 (1948) 120–130 and 188–208.
- Grant, R.M., "Athenagoras or Pseudo-Athenagoras," *Harvard Theological Review* 47 (1954) 121–129.
- Greshake, K.–Kremer, J., *Resurrectio mortuorum. Zum theologischen Verständnis der leiblichen Auferstehung*, Darmstadt, 1986.
- Haller, W., "Die Lehre von der Auferstehung des Fleisches bis auf Tertullian," *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 2 (1892) 274–343.
- Hällström, G. af, *Carnis Resurrectio. The Interpretation of a Credal Formula* (Commentationes Humanarum Litterarum 86), Helsinki, 1988.
- Keseling, P., "Athenagoras," *Reallexikon f. Antike u. Christentum* 1 (1950) 881–888.
- Kretschmar, G., "Auferstehung des Fleisches. Zur Frühgeschichte einer theologischen Lehrformel," in *Leben angesichts des Todes* (Festschrift H. Thielicke), Tübingen, 1968, 101–137.
- Lehmann, J., *Die Auferstehungslehre des Athenagoras*, Diss. Leipzig, 1890.
- Lona, H.E., "Bemerkungen zu Athenagoras und Ps.-Athenagoras," *Vigiliae Christianae* 42 (1988) 352–363.
- Lona, H.E., "Die dem Apologeten Athenagoras zugeschriebene Schrift 'De Resurrectione Mortuorum' und die altchristliche Auferstehungsapologetik," *Salesianum* 52 (1990) 525–578.

- Lona, H.E., *Ueber die Auferstehung des Fleisches. Studien zur frühchristlichen Eschatologie* (Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 66), Berlin, 1993.
- Marcovich, M., "Athenagoras, *De Resurrectione* 3.2," *Journal of Theological Studies* N.S. 29 (1978) 146–147.
- Marcovich, M., "On the Text of Athenagoras, *De Resurrectione*," *Vigiliae Christianae* 33 (1979) 375–382.
- Marcovich, M., *Athenagoras, Legatio pro Christianis* (Patrist. Texte u. Studien 31), Berlin, 1990.
- Pouderon, B., "L'authenticité du traité *De resurrectione* attribué à l'apologiste Athénagore," *Vigiliae Christianae* 40 (1986) 226–244.
- Pouderon, B., "Public et adversaires du traité sur la résurrection d'Athénagore," *Vetera Christianorum* 24 (1987) 315–336.
- Pouderon, B., "La chaîne alimentaire chez Athénagore. Confrontation de sa théorie digestive avec la science médicale de son temps," *Orpheus* N.S. 9 (1988) 219–237.
- Pouderon, B., *Athénagore d'Athènes, philosophe chrétien* (Théologie historique 82), Paris, 1989.
- Pouderon, B., "Athénagore et Tertullien sur la résurrection," *Revue Augustinienne* 35 (1989) 209–230.
- Pouderon, B., "La chair et le sang. Encore sur l'authenticité du traité d'Athénagore," *Vigiliae Christianae* 44 (1990) 1–5.
- Pouderon, B., *Athénagore. Supplique au sujet des Chrétiens. Traité sur la résurrection des morts* (Sources Chrétiennes 379), Paris, 1992.
- Pouderon, B., "Athénagore chef d'école. A propos du témoignage de Philippe de Sidè," *Studia Patristica* 26 (1993) 167–176.
- Pouderon, B., "Apologetica. Encore sur l'authenticité du '*De resurrectione*' d'Athénagore," *Revue des sciences religieuses* 67 (1993) 23–40; 68 (1994) 19–38; 69 (1995) 194–201; 70 (1996) 224–239.
- Pouderon, B., "Les citations scripturaires chez Athénagore, leur origine et leur statut," *Vetera Christianorum* 31 (1994) 111–153.
- Pouderon, B., "Le '*De resurrectione*' d'Athénagore face à la gnose valentinienne," *Recherches Augustiniennes* 28 (1995) 145–183.
- Rauch, J.L., *Greek Logic and Philosophy, and the Problem of Authorship in Athenagoras*, Diss. Chicago, 1968.
- Refoulé, F., "Immortalité de l'âme et résurrection de la chair," *Revue de l'histoire des religions* 163 (1963) 11–52.
- Runia, D.T., "Verba Philonica. Ἀγαλματοφορεῖν and the Authenticity of the *De resurrectione* attributed to Athenagoras," *Vigiliae Christianae* 46 (1992) 313–327.
- Scheurer, G., *Auferstehungs-Dogma in der vornicänischen Zeit*, Diss. Würzburg, 1896.
- Schweizer, E., "Σάρξ," *Theol. Wb. z. NT* 7 (1964) 98–104; 108–109; 118–151.
- Siniscalco, P., *Ricerche sul "De Resurrectione" di Tertulliano* (Verba seniorum, N.S. 6), Roma, 1966.
- Staats, R., "Auferstehung: Alte Kirche," in *Theol. RE* 4 (1979) 467–477.

- Vermander, J.-M., "Celse et l'attribution à Athénagore d'un ouvrage sur la résurrection des morts," *Mélanges de Science Religieuse* 35 (1978) 125–134.
- Winden, J.C.M. van, "The Origin of Falsehood," *Vigiliae Christianae* 30 (1976) 303–306.
- Zeegers-Vander Vorst, N., "La paternité athénagorienne du 'De Resurrectione'," *Revue d'histoire ecclésiastique* 87 (1992) 333–374.
- Zeegers-Vander Vorst, N., "Adversaires et destinataires du *De resurrectione* attribué à Athénagore d'Athènes," *Salesianum* 57 (1995) 75–122; 199–250; 415–442; 611–656.

6. ARETHAS' SCHOLIA IN A

Archbishop Arethas (born between 850 and 860, died after 932) produced a rich crop of scholia on *De resurrectione*, spread over the wide margins of his codex (913–914). Evidently, he carefully prepared his scholia in a separate first draft, then copied them in A, in a neat, calligraphic, semiuncial script. The problem is that his letters are so small that often they become illegible. Here and in damaged places we are greatly helped by the old apographs of A—N and P—which have copied Arethas' scholia along with the text of *De resurrectione*. While copying his scholia Arethas omitted a few words and also made some scribal errors. I have tried to remedy this while relying on the text of the treatise.

Arethas first copied his key scholia, numbered 1 through 23. They are analyses of the content of *De resurrectione* with an attempt at its division into chapters (cf. fol. 361^v, where Scholion 20 was copied before the other one). Then he added the bulk of the scholia. Scholion ad Res. 17.4 he copied in two slightly different versions.

The Scholia have been edited first by E. Dechair (Oxford, 1706), then by K. Otto (C.A.C. VII, Jena, 1857) and J.H. Nolte (P.G. VI, coll. 1819–1828), finally by O. von Gebhardt (T.U. I.3, Leipzig, 1883, pp. 186–196). None of them is complete and satisfactory. For example, von Gebhardt offered the best text, but for some reason had chosen to print only Arethas' key scholia 1–23. After a fresh collation of A I am offering a complete edition of the scholia.

7. APPENDIX

One long and two shorter fragments of the lost treatise *De resurrectione*, ascribed to Justin Martyr, are preserved in *Sacra parallela* of John of Damascus (ca. 650–750). Eusebius (*Hist. eccl.* 4.18.4) attributed the treatise to Justin Martyr, as do the manuscripts of *Sacra parallela*. Among modern scholars Pierre Prigent (1964) defended Justin's authorship,¹ while both Gunnar af Hällström (1988)² and Bernard Pouderon (1997)³ left the question open. However, Horacio E. Lona (1989 and 1993)⁴ pointed out that the eschatology of our author is different from the one of Justin Martyr. The consensus is that the treatise may belong to the second half of the second century. Scholars have pointed out that there are affinities with Justin's theology. Even Lona admits: "Der Sachverhalt lässt sich schwer erklären ohne ein Abhängigkeitsverhältnis zwischen Justin und dem Verfasser von *De Resurrectione*."⁵ My own impression is that the author cannot be Justin Martyr. The redundancy in exposition indicates rather a dilettante. His comparisons are either stock-similes or pedestrian improvisations.⁶ As for the author's opponents, they are primarily the Christians rejecting the resurrection of the flesh (cf. c. 5 αὐτοὶ τῷ λόγῳ λέγοντες ἑαυτοὺς εἶναι πιστοὺς, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἀποδεικνύοντες ἀπίστους ἑαυτοὺς καὶ τῶν ἀπίστων ἀπιστοτέρους), probably some Gnostics (G. af Hällström 20 thought of the Carpocratians).

Brief Account

- Chapter 1 The doctrine of truth does not need proof, for truth is God himself and His incarnate Son Logos or Jesus Christ is the proof of the truth of the resurrection of the flesh. However, since the Adversary does not cease attacking both the faithful and the pagans, I have decided to fight him back.
- 2 The objections of the opponents of the resurrection of the flesh:
 (1) The restoration of a dead and decomposed body is an impossibility. (2) The body is an abode for vices: with the resurrection of the body vices would rise as well. (3) If a body is not resurrected in its entirety this would witness to the weakness of God. And if it is resurrected with all its members and organs

¹ P. Prigent, *Justin et l' Ancien Testament*, Paris, 1964, 36–73.

² G. af Hällström, *Carnis Resurrectio*, Helsinki, 1988, 21, 41, 93.

³ B. Pouderon, "Le contexte polémique du *De Resurrectione* attribué à Justin: destinataires et adversaires," *Studia Patristica* 31 (Leuven, 1997) 143–166.

⁴ H.E. Lona, "Ps. Justin *De Resurrectione* und die altchristliche Auferstehungsapologetik," *Salesianum* 51 (1989) 691–768. Idem, *Über die Auferstehung des Fleisches*, Berlin 1993, 135–154.

⁵ *Die Auferstehung des Fleisches*, p. 135 n. 364.

⁶ The opponents of the resurrection of the flesh requesting proof are like a man disbelieving his sensorial perceptions (c. 1); God is like a sculptor or painter or metal founder or else mosaic maker (cc. 6–8); Soul and Body are like a pair of oxen yoked together (c. 7); God is unlike a builder who destroys the house he has built (c. 8); God is unlike a man who favors only his own kin (c. 8).

would contradict Christ's words: "They neither marry nor are given in marriage but will be like angels in heaven" (Mt 22:30). (4) Jesus appeared in a spiritual, not a physical body.

- 3 Refutation of objection (3). From the fact that a resurrected body would have all its organs (including those of procreation) it does not follow that it would *use* them. The birth of Christ from a virgin proves that sex is not necessary for man's conception. Moreover, Christ fulfilled only the necessary desires of the body (such as food and drink). And He predicted the future state of man: "The children of this age marry and are given in marriage, but the children of the future age neither marry nor are given in marriage but will be like angels in heaven" (Lc 20:34–36).
- 4 The bodies imperfect in this life will become perfect after the resurrection thanks to Christ.
- 5 Refutation of objection (1). The resurrection of the flesh is possible for God, who was able both to create man from earth and to make him be born from a small semen.
- 6 To turn to the pagan philosophers, Plato, Epicurus and the Stoics all attest to the possibility of rebirth (παλιγγενεσία). According to Plato there are two eternal principles: God the shaper and Matter to be shaped. Now, like a potter God is able to reshape the matter and produce the same object twice. According to the Stoics the four elements are imperishable and can produce the same body many times. As for Epicurus, since the atoms are everlasting, they are capable of producing the same body many times.
- 7 Refutation of objection (2). Those who consider the body unworthy of resurrection I would remind that God had created both Body and Soul (Gn 2:7). As for the vices, they derive both from Body and Soul.
- 8 God is not likely to destroy His own creation (the body). Man is a being composed of Soul and Body: it is the composite that God will resurrect.
- 9 Refutation of objection (4). Christ himself resurrected both in spirit and flesh.
- 10 The promise of life everlasting refers not only to the soul (which is imperishable anyway), but to the body as well.

The fragments were first published by Pierre Halloix (1571–1656) in 1636⁷, from a manuscript belonging to Cardinal François de La Rochefoucauld (1558–1645), now at Berlin (*Ruperfucaldianus* 1450, saec. XII–XII = R, which

⁷ *Illustrium Ecclesiae Orientalis Scriptorum qui sanctitate juxta et eruditione secundo Christi saeculo floruerunt Vitae et Documenta*. Auctore R.P. Petro Halloix..., Duaci (ex officina typographica Petri Bogardi), Anno 1636, pp. 299–315.

offers an inferior text. The subsequent editions followed Halloix's text. The text printed in *P.G.* (VI, 1571–1592) is the one edited by Prudence Maran in 1742.⁸ Karl von Otto (*C.A.C.* III, 1879³) gave preference to the best codex *C* (= *Coislirianus* 276, saec. X), but did not improve much the text.⁹ The only critical edition is that of Karl Holl (*T.U.* XX.2, 1899).¹⁰ However, his text is not satisfactory either. For the transmitted text is lacunose and corrupt to an extent not anticipated by Holl, as is demonstrated by the present edition.¹¹

⁸ *Iustini ... Opera quae exstant omnia ... Opera et studio unius ex monachis Congregationis S. Mauri* [i.e. Prudentii Marani], Parisiis, 1742, pp. 588–595.

⁹ *Iustini ... Opera*, tomus II, recensuit Io. Car. Th. eques de Otto, ed. tertia, Ienae, 1879, pp. 210–249 et p. 259 (= *Corpus Apologetarum Christianorum saeculi secundi*, vol. III). —Recently André Wartelle published a French translation of the fragments while using Otto's text (apparently he was not aware of Holl's edition): "Saint Justin, philosophe et martyr: De la Résurrection. Introduction et traduction," *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1993.1, pp. 66–82.

¹⁰ *Fragmente vornicänischer Kirchenväter aus den Sacra parallela* [des Johannes Damascenus], herausgegeben von Karl Holl (*T.U.* XX.2), Leipzig, 1899, Frr. 107–110.

¹¹ Compare M. Marcovich, *Patristic Textual Criticism*, Part 1, Atlanta, Scholars Press, 1994, 161–164.

ATHENAGORAE
qui fertur
De resurrectione mortuorum

ABBREVIATIONES

SIGLA

- A** Arethae codex Parisinus gr. 451, a Baane a.D. 913–914 exaratus, fol. 348^v–367^v
- Arethas manus Baanis (= A) correctiones Arethae
- Codicis A apographa vetera*
- N** Mutinensis Misc. gr. 126: α.S. 5.9 (olim III D 7), saec. XI, fol. 266^f–288^v
- P** Parisinus gr. 174, saec. XII, fol. 153^v–171^v
- C** Parisinus gr. 450, a.D. 1363 exaratus, fol. 433^v–461^f
- S** Argentoratensis gr. 9, saec. XIII vel XIV, nunc deperditus

EDITIONES

- Nannius *Athenagorae Atheniensis, philosophi Christiani, De resurrectione mortuorum*, Petro Nannio Alecmariano interprete, Lovanii (apud Bartholomaeum Gravium) et Parisiis (apud Christianum Wechelum), MDXLI
- Stephanus *Athenagorae Atheniensis philosophi Christiani apologia pro Christianis, ad imperatores Antoninum et Commodum. Eiusdem de resurrectione mortuorum*. Ex antiquis exemplaribus libellus ille nunc primum profertur, hic autem castigatior quam antea editur. Uterque graece et latine. Ex officina Henrici Stephani, [Genavae,] MDLVII
- Dechair *Sancti Athenagorae ... Legatio pro Christianis ... Eiusdem De resurrectione mortuorum ...* Cura et studio Eduardi Dechair, Oxoniae, e theatro Sheldoniano [impensis S. et J. Sprint], 1706
- Maran in *Iustini Opera quae exstant omnia*, opera et studio unius ex monachis Congregationis S. Mauri [i.e. Prudentii Marani], pp. 315–336, Parisiis (sumptibus Caroli Osmont), 1742 = *P.G.* VI, Parisiis, 1857 = 1884, coll. 973–1024. [Libellum in 25 capitula divisit.]

- Otto *Athenagorae philosophi Atheniensis Opera*, ed. Ioann. Carol. Theod. Otto (Corpus Apologetarum Christianorum saeculi secundi, Vol. VII), Ienae, 1857 [= Visibadae, 1969]
- Schwartz *Athenagorae Libellus pro Christianis, Oratio de resurrectione cadaverum*, recensuit Eduardus Schwartz (T.U. IV.2), Lipsiae, 1891. (Cum annotationibus Udalrici ab Wilamowitz-Moellendorff.)
- Ubaldi-
Pellegrino *Atenagora: La Supplica per i Cristiani, Della risurrezione dei morti*, a cura di Paolo Ubaldi e Michele Pellegrino, Taurini (Corona Patrum Salesiana, Ser. Gr. 15), 1947
- Schoedel *Athenagoras, Legatio and De Resurrectione*, edited and translated by William R. Schoedel, Oxonii (Oxford Early Christian texts), 1972. [Capitula in sententias dvisit.]
- Pouderon *Athénagore, Supplique au sujet des Chrétiens et Sur la résurrection des morts*, introduction, texte et traduction par Bernard Pouderon, Parisiis (Sources Chrétiens, N° 379), 1992

Παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ τῆς ἐν τούτοις ἀληθείας ἐχομένῳ παραφύεται 1
 1 τι ψεῦδος· παραφύεται δὲ οὐκ ἐξ ὑποκειμένης τινὸς ἀρχῆς κατὰ φύσιν
 ὁρμώμενον ἢ τῆς κατ' αὐτὸ ὕπερ ἐστὶν ἕκαστον αἰτίας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τὴν
 ἕκθεσμον σπορὰν ἐπὶ διαφθορᾷ τῆς ἀληθείας τειμηκότων σπουδα-
 5 ζόμενον. Τοῦτο δὲ ἔστιν εὐρεῖν πρῶτον μὲν ἐκ τῶν πάσαις ταῖς περὶ τούτων 2
 φροντίσιν ἐσχολακότων καὶ τῆς ἐκείνων πρὸς τε τοὺς ἑαυτῶν πρεσ-
 βυτέρους καὶ τοὺς ὁμοχρόνους γενομένης διαφορᾶς, οὐχ ἥκιστα δὲ ἐξ
 αὐτῆς τῆς τῶν (νῦν) ἐν μέσῳ στρεφομένων ταραχῆς. Οὐδὲν γὰρ τῶν
 ἀληθῶν οἱ τοιοῦτοι κατέλιπον ἀσυκοφάντητον, οὐ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ,
 10 οὐ τὴν γνῶσιν, οὐ τὴν ἐνέργειαν, οὐ τὰ τούτοις ἐφεξῆς καθ' εἰρμὸν
 ἐπόμενα καὶ τὸν τῆς εὐσεβείας ἡμῖν ὑπογράφοντα λόγον· ἀλλ' οἱ μὲν
 πάντῃ καὶ καθάπαξ ἀπογινώσκουσιν τὴν περὶ τούτων ἀλήθειαν, οἱ δὲ πρὸς
 τὸ δοκοῦν αὐτοῖς διαστρέφουσιν, οἱ δὲ καὶ περὶ τῶν ἐμφανῶν ἀπορεῖν
 ἐπιτηδεύουσιν.
 15 "Ὅθεν οἶμαι δεῖν τοῖς περὶ ταῦτα πονουμένοις λόγων διττῶν, τῶν μὲν 3
 ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας· καὶ τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς
 ἀληθείας πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας ἢ τοὺς ἀμφιβάλλοντας, τῶν δὲ περὶ τῆς
 ἀληθείας πρὸς τοὺς εὐγνωμονοῦντας καὶ μετ' εὐνοίας δεχομένους τὴν
 ἀλήθειαν. Ὡς ἐνεκεν χρητὸς τοὺς περὶ τούτων ἐξετάζειν ἐθέλοντας τὴν
 20 ἐκάστοτε προκειμένην χρεῖαν σκοπεῖν καὶ ταύτῃ τοὺς λόγους μετρεῖν τὴν
 τε [περὶ] τούτων τάξιν μεθαρμόζειν πρὸς τὸ δέον καὶ μὴ τῷ δοκεῖν τὴν
 αὐτὴν πάντοτε φυλάττειν ἀρχὴν ἀμελεῖν τοῦ προσήκοντος καὶ τῆς
 ἐπιβαλλούσης ἐκάστῳ χώρας. Ὡς μὲν γὰρ πρὸς (ἀρχῆς) ἀπόδειξιν καὶ τὴν 4
 φυσικὴν ἀκολουθίαν πάντοτε πρωτοστατοῦσιν οἱ περὶ αὐτῆς λόγοι τῶν
 25 ὑπὲρ αὐτῆς, ὥς δὲ πρὸς τὸ χρειωδέστερον ἀνεστραμμένως οἱ ὑπὲρ αὐτῆς
 τῶν περὶ αὐτῆς. Οὔτε γὰρ γεωργὸς δύναται ἂν προσηκόντως καταβάλλειν
 τῇ γῇ τὰ σπέρματα, μὴ προεξελών τὰ τῆς ἀγρίας ὕλης καὶ (τὰ) τοῖς
 καταβαλλομένοις ἡμέροις σπέρμασιν λυμαινόμενα, οὔτε ἱατρὸς ἐνεῖναι
 τι τῶν ὑγιεινῶν φαρμάκων τῷ δεομένῳ θεραπείας σώματι, μὴ τὴν ἐνοῦσαν

A f. 349^r

inscriptio : τοῦ αὐτοῦ : i.e. Ἀθηναγόρου (A f. 348^r)

inscriptio A (τοῦ αὐτοῦ additum sive a Baane sive ab Aretha) 6 post ἑαυτῶν
 repetit καὶ τῆς ἐκείνων πρὸς τοὺς ἑαυτῶν Baanes, sed erasit 8 νῦν addidi (cf. v. 5
 πάλαι) 21 περὶ deleui : περὶ τούτων del. Schwartz, invito M. Pellegrino |
 post δοκεῖν addit δεῖν Schwartz 23 ἀρχῆς addidi ex. gr. (cf. v. 22 ἀρχὴν) 27
 τὰ³ add. Wilamowitz 29 ὑγιεινῶν A

κακίαν προκαθήρας ἢ τὴν ἐπιρρέουσιν ἐπισχών· οὔτε μὴν ὁ τὴν ἀλήθειαν διδάσκειν ἐθέλων περὶ τῆς ἀληθείας λέγων πείσαι δύναται· ἂν τινα ψευδοδοξίας τινὸς ὑποικουρούσης τῇ τῶν ἀκουόντων διανοίᾳ καὶ τοῖς λόγοις ἀντιστατούσης.

- 5 Διὸ πρὸς τὸ χρειωδέστερον ἀφορῶντες καὶ ἡμεῖς προτάσσομεν ἔσθ' ὅτε τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους τῶν περὶ τῆς ἀληθείας· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ποιῆσαι καὶ νῦν ἐπὶ τῶν τῆς ἀναστάσεως λόγων οὐκ ἀχρεῖον φαίνεται σκοποῦσι τὸ δέον. Καὶ γὰρ ἐν τούτοις εὐρίσκομεν τοὺς μὲν ἀπιστοῦντας πάντη, τινὰς δὲ ἀμφιβάλλοντας καὶ τῶν γε τὰς πρώτας ὑποθέσεις δεξαμένων τινὰς ἐπ' ἴσης τοῖς ἀμφιβάλλουσιν ἀποροῦντας· τὸ 10 δὲ πάντων παραλογώτατον ὅτι ταῦτα πάσχουσιν οὐδ' ἠντιναοῦν ἔχοντες ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπιστίας ἀφορμὴν οὐδ' αἰτίαν ἢ εὐρίσκοντες εἰπεῖν εὐλογον, δι' ἣν ἀπιστοῦσιν ἢ διαποροῦσιν.

A f. 349^v

- 2 1 Σκοπῶμεν δὲ οὕτως. Πᾶσα ἀπιστία μὴ προχείρως καὶ κατὰ τινα δόξαν ἄκριτον ἐγγινομένη τισίν, ἀλλὰ μετὰ τινος αἰτίας ἰσχυρᾶς καὶ τῆς 15 κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀσφαλείας, τότε τὸν εἰκότα σφῆζει λόγον, ὅταν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα περὶ οὗ ἀπιστοῦσιν ἄπιστον εἶναι δοκῇ· τὸ γὰρ τοι τοῖς οὐκ οὖσιν ἀπίστοις ἀπιστεῖν ἀνθρώπων ἔργον οὐχ ὑγιαίνουσῃ κρίσει περὶ τὴν 2 ἀλήθειαν χρωμένων. Οὐκοῦν χρὴ καὶ τοὺς περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀπιστοῦντας ἢ διαποροῦντας μὴ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀκρίτως καὶ τὸ τοῖς 20 ἀκολάστοις κεχαρισμένον τὴν περὶ ταύτης ἐκφέρειν γνώμην, ἀλλ' ἢ μηδεμιᾶς αἰτίας ἐξάπτειν τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν (ὃ δὴ καὶ λῖαν ἐστὶν εὐεξέλεγκτον), ἢ τῷ θεῷ τὴν τῶν ὄντων ἀνατιθέντας αἰτίαν εἰς τὴν τοῦδε τοῦ δόγματος ἀποβλέπειν ὑπόθεσιν καὶ διὰ ταύτης δεικνύναι τὴν 3 ἀνάστασιν οὐδαμόθεν ἔχουσιν τὸ πιστόν. Τοῦτο δὲ ποιήσουσιν, ἐὰν 25 δεῖξαι δυνηθῶσιν ἢ ἀδύνατον ὄν τῷ θεῷ ἢ ἀβούλητον τὰ νεκρωθέντα τῶν σωμάτων ἢ καὶ πάντη διαλυθέντα πάλιν ἐνώσαι καὶ συναγαγεῖν πρὸς τὴν τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων σύστασιν. Ἐὰν δὲ τοῦτο μὴ δύνωνται, παυσάσθωσαν τῆς ἀθέου ταύτης ἀπιστίας καὶ τοῦ βλασφημεῖν ἢ μὴ θέμις· ὅτι γὰρ οὔτε τὸ ἀδύνατον λέγοντες ἀληθεύουσιν, οὔτε τὸ ἀβούλητον, ἐκ τῶν 30 ῥηθησομένων γενήσεται φανερόν.
- 4 Τὸ ἀδύνατόν τι νιν γινώσκειται κατ' ἀλήθειαν τοιοῦτον ἢ ἐκ τοῦ μὴ γινώσκειν τὸ γενησόμενον, ἢ ἐκ τοῦ δύναμιν ἀρκοῦσαν μὴ ἔχειν πρὸς τὸ ποιῆσαι καλῶς τὸ ἐγνωσμένον. Ὅ τε γὰρ ἀγνοῶν τι τῶν γενέσθαι δεόντων οὐκ ἂν οὕτ' ἐγγειρήσαι οὔτε ποιῆσαι δυνηθεῖν τὸ παράπαν ὅπερ 35 ἀγνοεῖ, ὅ τε γινώσκων καλῶς τὸ ποιηθησόμενον καὶ πόθεν γένοιτ' ἂν καὶ

A f. 350^r

3 (ἐν) τῇ Wilamowitz 14 οὕτως· εἰ A, corr. Schwartz 15 καὶ : καὶ Hemsterhuis 16 post τότε add. ss. γὰρ Arethas : om. C 20 αὐτοῖς Schwartz : αὐτοῖς A

πῶς, δύναμιν δὲ ἢ μηδ' ὅλως ἔχων πρὸς τὸ ποιῆσαι τὸ γινωσκόμενον, ἢ μὴ ἀρκοῦσαν ἔχων, οὐκ ἂν ἐγχειρήσειεν τὴν ἀρχήν, εἰ σωφρονοῖ καὶ τὴν ἰδίαν ἐπισκέψαιτο δύναμιν· ἐγχειρήσας γὰρ ἀπερὶσκέπτως οὐκ ἂν ἐπιτελέσειεν τὸ δόξαν.

- 5 'Ἄλλ' οὐτε ἀγνοεῖν τὸν θεὸν δυνατὸν τῶν ἀναστησομένων σωμάτων τὴν φύσιν κατὰ τὸ ὅλον (καὶ) μέρος καὶ μόριον, οὐτε μὴν ὅποι χωρεῖ τῶν λυομένων ἕκαστον καὶ ποῖον τοῦ στοιχείου μέρος δέδεκται τὸ λυθὲν καὶ χωρῆσαν πρὸς τὸ συγγενές, κἂν πάνυ παρ' ἀνθρώποις ἀδιάκριτον εἶναι δοκῇ τὸ τῷ παντὶ πάλιν προσφυῶς ἡνωμένον. Ὡς γὰρ οὐκ ἡγνόητο πρὸ τῆς
10 οἰκείας ἐκάστου συστάσεως οὐτε τῶν γενησομένων στοιχείων ἢ φύσις, [ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα] οὐτε τὰ μέρη τούτων, ἐξ ὧν ἔμελλεν λήψεσθαι τὸ δόξαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρωπείου σώματος σύστασιν, εὐδηλον ὡς οὐδὲ μετὰ τὸ διαλυθῆναι τὸ πᾶν ἀγνοηθήσεται ποῖ κεχώρηκεν ἕκαστον ὧν εἴληφεν πρὸς τὴν ἐκάστου συμπλήρωσιν. Ὅσον μὲν γὰρ κατὰ τὴν νῦν
15 κρατοῦσαν παρ' ἡμῖν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἡμετέραν κρίσιν, μεῖζον τὸ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν· ὅσον δὲ πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν τούτου σοφίαν, ἀμφοτέρα κατὰ φύσιν καὶ ῥάδιον ἐπ' ἴσης τῷ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν τὸ καὶ (τὰ) διαλυθέντα γινώσκειν.

- Καὶ μὴν καὶ τὴν δύναμιν ὡς ἔστιν ἀρκοῦσα πρὸς τὴν τῶν σωμάτων
20 ἀνάστασιν, δείκνυσιν ἢ τούτων αὐτῶν γένεσις. Εἰ γὰρ μὴ ὄντα κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν ἐποίησεν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα καὶ τὰς τούτων ἀρχάς, καὶ διαλυθέντα (καθ' ὃν ἂν τύχη τρόπον) ἀναστήσει μετὰ τῆς ἴσης εὐμαρείας· ἐπ' ἴσης γὰρ αὐτῷ καὶ τοῦτο δυνατόν. Καὶ τῷ λόγῳ βλάβος
25 οὐδὲν κἂν ἐξ ὕλης ὑποθῶνται τινες τὰς πρώτας ἀρχάς, κἂν ἐκ τῶν στοιχείων ὡς πρώτων τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων, κἂν ἐκ σπερμάτων. Ἡς γάρ ἐστι δυνάμει καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς νενομισμένην (ὑλὴν), ἄμορφον οὖσαν, μορφῶσαι καὶ τὴν ἀνείδεον καὶ ἀδιακόσμητον πολλοῖς καὶ διαφοροῖς εἵδεσιν κοσμήσαι καὶ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἓν συναγαγεῖν καὶ τὸ σπέρμα ἐν ὃν καὶ ἀπλοῦν εἰς πολλὰ διελεῖν καὶ τὸ ἀδιάρθρωτον
30 διαρθρῶσαι καὶ τῷ μὴ ζῶντι δοῦναι ζωὴν, τῆς αὐτῆς ἐστὶν καὶ τὸ διαλελυμένον ἐνώσαι καὶ τὸ κείμενον ἀναστήσαι καὶ τὸ τεθηγκὸς ζωοποιῆ-

3
A f. 350^v

3 γὰρ scripsi : δὲ A 6 κατὰ τὸ ὅλον (καὶ) μέρος scripsi : κατὰ τε μέρος ὅλον A : τε et ὅλον del. Schwartz (τε om. P) 10–11 ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα seclusi ut glossema (quia corpora humana ex elementorum partibus creantur) 13 ποῖ scripsi (cf. v. 6 ὅποι) : ποῦ A 15 ἡμετέραν scripsi (cf. παρ' ἡμῖν) : ἐφ' ἐτέρων A 18 τὰ addidi 22 ἀναστήσει : -ή- et -ει ex corr. Arethae 25 πρώτων A : πρώτων Arethas 26 αὐτοῖς N man. rec. : αὐτῆς A | ὑλὴν addidi (cf. J.T.S. N.S. 29 [1978] 146–147), 'subintellige ὑλὴν' iam Otto 27 οὖσαν A : οὐσίαν N man. rec., agn. Schwartz alii 30 τῷ μὴ Arethas : τὸ μ· A

σαι πάλιν καὶ τὸ φθαρτὸν μεταβαλεῖν εἰς ἀφθαρσίαν.

- 3 Τοῦ αὐτοῦ δ' ἂν εἴη καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ τὸ διατεθρυμμένον (εἰς) πλήθη ζῶων παντοδαπῶν, ὅποσα τοῖς τοιοῦτοις σώμασιν ἐπιτρέχειν εἴωθεν καὶ τὴν ἐκ τούτων ἀγείρειν βοράν, διακρίναι μὲν ἐκεῖθεν, ἐνώσαι δὲ πάλιν τοῖς οἰκείοις μέρεσι καὶ μορίοις, (κὰν) εἰς ἐν 5 ἐξ ἐκείνων χωρήσῃ ζῶον, κὰν εἰς πολλά, κὰν ἐντεῦθεν εἰς ἕτερα, κὰν αὐτοῖς ἐκείνοις συνδιαλυθὲν ἐπὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐνεχθῇ κατὰ τὴν φυσικὴν εἰς ταύτας ἀνάλυσιν· ὃ δὴ καὶ μάλιστα ταράττειν ἔδοξέν τινας καὶ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ θαυμαζομένων, ἰσχυρὰς οὐκ οἶδ' ὅπως ἡγησαμένους τὰς παρὰ τῶν πολλῶν φερομένας διαφορήσεις. 10

A f. 351^f

- 4 Οὗτοι δὲ γέ φασιν πολλὰ μὲν σώματα τῶν ἐν ναυαγίοις ἢ ποταμοῖς δυσθανατ(ούντ)ων ἰχθύσιν γενέσθαι τροφήν, πολλὰ δὲ τῶν ἐν πολέμοις θνησκόντων ἢ κατ' ἄλλην τινὰ τραχυτέραν αἰτίαν καὶ πραγμάτων περίσταςιν ταφῆς ἀμοιρούντων τοῖς προστυγχάνουσιν ζῷοις προκείσθαι 15 βοράν. Τῶν οὖν οὕτως ἀναλίσκομένων σωμάτων καὶ τῶν ταῦτα συμπληρούντων μερῶν καὶ μορίων εἰς πολὺ πλῆθος ζῶων διαθρυπτομένων καὶ διὰ τῆς τροφῆς τοῖς τῶν τρεφομένων σώμασιν ἐνουμένων, πρῶτον μὲν τὴν διάκρισιν τούτων φασὶν ἀδύνατον, πρὸς δὲ ταύτῃ τὸ δεύτερον 20 ἀπρωότερον. Τῶν γὰρ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων ἐκβοσκηθέντων ζῶων, ὅποσα πρὸς τροφήν ἀνθρώποις ἐπιτήδεια, διὰ τῆς τούτων γαστρὸς ἰόντων καὶ τοῖς τῶν μετελιφώτων σώμασιν ἐνουμένων, ἀνάγκην εἶναι πᾶσαν τὰ μέρη τῶν ἀνθρώπων, ὅποσα τροφή γέγονεν τοῖς μετελιφόσι ζῷοις, πρὸς ἕτερα τῶν ἀνθρώπων μεταχωρεῖν σώματα, τῶν μεταξὺ τούτοις τραφέντων ζῶων τὴν ἐξ ὧν ἐτράφησαν τροφήν διαπορθευόντων εἰς ἐκείνους τοὺς 25 ἀνθρώπους ὧν ἐγένετο τροφή.
- 4 Εἴτα τούτοις ἐπιτραγωδοῦσιν τὰς ἐν λιμοῖς καὶ μανίαις τολμηθείσας τεκνοφαγίας καὶ τοὺς κατ' ἐπιβουλήν ἐχθρῶν ὑπὸ τῶν γεννησαμένων ἐδηδεμένους παῖδας καὶ τὴν Μηδικὴν τράπεζαν ἐκείνην καὶ τὰ τραγικὰ δεῖπνα Θυέστου· καὶ τοιαύτας δὴ τινας ἐπισυνείρουσι παρ' Ἑλλησιν καὶ βαρβάροις καινουργηθείσας συμφορὰς ἕκ τε τούτων κατασκευάζουσιν, 30 ὡς νομίζουσιν, ἀδύνατον τὴν ἀνάστασιν, ὡς οὐ δυναμένων τῶν αὐτῶν μερῶν ἑτέροις τε (καὶ) ἑτέροις συναναστῆναι σώμασιν, ἀλλ' ἥτοι τὰ τῶν προτέρων συστήναι μὴ δύνασθαι, μετεληλυθότων τῶν ταῦτα συμπλη-

A f. 351^v

1 cf. 1 Cor 15:53

3 εἰς add. Schwartz (cf. v. 16) 4 τὴν scripsi : τὸν A | βοράν scripsi (cf. v. 15) : κόρον A, 'non intellego' Schwartz 5 κὰν ss. add. Arethas 10 παρὰ τοῖς πολλοῖς Wilamowitz 12 δυσθανατ(ούντ)ων scripsi (cf. vv. 13 θνησκόντων et 14 ἀμοιρούντων) : δυσθανάτων A 14 προκείσθαι : corr. ex προσ- A 20 ἰόντων : ἰό- in ras. Arethas 27 γεννησαμένων A, corr. C 28 ἐδηδεμένους : -η- et ε² in ras. A 32 καὶ add. Arethas

ρούντων μερῶν πρὸς ἑτέρους, ἢ τούτων ἀποδοθέντων τοῖς προτέροις ἐνδεῶς ἔξῃν τὰ τῶν ὑστέρων.

Ἐμοὶ δὲ δοκοῦσιν οἱ τοιοῦτοι πρῶτον μὲν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος 1 5
καὶ διοικούντος τόδε τὸ πᾶν ἀγνοεῖν δύνανται τε καὶ σοφίαν, ἐκάστου ζῴου
φύσει καὶ γένει τὴν προσφυὴ καὶ κατάλληλον συναρμόσαντος τροφὴν καὶ
μήτε πᾶσαν φύσιν πρὸς ἔνωσην ἢ κρᾶσιν παντὸς σώματος ἰέναι δικαι-
ώσαντος, μήτε πρὸς διάκρισιν τῶν ἐνωθέντων ἀπόρως ἔχοντος, ἀλλὰ καὶ
τῇ καθ' ἑκάστον φύσει τῶν γενομένων τὸ δρᾶν ἢ πᾶσχειν ἃ πέφυκεν
ἐπιτρέποντος, ἄλλο δὲ κωλύοντος καὶ πᾶν οἷ βούλεται καὶ πρὸς ὃ βούλεται
10 συγχωρῶντος ἢ μεταστρέφοντος, πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένους μηδὲ τὴν ἐκάσ-
του τῶν τρεφόντων ἢ τρεφομένων ἐπεσκέφθαι δύνανται τε καὶ φύσιν.
Ἡ γὰρ ἂν ἔγνωσαν ὅτι μὴ πᾶν ὃ προσφέρεται τι ὑπενδόσει τῆς ἔξωθεν 2
ἀνάγκης, τοῦτο γίνεται τῷ ζῴῳ τροφὴ προσφυῆς· ἀλλὰ τὰ μὲν ἅμα τῷ
προσομιλῆσαι τοῖς περιπτυσσομένοις τῆς κοιλίας μέρεσι φθειρεσθαι
15 πέφυκεν ἐμούμενά τε καὶ διαχωρούμενα ἢ τρόπον ἕτερον διαφορούμενα,
ὥς μηδὲ κατὰ βραχὺ τὴν πρώτην καὶ κατὰ φύσιν ὑπομεῖναι πέψιν, ἢ πού γε
τὴν εἰς τὸ τρεφόμενον σύγκρασιν. Ὡσπερ οὖν οὐδὲ πᾶν τὸ πεφθὲν καὶ τὴν 3
πρώτην δεξάμενον μεταβολὴν τοῖς τρεφομένοις μορίοις προσπελάζει
πάντως, τινῶν μὲν κατ' αὐτὴν τὴν γαστέρα τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως
20 ἀποκρινομένων, τῶν δὲ κατὰ τὴν δευτέραν μεταβολὴν καὶ τὴν ἐν ἥπατι
γινομένην πέψιν διακρινομένων καὶ πρὸς ἕτερόν τι μεταχωρούντων ὃ τὴν
τοῦ τρέφειν ἐκβέβηκεν δύνανται· καὶ αὐτῆς γε τῆς ἐν ἥπατι γινομένης
μεταβολῆς οὐ πάσης εἰς τροφὴν ἀνθρώποις χωρούσης, ἀλλ' εἰς ἃ πέφυκεν
περιττώματα διακρινομένης τῆς τε καταλειφθείσης τροφῆς ἐν αὐτοῖς ἔσθ' 25
ὅτε τοῖς τρεφομένοις μέρεσι καὶ μορίοις πρὸς ἕτερόν τι μεταβαλλούσης
κατὰ τὴν ἐπικράτειαν τοῦ πλεονάζοντος ἢ περιττεύοντος καὶ φθείρειν πως
ἢ πρὸς αὐτὸ τρέπειν τὸ πλησιάσαν εἰωθότος.

Πολλῆς οὖν οὔσης ἐν πᾶσι τοῖς ζῴοις τῆς φυσικῆς διαφορᾶς καὶ 1 6
αὐτῆς γε τῆς κατὰ φύσιν τροφῆς ἐκάστῳ γένει ζῴων καὶ τῷ τρεφομένῳ
30 σώματι συνεξαλλαττομένης, τριττῆς δὲ κατὰ τὴν ἐκάστου ζῴου τροφὴν

17–27 cf. Galeni *De usu partium* 4.1–6 (III, pp. 266–274 Kuehn), ed. B. Pouderon, *App.* 5

9 ἄλλο Wilamowitz : ἄλλοτε A | οἱ scripsi : ὃ A 12 τι (sc. ζῴον) scrip-
si : τις A | ὑπενδόσει : accentus et -σει Arethas : ὑπενδο . . . A 13
ἀνάγκης N^{p.c.} P : ἂν ἀνάγκης A | τοῦτο in ras. A | τῷ² Arethas : τῶν A
15 ἢ Wilamowitz : καὶ A 16 βραχὺ Arethas (?) : βραχὺς A | 18 προσ-
πελάζειν A^{a.c.}, corr. A^{p.c.} 29 ζῴων Wilamowitz : ζώιου A

- γινομένης καθάρσεως καὶ διακρίσεως, δεῖ πάντως φθεῖρεσθαι μὲν καὶ διαχωρεῖν ἢ πέφυκεν ἢ πρὸς ἕτερόν τι μεταβάλλειν πᾶν ὅποσον ἀλλότριον εἰς τὴν τοῦ ζῶου τροφήν ὡς συγκραθῆναι μὴ δυνάμενον, συμβαίνουσιν δὲ [καὶ] κατὰ φύσιν εἶναι τὴν τοῦ τρέφοντος σώματος δύναμιν ταῖς τοῦ τρεφομένου ζῶου δυνάμεσιν καὶ ταύτην ἐλθοῦσαν δι' ὧν πέφυκεν κριτηρίων καὶ καθαρθεῖσαν ἀκριβῶς τοῖς φυσικοῖς καθαρ- 5
 2 σίοις, (ὡς) εἰλικρινεστάτην γενέσθαι πρόσληψιν εἰς οὐσίαν. "Ἦν δὲ καὶ μόνην ἐπαληθεύων ἃν τις τοῖς πράγμασιν ὀνομάσειεν τροφήν, ὡς ἀποβάλλουσιν ἢ πᾶν ὅποσον ἀλλότριον καὶ βλαβερὸν εἰς τὴν τοῦ τρεφομένου ζῶου σύστασιν καὶ τὸν πολὺν ἐκείνον ὄγκον ἐπεισαχθέντα 10
 πρὸς τὴν τῆς γαστρὸς ἀποπλήρωσιν καὶ τὴν τῆς ὀρέξεως θεραπείαν.
 3 'Ἀλλὰ ταύτην μὲν οὐκ ἂν τις ἀμφισβητήσειεν ἐνοῦσθαι τῷ τρεφομέ- νῳ σώματι συνδιαπλεκομένην τε καὶ περιπλαττομένην πᾶσι τοῖς τούτου μέρεσιν καὶ μορίοις· τὴν δ' ἐτέρως ἔχουσιν καὶ παρὰ φύσιν φθεῖρεσθαι μὲν ταχέως, ἣν ἔρρωμενεστέρα συμμίξῃ δυνάμει, φθεῖρειν δὲ σὺν 15
 εὐμαρείᾳ τὴν κρατῆθεῖσαν εἰς τε μοχθηροὺς ἐκτρέπεσθαι χυμοὺς καὶ φαρμακῶδεις ποιότητας, ὡς μὴδὲν οἰκεῖον ἢ φίλον τῷ τρεφομένῳ σώματι φέρουσιν. Καὶ τούτου τεκμήριον μέγιστον τὸ πολλοῖς τῶν τρεφομένων ζῶων ἐκ τούτων ἐπακολουθεῖν ἄλγος ἢ κίνδυνον ἢ θάνατον, ἣν ὑπὸ σφοδροτέρας ὀρέξεως τῇ τροφῇ καταμειγμένον συνεφελκύσῃται τι 20
 φαρμακῶδες καὶ παρὰ φύσιν· ὃ δὲ καὶ πάντως φθαρτικὸν ἂν εἴη τοῦ τρεφομένου σώματος, εἴ γε τρέφεται μὲν τὰ τρεφόμενα τοῖς οἰκείοις καὶ κατὰ φύσιν, φθεῖρεται δὲ τοῖς ἐναντίοις.
 5 Εἴπερ οὖν τῇ διαφορᾷ τῶν τῇ φύσει διαφερόντων ζῴων ἡ κατὰ φύσιν συνδιήρηται τροφή καὶ ταύτης γε αὐτῆς οὔτε πᾶν ὅπερ ἂν προσενέγκηται τὸ ζῶον, οὔτε τὸ τυχὸν ἐκ τούτου τὴν πρὸς τὸ τρεφόμενον σῶμα δέχεται 25
 σύγκρασιν, ἀλλ' αὐτὸ μόνον τὸ διὰ πάσης πέψεως κεκαθαρμένον καὶ μεταβεβληκὸς εἰλικρινῶς πρὸς τὴν τοῦ ποιοῦ σώματος ἢ ἔνωσιν καὶ τοῖς τρεφομένοις μέρεσιν εὐάρμοστον, εὐδηλον ὡς οὐδὲν τῶν παρὰ φύσιν ἐνωθεῖη ποτ' ἂν τούτοις οἷς οὐκ ἔστιν τροφή προσφυῆς καὶ κατάλληλος, 30
 ἀλλ' ἤτοι κατ' αὐτὴν τὴν κοιλίαν διαχωρεῖ πρὶν ἕτερόν τινα γεννῆσαι χυμὸν ὠμὸν καὶ διεφθαρμένον, ἢ συστὰν ἐπὶ πλεῖον τίκτει πάθος ἢ νόσον δυσίατον, συνδιαφθεῖρουσαν καὶ τὴν κατὰ φύσιν τροφήν ἢ καὶ αὐτὴν τὴν 6
 τῆς τροφῆς δεομένην σάρκα. 'Ἀλλὰ κἂν ἀπωσθῇ ποτε φαρμάκοις τισὶν ἢ σιτίοις βελτίοσιν ἢ ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσι νικηθέν, μετ' οὐκ ὀλίγης 35
 ἐξερρῶν τῆς βλάβης, ὡς μὴδὲν φέρον τοῖς κατὰ φύσιν εἰρηνικὸν διὰ τὸ πρὸς τὴν φύσιν ἀσύγκρατον.

A f. 352^vA f. 353^f

2 ἦ : ἡ A et in mg ἀντι καθὸ Arethas 4 καὶ delevi 7 ὡς addidi 9 ἀπο-
 βαλοῦσαν Wilamowitz, agn. Schwartz 10 ἐπεισαχθέντα (et in mg ἐπισα-
 χθέντα) Arethas : ἐπεισεχθέν τὰ A (ut vid.) 12 ταύτην Arethas : ταύτην A
 15 ἔρρωμενεστέρα et συμμίξῃ A, corr. Arethas 18 τούτου corr. ex τούτο A
 32 καὶ : ἡ Wilamowitz

- 7 Ὅλως δὲ κἂν συγχωρήσῃ τις τὴν ἐκ τούτων εἰσιούσαν τροφήν 1
 (προσειρήσθω δὲ τοῦτο συνηθέστερον), καίπερ οὖσαν παρὰ φύσιν,
 διακρίνεσθαι καὶ μεταβάλλειν εἰς ἓν τι τῶν ὑγραίνοντων ἢ ξηραίνοντων ἢ
 θερμαίνοντων ἢ ψυχόντων, οὐδ' οὕτως ἐκ τῶν συγχωρηθέντων αὐτοῖς
 9 γενήσεται τι προύργου, τῶν μὲν ἀνισταμένων σωμάτων ἐκ τῶν οἰκείων
 μερῶν πάλιν συνισταμένων, οὐδενὸς δὲ τῶν εἰρημένων μέρους ὄντος οὐδὲ
 τὴν ὥς μέρος ἐπέχοντος σχέσιν ἢ τάξιν, οὐ μὴν οὐδὲ παραμένοντος
 πάντοτε τοῖς τρεφομένοις τοῦ σώματος μέρεσιν ἢ συνανισταμένου τοῖς
 ἀνισταμένοις, οὐδὲν συντελοῦντος ἔτι πρὸς τὸ ζῆν οὐχ αἵματος οὐ
 10 φλέγματος οὐ χολῆς οὐ πνεύματος. Οὐδὲ γὰρ ὧν ἐδεήθη ποτὲ τὰ τρεφόμενα
 σώματα δεηθήσεται καὶ τότε, συνανηρημένης τῇ τῶν τρεφομένων ἐνδείᾳ
 καὶ φθορᾷ τῆς ἐξ ὧν ἐτρέφετο χρείας.
 Ἐπειτ' εἰ καὶ μέχρι σαρκὸς φθάνειν τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης τροφῆς 2
 μεταβολὴν ὑποβοητῶ τις, οὐδ' οὕτως ἀνάγκη τις ἔσται τὴν νεωστὶ
 15 μεταβληθεῖσαν ἐκ τῆς τοιᾶσδε τροφῆς σάρκα προσπελάσασαν ἐτέρου
 τινὸς ἀνθρώπου σώματι πάλιν ὥς μέρος εἰς τὴν ἐκείνου τελεῖν συμπλή-
 ρωσιν, τῷ μῆτε αὐτὴν τὴν προσλαμβάνουσαν σάρκα πάντοτε φυλάττειν
 ἢν προσεῖληφεν, μῆτε τὴν ἐνωθεῖσαν ταύτην μόνιμον εἶναι καὶ παραμέ-
 νειν ἢ προσετέθη, πολλὴν δὲ καὶ τὴν ἐπὶ θάτερα δέχεσθαι μεταβολὴν, ποτὲ
 20 μὲν πόνοις ἢ φροντίσιν διαφορουμένην, ἄλλοτε δὲ λύπαις ἢ καμάτοις ἢ
 νόσοις συντηκομένην, (ἔσθ' ὅτε) καὶ ταῖς ἐξ ἐγκαύσεως ἢ περινύξεως
 ἐπιγινομέναις δυσκρασίαις, μὴ συμμεταβαλλομένων σαρκὶ καὶ πιμελῇ
 τῶν τεσσάρων (μερῶν), ἐπὶ τῷ μένειν ἅπερ ἐστὶ τὴν τροφήν δεχομένων.
 Τοιούτων δὲ γενομένων ἐπὶ τῆς σαρκὸς παθημάτων, πολὺ γ' ἔτι μᾶλ- 3
 25 λον εὐροί τις ἂν ταῦτα πάσχουσαν τὴν ἐξ ἀνοικείων τρεφομένην σάρκα,
 νῦν μὲν εἰς ὄγκον προϊούσαν καὶ πλαινομένην ἐξ ὧν προσεῖληφεν, εἴτα
 πάλιν ἀποπτύουσαν ὃν ἂν τύχη τρόπον καὶ μειουμένην ἢ μιᾷ τινι τῶν
 ἔμπροσθεν ῥηθειῶν ἢ πλείοσιν· μόνην δὲ παραμένειν τοῖς μέρεσιν ἃ
 30 συνδεῖν ἢ στέγειν ἢ θάλλειν ἐφύκεν, τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως ἐξειλεγμένην
 καὶ τούτοις προσπεφυκυῖαν οἷς τὴν κατὰ φύσιν συνεξέπλησεν ζωὴν καὶ
 τοὺς ἐν τῇ ζωῇ πόνους.
 Ἄλλ' (οὔτε γὰρ καθ' ὃ δεῖ κρινομένων τῶν ἑναγχοῦς ἐξητασμένων, 4
 οὔτε κατὰ συγχώρησιν παραδεχθέντων τῶν ἐπ' ἐκείνοις ἰγεγυμνασμένων
 ἀληθὲς δεικνύναι δυνατόν τὸ πρὸς αὐτῶν λεγόμενον) οὐκ ἂν συγκραθεῖη

A f. 353^vA f. 354^r

7 μέρος Wilamowitz : μέρους A 9 οὐδὲν Arethas : οὐδὲ A 10 οὐ χο-
 λῆς οὐ πνεύματος in mg A 13 ἔπειτ' εἰ καὶ Schwartz : ἔπειθ' ὅτι κἂν A 15
 μεταβληθεῖσαν : -β- et -θ- in ras. A | προσπελάσασαν : -πε- et -ας²- in ras.
 Arethas 20 λύπαις : -ύ- in ras. Arethas 21 ἔσθ' ὅτε suppl. (cf. p. 29.24-
 25) : πολλάκις δὲ e.g. suppl. Schwartz : ἢ suppl. Wilamowitz 22 πημελῇ A,
 corr. P 23 τεσσάρων (= δ') μερῶν scripsi (cf. vv. 9-10) : δημῶν A (et in mg
 δημός τὸ λίπος Arethas) : del. Wilamowitz, Schwartz | ἐπὶ scripsi : ἐν A 24
 τῆς A : πάσης Wilamowitz 28 μόνην Maran : μόνα A (-α in ras. Arethas)
 29 ἐξηλεγμένην A, corr. P 34 οὐκ Schwartz : οὔτ' A

ποτέ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα τοῖς τῆς αὐτῆς οὐσι φύσεως, κἂν ὑπ' ἀγνοίας ποτέ κλαπῶσι τὴν αἴσθησιν δι' ἑτέρου τινὸς μετασχόντες τοιοῦτου σώματος, κἂν αὐτόθεν ὑπ' ἐνδείας ἢ μανίας ὁμοειδοῦς τινος μιανθῶσιν σώματι· εἴ γε μὴ λελήθασιν ἡμᾶς ἀνθρωποειδεῖς τινες ὄντες θῆρες ἢ μικτὴν ἔχοντες φύσιν ἐξ ἀνθρώπων καὶ θηρίων, οἷους πλάττειν εἰώθασιν οἱ τολμηρότεροι τῶν ποιητῶν. 5

- 8 1 Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν μηδενὶ ζῷῳ πρὸς τροφήν ἀποκληρωθέντων σωμάτων, μόνην δὲ τὴν εἰς γῆν ταφήν ἐπὶ τιμῇ τῆς φύσεως μεμοιραμένων, ὅπου γε μὴδ' ἄλλο τι τῶν ζῶων τοῖς ἐκ ταύτου εἶδους εἰς τροφήν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιήσας, κἂν [ἐν] ἄλλοις τισὶ τῶν ἑτερογενῶν τροφή γίνηται 10
2 κατὰ φύσιν; Εἰ μὲν οὖν ἔχουσιν δεικνύναι σάρκας ἀνθρώπων ἀνθρώποις εἰς βρώσιν ἀποκληρωθείσας, οὐδὲν κωλύσει τὰς ἀλληλοφαγίας εἶναι κατὰ φύσιν, ὥσπερ ἄλλο τι τῶν τῇ φύσει συγκεχωρημένων, καὶ τοὺς γε τὰ τοιαῦτα λέγειν τολμώντας τοῖς τῶν φιλτάτων ἐντρυφᾶν σώμασιν ὥς 15
3 οἰκειότεροις ἢ καὶ τοὺς εὐνουστάτους σφίσιν τούτοις αὐτοῖς ἐστιᾶν. Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐδ' εἰπεῖν εὐαγές, τὸ δὲ σαρκῶν ἀνθρώπων ἀνθρώπους μετασχεῖν ἔχθιστόν τι καὶ παμμίαιρον καὶ πάσης ἐκθέσμου καὶ [παρὰ φύσιν] βρώσεως καὶ πράξεως ἐναγέστερον, τὸ δὴ παρὰ φύσιν οὐκ ἂν ποτε χωρήσειεν εἰς τροφήν τοῖς ταύτης δεομένοις μέρεσιν καὶ μορίοις, τὸ δὲ μὴ 20
A f. 354^v χωροῦν εἰς τροφήν οὐκ ἂν ἐνωθεῖ τούτοις ἂ μὴδὲ τρέφειν ἢ πέφυκεν, οὐδὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα συγκραθεῖν ποτ' ἂν τοῖς ὁμοίοις σώμασιν, οἷς ἐστὶν εἰς τροφήν παρὰ φύσιν, κἂν πολλάκις διὰ τῆς τούτων ἤ γαστρὸς κατὰ 25
4 τινὰ πικροτάτην συμφορὰν. ('Α) ἀποχωροῦντα δὴ τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως καὶ σκιδνάμενα πρὸς ἐκεῖνα πάλιν ἐξ ὧν τὴν πρώτην ἔσχεν σύστασιν, ἐνοῦται μὲν τούτοις ἐφ' ὅσον ἂν ἕκαστον τύχῃ χρόνον, ἐκείθεν δὲ διακριθέντα πάλιν σοφία καὶ 30
δυνάμει τοῦ πᾶσαν ζῶου φύσιν σὺν ταῖς οἰκείαις δυνάμεσι συγκρίναντος ἐνοῦται προσφυῶς ἕκαστον ἐκάστω, κἂν πυρὶ καυθῇ, κἂν ὕδατι κατασαπῇ, κἂν ὑπὸ θηρίων ἢ τῶν ἐπιτυχόντων ζῶων καταδαπανηθῇ, κἂν τοῦ παντὸς σώματος ἐκκοπὲν προδιαλυθῇ τῶν ἄλλων μερῶν· ἐνωθέντα δὲ πάλιν ἀλλήλοις τὴν αὐτὴν ἴσχει χώραν πρὸς τὴν τοῦ αὐτοῦ σώματος ἀρμονίαν τε καὶ σύστασιν καὶ τὴν τοῦ νεκρωθέντος ἢ καὶ πάντῃ διαλυ-

28 ἐνοῦται – 30 μερῶν : cf. Tatiani *Or.* 6.4; Tertull. *Apol.* 48.9; *De resurr.* 4.3; Min. Fel. *Oct.* 11.4; 34.10

10 ἐν del. Schwartz ἢ γίνηται : -η- in ras. A 16 οὐδ' Nannius : οὐτ' A 17 παρὰ φύσιν seclusi (cf. v. 18 παρὰ φύσιν) 18 καὶ scripsi : ἢ A ἢ δὴ scripsi (apodosis), cf. p. 33.4 : δὲ A 21 συγκραθεῖ Wilamowitz : συγκι-θεῖ A 22 ἦν Arethas : ἡ A 24 Ἄ addidi ἢ δὴ scripsi : δὲ A 32 πάντῃ Arethas : πάντ · A

θέντος ἀνάστασιν καὶ ζωὴν. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ πλείονη μὴκύνειν οὐκ
εὐκαιρον· ὁμολογουμένην γὰρ ἔχει τὴν ἐπίκρισιν τοῖς γε μὴ μιζοθήροις.

Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν εἰς τὴν προκειμένην ἐξέτασιν χρησιμωτέρων, 1 9
παραιτοῦμαι δὴ νῦν τοὺς καταφεύγοντας ἐπὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα καὶ
5 τοὺς τούτων δημιουργοὺς ἀνθρώπους, οἱ τὰ συντριβέντα τῶν ἔργων ἢ
χρόνῳ παλαιωθέντα ἢ καὶ ἄλλως διαφθαρέντα καινουργεῖν ἀδυνατοῦσιν,
εἴτα ἐξ ὁμοίου τοῖς κεραμεῦσι καὶ τέκτοσι δεικνύναι πειρωμένους τὸ καὶ
τὸν θεὸν μὴτ' ἂν βουληθῆναι μῆτε βουληθέντα δυνηθῆναι νεκρωθέν ἢ καὶ
διαλυθὲν ἀναστήσαι σῶμα, [καὶ] μὴ λογιζομένους ὅτι διὰ τούτων (ἐπ'
10 ἴσης) τοῖς χειρίστοις ἐξυβρίζουσιν εἰς θεόν, συνεξιπύοντες τῶν πάντη
διεσθηκότων τὰς δυνάμεις, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν ταύταις χρωμένων τὰς
οὐσίας, καὶ τὰ τεχνητὰ τοῖς φυσικοῖς.

Περὶ μὲν οὖν τούτων σπουδάζειν οὐκ ἀνεπιτίμητον· ἡλίθιον γὰρ ὡς 2
ἀληθὲς τὸ τοῖς ἐπιπολαίοις καὶ ματαίοις ἀντιλέγειν. Μακρῷ γε μὴν ἐνδο-
15 ξότερον καὶ πάντων ἀληθέστατον τὸ φῆσαι τὸ παρ' ἀνθρώποις ἀδύνατον
παρὰ θεῷ δυνατόν. Εἰ δὲ δι' αὐτῶν τούτων ὡς ἐνδόξων καὶ διὰ πάντων
τῶν μικρῷ πρόσθεν ἐξητασμένων δείκνυσιν ὁ λόγος δυνατόν, εὐδηλον ὡς
οὐκ ἀδύνατον. Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀβούλητον.

Τὸ γὰρ ἀβούλητον (τῷ θεῷ) ἢ ὡς ἄδικον [αὐτό] ἐστὶν ἀβούλητον ἢ ὡς 1 10
20 ἀνάξιον. Καὶ πάλιν τὸ ἄδικον ἢ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὸν ἀναστησόμενον
ἢ περὶ ἄλλον τινὰ παρ' αὐτόν. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐδεὶς ἀδικεῖται τῶν ἔξωθεν
καὶ τῶν ἐν τοῖς οὖσιν ἀριθμουμένων, πρόδηλον. Οὕτε γὰρ αἱ νοηταὶ φύσεις 2
ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀναστάσεως ἀδικηθεῖεν ἂν· οὐδὲ γὰρ ἐμπόδιόν τι
ταύταις πρὸς τὸ εἶναι, οὐ βλάβος, οὐχ ὕβρις ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασις·
25 οὐ μὴν οὐδὲ τῶν ἀλόγων ἢ φύσις, οὐδὲ τῶν ἀψύχων· οὐδὲ γὰρ ἔσται μετὰ
τὴν ἀνάστασιν, περὶ δὲ τὸ μὴ ὂν οὐδὲν ἄδικον. Εἰ δὲ καὶ εἶναί τι ὑποθοίτο 3
διὰ παντός, οὐκ ἂν ἀδικηθεῖ ταῦτα τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἀνανεω-
θέντων· εἰ γὰρ νῦν ὑπέικοντα τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων, [καὶ] τῆς τούτων
χρείας ὄντων ἐνδεῶν, ὑπὸ τε ζυγὸν ἡγμένα καὶ δουλείαν παντοῖαν οὐδὲν
30 ἀδικεῖται, πολὺ μᾶλλον, ἀφθάρτων καὶ ἀνενδεῶν (ἐκείνων) | γενομένων
καὶ μηκέτι δεομένων τῆς τούτων χρείας, ἐλευθερωθέντα δὴ πάσης δουλεί-

1 cf. Jo 11:25 15–16 Lc 18:27

4 δὴ Arethas : δὲ A 9 καὶ delevi 9–10 ἐπ' ἴσης suppl. Schwartz 14
ἐπιπολαίοις : -λαί- in ras. Arethas 19 τῷ θεῷ addidi conl. pp. 26.26; 34.26 |
αὐτό A : αὐτῷ(ι) NPC : del. Wilamowitz, Schwartz 21 αὐτόν P : αὐτοῖς
A 26 τι scripsi : τις A 28 καὶ del. Wilamowitz 28 τῆς et 29 χρείας
Schwartz (cf. v. 31) : ταῖς et χρεῖαις A 30 ἐκείνων addidi 31 δὴ scripsi :
δὲ A

- 4 ας, οὐκ ἀδικηθήσεται. Οὐδὲ γάρ, εἰ φωνῆς μετείχεν, ἡτιάσατο ἂν τὸν δημιουργὸν ὡς παρὰ τὸ δίκαιον ἐλαττούμενα τῶν ἀνθρώπων, ὅτι μὴ τῆς αὐτῆς τούτοις τετύχηκεν ἀναστάσεως. Ὡν γὰρ ἡ φύσις οὐκ ἴση, τούτοις οὐδὲ τὸ τέλος ἴσον ὁ δίκαιος ἐπιμετρεῖ. Χωρὶς δὲ τούτων, παρ' οἷς οὐδεμία τοῦ δικαίου κρίσις, οὐδὲ μέμψις ἀδικίας. 5
- 5 Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο φῆσαι δυνατόν ὡς περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τις ἀδικία τὸν ἀνιστάμενον ἄνθρωπον. Ἔστι μὲν γὰρ οὗτος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, οὔτε δὲ εἰς ψυχὴν, οὔτε εἰς σῶμα δέχεται τὴν ἀδικίαν. Οὔτε γὰρ τὴν ψυχὴν ἀδικεῖσθαι φήσει τις σωφρονῶν· λήσεται γὰρ ταύτῃ συνεκβάλλων καὶ τὴν παρούσαν ζωὴν· εἰ γὰρ νῦν ἐν φθαρτῷ καὶ παθητῷ 10 κατοικοῦσα σῶματι μὴδὲν ἡδίκηται, πολὺ μᾶλλον ἀφθάρτῳ καὶ ἀπαθεῖ συζῶσα οὐκ ἀδικηθήσεται. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ σῶμα ἀδικεῖται τι· εἰ γὰρ νῦν φθαρτὸν ἀφθάρτῳ συνὸν (μὴδὲν ἡδίκηται, πολὺ μᾶλλον ἄφθαρτον 6 ἀφθάρτῳ συνὸν οὐκ ἀδικηθήσεται. Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο φαίη τις ἂν ὡς ἀνάξιον ἔργον τοῦ θεοῦ τὸ διαλυθὲν ἀναστήσαι σῶμα καὶ συναγαγεῖν· εἰ γὰρ τὸ χεῖρον οὐκ ἀνάξιον, τοῦτ' ἔστι τὸ φθαρτὸν ποιῆσαι σῶμα καὶ 15 παθητόν, πολὺ μᾶλλον τὸ κρεῖττον οὐκ ἀνάξιον, ὅπερ ἐστὶν ἄφθαρτον καὶ ἀπαθές.

- 11 1 Εἰ δὲ διὰ τῶν κατὰ φύσιν πρώτων καὶ τῶν τούτοις ἐπομένων δέδεικται τῶν ἐξητασμένων ἕκαστον, εὐδην ὅτι καὶ δυνατόν καὶ βουλευτὸν 20 καὶ ἄξιον τοῦ δημιουργήσαντος ἔργον ἢ τῶν διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασις· διὰ γὰρ τούτων ἐδείχθη ἡ ψεύδος τὸ τούτοις ἀντικείμενον καὶ 2 τὸ τῶν ἀπιστούντων παράλογον. Τί γὰρ δεῖ λέγειν περὶ τῆς ἐκάστου (τού)των πρὸς ἕκαστον ἀντιστροφῆς καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα συναφείας (εἰ γε δεῖ καὶ συναφείαν εἰπεῖν, ὡς ἑτερότητί τινι κεχωρισμένων), οὐχὶ δὲ καὶ 25 τὸ δυνατόν λέγειν βουλευτὸν καὶ τὸ τῷ θεῷ βουλευτὸν πάντως εἶναι δυνατόν καὶ κατὰ τὴν τοῦ βουλευθέντος ἀξίαν;
- 3 Καὶ ὅτι μὲν ἕτερος ὁ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος, ἕτερος δὲ ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων μετρίως οἷς τε διενήνοχεν 30 ἑκάτερος καὶ πότε καὶ πρὸς τίνας ἔχει τὸ χρήσιμον· κωλύει δὲ ἴσως οὐδὲν τῆς τε κοινῆς ἀσφαλείας ἕνεκεν καὶ τῆς τῶν εἰρημένων πρὸς τὰ λειπόμενα συναφείας ἀπ' αὐτῶν τούτων καὶ τῶν τούτοις προσηκόντων πάλιν ποιή-

A f. 356^f

29 εἴρηται : cf. 1.3–5

9 ante λήσεται add. in mg ὅτι Arethas | γὰρ Schwartz : γε A 13 post συνὸν rasura ca. 11 litterarum in A, tunc σεται : οὐδ' ἀφθάρτῳ ἀδικηθῇ in rasura Arethas : (μὴδὲν – ἀδικηθῇ)σεται ex. gr. supplevit Schoedel : τὸ ὁλόκληρον οὕτως· εἰ γὰρ νῦν φθαρτῷ συνὸν οὐκ ἀδικεῖται, δηλὸν ὅτι οὐδὲ ἀφθάρτῳ συνὸν οὐκ ἀδικηθήσεται in mg Arethas 23 λέγει A, corr. P 24 τούτων Schwartz τῶν A

σασθαι τὴν ἀρχήν. Προσηκεν δὲ τῷ μὲν τὸ πρωτεύειν κατὰ φύσιν, τῷ δὲ τὸ
 δορυφορεῖν τὸν πρῶτον ὁδοποιεῖν τε καὶ προανείργειν πᾶν ὁπόσον ἐμ-
 ποδῶν καὶ πρόσαντες. Ὁ μὲν γὰρ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος ἀναγκαῖος ὧν 4
 πᾶσιν ἀνθρώποις πρὸς ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν πρωτοστατεῖ καὶ τῇ φύσει
 5 καὶ τῇ τάξει καὶ τῇ χρειᾷ· τῇ φύσει μὲν, ὡς τὴν τῶν πραγμάτων γνῶσιν
 παρεχόμενος, τῇ τάξει δὲ, ὡς ἐν τούτοις καὶ ἅμα τούτοις ὑπάρχων ὧν
 γίνεται μηνυτής, τῇ χρειᾷ δὲ, ὡς τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς σωτηρίας τοῖς
 γινώσκουσι γινόμενος πρόξενος. Ὁ δ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας φύσει τε καὶ 5
 10 θειαν κρατύνειν· καὶ τάξει δεύτερος· κατὰ γὰρ τῶν ψευδοδοξούντων ἔχει
 τὴν ἰσχύν· ψευδοδοξία δὲ ἐξ ἐπισπορᾶς ἐπεφύη καὶ παραφθορᾶς. Ἀλλὰ
 δὴ καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων προτάττεται πολλάκις καὶ γίνεται ποτε
 χρειωδέστερος, ὡς ἀναιρῶν καὶ προδιακαθαίρων τὴν ἐνοχλοῦσάν τισιν
 15 ἀπιστίαν καὶ τοῖς ἄρτι προσιοῦσι τὴν ἀμφιβολίαν ἢ ψευδοδοξίαν. Καὶ 6
 20 πρὸς ἐν μὲν ἐκότερος ἀναφέρεται τέλος· εἰς γὰρ τὴν εὐσέβειαν ἔχει τὴν
 ἀναφορὰν ὃ τε τὸ ψεῦδος ἐλέγχων καὶ ὃ τὴν ἀλήθειαν κρατύνων· οὐ μὴν
 καὶ καθάπαξ ἐν εἰσιν, ἀλλ' ὁ μὲν ἀναγκαῖος, ὡς ἔφην, πᾶσι τοῖς
 πιστεύουσιν καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἰδία σωτηρίας φροντίζουσιν, ὃ
 δὲ ἔστιν ὅτε καὶ τισιν καὶ πρὸς τινὰς γίνεται χρειωδέστερος.
 25 Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν κεφαλαιωδῶς προειρήσθω πρὸς ὑπόμνησιν τῶν 7
 ἤδη λεχθέντων· ἰτέον δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον, καὶ δεικτέον ἀληθῆ τὸν περὶ
 τῆς ἀναστάσεως λόγον ἀπὸ τε τῆς αἰτίας αὐτῆς, καθ' ἣν καὶ δι' ἣν ὁ
 πρῶτος γέγονεν ἄνθρωπος οἱ τε μετ' ἐκείνον, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὸν ὅμοιον
 30 γέγονασιν τρόπον, ἀπὸ τε τῆς κοινῆς πάντων ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων
 25 φύσεως, ἔτι δὲ ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος ἐπὶ τούτοις κρίσεως, καθ' ὅσον
 ἕκαστος ἔζησε χρόνον καὶ καθ' οὓς ἐπολιτεύσατο νόμους, ἦν οὐκ ἂν τις
 ἀμφισβητήσειεν εἶναι δικαίαν.

A f. 356^v

Ἔστι δὲ ὁ μὲν ἀπὸ τῆς αἰτίας λόγος, ἐὰν ἐπισκοπῶμεν πότερον ἀπλῶς 1
 καὶ μάττην γέγονεν ἄνθρωπος ἢ τινὸς ἕνεκεν· εἰ δὲ τινὸς ἕνεκεν, πότερον
 30 γενόμενον αὐτὸν ἐπὶ τῷ ζῆν καὶ διαμένειν καθ' ἣν ἐγένετο φύσιν ἢ διὰ
 χρεῖαν τινός· εἰ δὲ κατὰ χρεῖαν, ἥτοι τὴν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος ἢ ἄλλου
 τινὸς τῶν αὐτῷ προσηκόντων καὶ ἢ πλείονος φροντίδος ἡξιωμένων.
 Ὁ δὴ καὶ κοινότερον σκοποῦντες εὐρίσκομεν ὅτι πᾶς εὖ φρονῶν καὶ 2
 λογικῇ κρίσει πρὸς τὸ ποιεῖν τι κινούμενος οὐδὲν ὧν κατὰ πρόθεσιν ἐνερ-

12

A f. 357^r

11 cf. 1.1

1 τῷ² Arethas : τὸ A 28 ἀπλῶς : ἄλλως Wilamowitz 30 ἐπὶ τὸ γενό-
 μενον αὐτὸ A, transposui | τῷ C : τὸ A : τοῦτο Arethas | αὐτὸν C : αὐτὸ
 A : αὐτὸ τὸ Arethas

γεῖ ποιεῖ μάτην, ἀλλ' ἤτοι τῆς ἰδίας ἕνεκεν χρήσεως ἢ διὰ χρεῖαν ἄλλου
 τινὸς ὧν πεφρόντικεν ἢ δι' αὐτὸ τὸ γινόμενον, ὀλκῇ τινι φυσικῇ καὶ στορ-
 γῇ πρὸς τὴν αὐτοῦ γένεσιν κινούμενος. Οἷον (λεγέσθω γὰρ δι' εἰκόνο
 τινός, ἵνα σαφὲς γένηται τὸ προκείμενον) ἄνθρωπος ποιεῖ μὲν οἶκον διὰ
 τὴν ἰδίαν χρεῖαν, ποιεῖ δὲ βουσί καὶ καμήλοις ἢ τοῖς ἄλλοις ζώοις, ὧν
 ἐστὶν ἐνδεής, τὴν ἐκάστω τούτων ἀρμόζουσαν σκέπην οὐκ ἰδίας ἕνεκεν
 χρήσεως κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸ τέλος διὰ τοῦτο, κατὰ δὲ
 τὸ προσεχὲς διὰ τὴν τούτων ὧν πεφρόντικεν ἐπιμέλειαν· ποιεῖται δὲ καὶ
 παῖδας οὔτε διὰ χρεῖαν ἰδίαν, οὔτε δι' ἕτερόν τι τῶν αὐτῷ προσηκόντων,
 ἀλλ' ἐπὶ τῷ εἶναι τε καὶ διαμένειν καθόσον οἷόν τε τοὺς ὑπ' αὐτοῦ
 γεννωμένους, τῇ τῶν παίδων καὶ τῶν ἐγγόνων διαδοχῇ τὴν ἑαυτοῦ
 τελευτὴν παραμυθούμενος καὶ ταύτῃ τὸ θνητὸν ἀπαθανατίζειν οἰόμενος.
 3 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὸ τούτων· ὁ μὲντοι θεὸς οὔτ' ἂν μάτην ἐποίησεν
 τὸν ἄνθρωπον· ἔστι γὰρ σοφός, οὐδὲν δὲ σοφίας ἔργον μάταιον· οὔτε διὰ
 χρεῖαν ἰδίαν· παντὸς γάρ ἐστιν ἀπροσδεής, τῷ δὲ μηδενὸς δεομένῳ τὸ
 παρὰπαν οὐδὲν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων συντελέσειεν ἂν εἰς χρεῖαν
 ἰδίαν. Ἀλλ' οὐδὲ διὰ τινα τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ἔργων ἰ ἐποίησεν
 ἄνθρωπον· οὐδὲν γὰρ τῶν λόγῳ καὶ κρίσει χρωμένων οὔτε τῶν μειζόνων
 οὔτε τῶν καταδεεστέρων γέγονεν ἢ γίνεται πρὸς ἑτέρου χρεῖαν, ἀλλὰ διὰ
 4 τὴν ἰδίαν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν τε καὶ διαμονήν. Οὐδὲ γὰρ ὁ λόγος
 εὐρίσκει τινὸς χρεῖαν τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως αἰτίαν, τῶν μὲν
 ἀθανάτων ἀνενδεῶν ὄντων καὶ μηδεμιᾶς μηδαμῶς παρ' ἀνθρώπων συντε-
 λείας πρὸς τὸ εἶναι δεομένων, τῶν δὲ ἀλόγων ἀρχομένων κατὰ φύσιν καὶ
 τὰς πρὸς ὃ πέφυκεν ἕκαστον χρεῖας ἀνθρώποις ἀποπληρούντων, ἀλλ' οὐκ
 (αὐ)τῶν τούτοις χρῆσθαι πεφυκότων· θέμις γὰρ οὔτε ἦν οὔτε ἐστὶ τὸ
 5 ἄρχον καὶ ἡγεμονοῦν ὑπάγειν εἰς χρῆσιν τοῖς ἐλάττωσιν ἢ τὸ λογικὸν
 ὑποτάττειν ἀλόγοις, οὖσιν πρὸς τὸ ἄρχειν ἀνεπιτηδεῖσις.
 5 Οὐκοῦν εἰ μήτε ἀναιτίως καὶ μάτην γέγονεν ἄνθρωπος (οὐδὲν γὰρ τῶν
 ὑπὸ θεοῦ γενομένων μάταιον κατὰ γε τὴν τοῦ ποιήσαντος γνώμην), μήτε
 χρεῖας ἕνεκεν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ὑπὸ θεοῦ γενο-
 μένων ποιημάτων, εὐδηλον ὅτι κατὰ μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον
 λόγον δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐπὶ πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ἀγαθό-
 τητα καὶ σοφίαν ἐποίησεν ὁ θεὸς ἄνθρωπον, κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον
 τοῖς γενομένοις λόγον διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων (αἰώνιον) ζωὴν, οὐκ
 6 ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην, εἴτα παντελῶς σβεννυμένην. Ἐρπετοῖς γάρ, 35

A f. 357^v

3 αὐτοῦ Wilamowitz : αὐτοῦ A 10 τῷ NP : τὸ A | οἷόν τε NP : οἷον-
 ται A 21 τινὸς scripsi : τινὰ A 24-25 οὐ(κ αὐ)τῶν Schwartz : οὐ τῶν
 Arethas : οὐκ αὐ Otto 27 ὑποτάττειν C : ὑποτάττω A : ὑποτάττων Are-
 thas 30 ἢ NP : ἢ δ' A : ἢ τ' Arethas 34 αἰώνιον supplevi conl. pp. 37.4
 et 6; 38.4 et 5; 40.22 et 33; 50.19 et Legat. 32.2 s.f., 33.1

οἶμαι, καὶ πτηνοῖς καὶ νηκτοῖς ἢ καὶ κοινότερον εἰπεῖν πᾶσι τοῖς ἀλόγοις τὴν τοιαύτην ζωὴν ἀπένειμεν θεός, τοῖς δὲ αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς ἀγαλματοφοροῦσι τὸν ποιητὴν νοῦν τε συνεπιφερομένοις καὶ λογικῆς κρίσεως μεμοιραμένοις τὴν εἰς αἰεὶ διαμολὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιήσας, ἵνα γινώσκοντες τὸν ἑαυτῶν ποιητὴν καὶ τὴν τούτου δύναμιν τε καὶ σοφίαν νόμῳ τε

A f. 358^F

5 συνεπόμενοι καὶ δίκη τούτοις συνδιαγωνίζωσιν ἀπόνως, οἷς τὴν προλαβούσαν ἐκράτουναν ζωὴν, καίπερ ἐν φθορτοῖς καὶ γήϊνοις ὄντες σώμασιν.
 Ὅποσα μὲν γὰρ ἄλλου του χάριν γέγονεν, παυσάμενων ἐκείνων ὧν 7 ἔνεκεν γέγονεν, παύσεται εἰκότως καὶ αὐτὰ [τὰ γενόμενα] τοῦ εἶναι καὶ οὐκ ἂν διαμένοι μάτην, ὥς ἂν μηδεμίαν ἐν τοῖς ὑπὸ θεοῦ γενομένοις τοῦ ματαιίου χώραν ἔχοντος· τὰ γε μὴν δι' αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ζῆν καθὼς πέφυκεν γενόμενα, ὥς αὐτῆς τῆς αἰτίας τῇ φύσει συνειλημμένης καὶ κατ' αὐτὸ μόνον τὸ εἶναι θεωρουμένης, οὐδεμίαν οὐδέποτε δέξαιτ' ἂν τὴν τὸ εἶναι παντελῶς ἀφανίζουσιν αἰτίαν. Ταύτης δὲ ἐν τῷ εἶναι πάντοτε 8 θεωρουμένης, δεῖ σφύζεσθαι πάντως καὶ τὸ γενόμενον ζῶον, ἐνεργοῦν τε καὶ πάσχον ἃ πέφυκεν, ἐκατέρου τούτων ἐξ ὧν γέγονεν τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέροντος, καὶ τῆς μὲν ψυχῆς οὔσης τε καὶ διαμενούσης ὁμαλῶς ἐν ἣ γέγονεν φύσει καὶ διαπονούσης ἃ πέφυκεν (πέφυκεν δὲ ταῖς τοῦ σώματος ἐπιστατεῖν ὁρμαῖς καὶ τὸ προσπίπτον αἰεὶ τοῖς προσήκουσι κρίνειν καὶ 20 μετρεῖν κριτηρίοις καὶ μέτροις), τοῦ δὲ σώματος κινουμένου κατὰ φύσιν πρὸς ἃ πέφυκεν καὶ τὰς ἀποκληρωθείσας αὐτῷ δεχομένου μεταβολάς, μετὰ δὴ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὰς ἡλικίας ἢ κατ' εἶδος ἢ μέγεθος (καὶ) τὴν ἀνάστασιν. Εἶδος γάρ τι μεταβολῆς καὶ πάντων ὕστατον ἢ ἀνάστασις ἢ τε 9 τῶν κατ' ἐκείνων τὸν χρόνον περιόντων ἔτι πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολή.

A f. 358^V

25 Ἐπὶ δὲ τούτοις θεταρρηκότες οὐ μείον ἢ τοῖς ἤδη γενομένοις καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐπισκοποῦντες φύσιν, τὴν τε μετ' ἐνδείας καὶ φθορᾶς ζωὴν στέργομεν ὡς τῷ παρόντι βίῳ προσήκουσαν καὶ τὴν ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμολὴν ἐλπίζομεν βεβαίως· ἦν οὐ παρὰ ἀνθρώπων ἀναπλάττομεν μάτην ψευδέσιν ἑαυτοὺς βουκολοῦντες ἐλπίσιν, ἀπλανεστάτῳ δὲ πεπιστεύκαμεν 30 ἔχεγγύφ, τῇ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς γνώμῃ, καθ' ἣν ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος νοῦν τε συγκατεσκεύασεν αὐτῷ καὶ νόμον ἔμφυτον ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ φυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ διδομένων, ἔμφρονι δὲ βίῳ καὶ ζωῇ λογικῇ προσηκόντων, εὖ εἰδότες ὡς οὐκ ἂν τοιοῦτον κατεσκεύασεν ζῶον καὶ πᾶσι τοῖς πρὸς διαμολὴν ἐκόσμησεν, εἰ

13

2–3 cf. Gen. 1:26 6 τούτοις : cf. p. 50.19

3 μεμοιραμένης A, corr. PN²C 9 τὰ γενόμενα secl. Wilamowitz 22 δὴ scripti : δὲ A | καὶ addidi 25 ἐπὶ : ἰ in ras. Arethas 29 ἐλπίσιν : -ι-² in ras. Arethas 33 δὲ Wilamowitz : τε A

2 μὴ διαμένειν ἐβούλετο τὸ γενόμενον. Εἰ τοίνυν ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργὸς ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐπὶ τῷ ζῳῆς ἔμφρονος μετασχεῖν καὶ γενόμενον θεωρὸν τῆς τε μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπὶ πᾶσι σοφίας τῇ τούτων θεωρίᾳ συνδιαμένειν αἰεὶ κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην καὶ καθ' ἣν εἵληχεν φύσιν, ἡ μὲν τῆς γενέσεως αἰτία πιστοῦται τὴν εἰς αἰεὶ διαμονήν, 5 ἡ δὲ διαμονὴ τὴν ἀνάστασιν, ἥς χωρὶς οὐκ ἂν διαμείνειεν ἄνθρωπος. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων εὐδηλον ὡς τῇ τῆς γενέσεως αἰτίᾳ καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ ποιήσαντος δείκνυται σαφῶς ἡ ἀνάστασις.

A f. 359^f

3 Τοιαύτης δὲ τῆς αἰτίας οὐσης, καθ' ἣν εἰς τόνδε παρῆκται τὸν κόσμον ἄνθρωπος, ἀκόλουθον ἢ ἂν εἴη τὸν τούτοις κατὰ φύσιν ἢ καθ' 10 εἰρμὸν ἐπόμενον διασκέψασθαι λόγον· ἔπεται δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῇ μὲν αἰτίᾳ τῆς γενέσεως ἢ τῶν γεννηθέντων ἀνθρώπων φύσιν, τῇ δὲ φύσει τῶν γενομένων ἢ τοῦ ποιήσαντος ἐπὶ τούτοις δικάια κρίσις τούτοις τε πᾶσι τὸ τοῦ βίου τέλος. Ἐξητασμένων δὲ ἡμῖν τῶν προτεταγμένων ἐπισκεπτέον ἐξῆς τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. 15

14

1 Ἡ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων ἢ τῶν ὁπωσοῦν εἰς ἐξέτασιν προ- βαλλομένων ἀπόδειξις τὴν ἀπλανῆ τοῖς λεγομένοις ἐπιφέρουσα πίστιν οὐκ ἔξωθὲν ποθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν οὐδ' ἐκ τῶν τισι δοκούντων ἢ δεδογμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς καὶ φυσικῆς ἐννοίας ἢ τῆς πρὸς τὰ πρῶτα 20 τῶν δευτέρων ἀκολουθίας. Ἡ γὰρ περὶ τῶν πρώτων ἐστὶ δογμάτων καὶ δεῖ μόνης ὑπομνήσεως τῆς τὴν φυσικὴν ἀνακινούσης ἐννοίαν, ἢ περὶ τῶν κατὰ φύσιν ἐπομένων τοῖς πρώτοις καὶ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας καὶ δεῖ τῆς ἐπὶ τούτοις τάξεως, δεικνύντας τί τοῖς πρώτοις ἢ τοῖς προτεταγμένοις ἀκολουθεῖ κατ' ἀλήθειαν, ἐπὶ τῷ μῆτε τῆς ἀληθείας ἢ τῆς κατ' αὐτὴν ἀσφαλείας ἀμελεῖν, μῆτε τὰ τῇ φύσει τεταγμένα καὶ διωρισμένα συγχεῖν 25 ἢ τὸν φυσικὸν εἰρμὸν διασπᾶν.

A f. 359^v

3 Ὅθεν, οἶμαι, χρῆν (καὶ) δίκαιον περὶ τῶν προκειμένων ἐσπουδακότας καὶ κρίνειν ἐμφρόνως θέλοντας εἴτε γίνεται τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἀνάστασις εἴτε μή, πρῶτον μὲν ἐπισκοπεῖν καλῶς τῶν πρὸς τὴν τοῦδε 30 δεῖξιν συντελούντων τὴν δύναμιν καὶ ποίαν ἕκαστον εἵληχεν χώραν καὶ τί μὲν τούτων πρῶτον, τί δὲ δεύτερον ἢ ἢ τρίτον, τί δ' ἐπὶ τούτοις ὕστατον. 4 Ταῦτα δὲ διαταξαμένους χρὴ πρώτην μὲν τάξαι τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως, τοῦτ' ἐστὶν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος γνώμην καθ' ἣν ἐποίησεν ἄνθρωπον, ταύτῃ δὲ προσφυῶς ἐπισυνάψαι τὴν τῶν γενο- 35 μένων ἀνθρώπων φύσιν, οὐχ ὡς τῇ τάξει δευτερεύουσιν, διὰ δὲ τὸ μὴ δύνασθαι κατὰ ταῦτον ἀμφοτέρων γενέσθαι τὴν κρίσιν, κἂν ὅτι μάλιστα

2 τῷ PC : τὸ A 3 πᾶσι PN² : πάσι A 16 ἢ A : ἢ διὰ Arethas 17 ante ἀπόδειξις add. ἢ Arethas | post πίστιν add. ἥτις Arethas 24 τῷ PC : τὸ A 27 χρῆν A (cf. v. 32) : χρῆναι Arethas : secl. Wilamowitz : ἦν Stephanus | καὶ addidi

συνυπάρχουσιν ἀλλήλαις καὶ πρὸς τὸ προκείμενον τὴν ἴσιν παρέχονται δύναμιν.

Διὰ δὲ τούτων, ὡς πρώτων καὶ τὴν ἐκ δημιουργίας ἐχόντων ἀρχήν, 5
ἐναργῶς δεικνυμένης τῆς ἀναστάσεως, οὐδὲν ἦττον καὶ διὰ τῶν τῆς
5 προνοίας λόγων ἔστι λαβεῖν τὴν περὶ ταύτης πίστιν, λέγω δὲ διὰ τῆς
ἐκάστω τῶν ἀνθρώπων ὀφειλομένης κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης
καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τέλους. Πολλοὶ γὰρ τὸν τῆς ἀναστά 6
σεως λόγον διαλαμβάνοντες τῷ τρίτῳ μόνῳ τὴν πᾶσαν ἐπήρεισαν αἰτίαν,
νομίσαντες τὴν ἀνάστασιν γίνεσθαι διὰ τὴν κρίσιν. Τοῦτο δὲ περιφανῶς
10 δεικνύται ψεῦδος ἐκ τοῦ πάντας μὲν ἀνίστασθαι τοὺς ἀποθνήσκοντας
ἀνθρώπους, μὴ πάντας δὲ κρίνεσθαι τοὺς ἀναστάντας· εἰ γὰρ μόνον τὸ
κατὰ τὴν κρίσιν δίκαιον τῆς ἀναστάσεως ἦν αἴτιον, ἐχρῆν δήπου τοὺς
μηδὲν ἡμαρτηκότας ἢ κατορθώσαντας μηδ' ἀνίστασθαι, τοῦτ' ἔστι τοὺς
κομιδῇ νέους παιδας. Ἐξ ὧν δὲ πάντας ἀνίστασθαι τοὺς τε ἄλλους καὶ δὴ
15 καὶ τοὺς κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τελευτήσαντας καὶ αὐτοὶ δικαιοῦσιν,
οὐ διὰ τὴν κρίσιν ἢ ἀνάστασις γίνεται ἢ κατὰ πρώτον λόγον, ἀλλὰ διὰ τὴν
τοῦ δημιουργήσαντος γνώμην καὶ τὴν τῶν δημιουργηθέντων φύσιν.

A f. 360^f

Ἀρκούσης δὲ καὶ μόνης τῆς ἐπὶ τῇ γενέσει τῶν ἀνθρώπων θεω- 1
ρουμένης αἰτίας δεῖξαι τὴν ἀνάστασιν κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν ἐπο- 15
20 μένην τοῖς διαλυθεῖσι σώμασιν, δίκαιον ἴσως, πρὸς μηδὲν ἀποκνήσαι τῶν
προτεθέντων, ἀκολούθως δὴ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰς ἐξ ἐκάστου τῶν
ἐπομένων ἀφορμὰς ὑποδείξαι τοῖς ἐξ αὐτῶν συνιδεῖν μὴ δυναμένοις καὶ
πρὸ γε τῶν ἄλλων τὴν τῶν γενομένων ἀνθρώπων φύσιν, ἐπὶ τὴν αὐτὴν
ἄγουσαν ἔννοيان καὶ τὴν ἴσιν παρέχουσαν περὶ τῆς ἀναστάσεως πίστιν.
25 Εἰ γὰρ πᾶσα κοινῶς ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ 2
τοῦ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῇ συναρμοσθέντος σώματος ἔχει τὴν σύστασιν,
καὶ μήτε τῇ φύσει τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτήν, μήτε τῇ φύσει τοῦ σώματος
χωρὶς ἀπεκλήρωσεν θεὸς τὴν τοιάνδε γένεσιν ἢ τὴν ζωὴν καὶ τὸν σύμ-
παντα βίον, ἀλλὰ τοῖς ἐκ τούτων γενομένοις ἀνθρώποις, ἴν', ἐξ ὧν
30 γίνονται καὶ ζωσι, διαβιώσαντες εἰς ἓν τι καὶ κοινὸν καταλήξωσιν τέλος,
δεῖ, πάντως ἐνὸς ὄντος ἐξ ἀμφοτέρων ζῴου τοῦ καὶ πάσχοντος ὅποσα πάθη
ψυχῆς καὶ ὅποσα τοῦ σώματος, ἐνεργοῦντός τε καὶ πράττοντος ὅποσα τῆς
αἰσθητικῆς ἢ τῆς λογικῆς δεῖται κρίσεως, πρὸς ἓν τι τέλος ἀναφέρεσθαι
πάντα τὸν ἐκ τούτων εἰρμόν, ἵνα πάντα καὶ διὰ πάντων συντρέχη πρὸς

1 συνυπάρχουσιν C : συνυπάρχουσιν A 9 ἀνάστασιν Gul. Canter (1571),
Schwartz : αἰτίαν A 14 ἐξ ὧν Schwartz : ἐξ · v A : ἐξὸν Arethas 15
ante καὶ add. οἱ Arethas 16 ante οὐ add. ὡς Arethas 21 δι' scripsi : δὲ A
22 αὐτῶν Arethas : αὐτῶν A 29 γενομένοις PC, Nannius : γεννωμένοις
A : ἠνωμένοις Wilamowitz, Schwartz 30 γίνονται C : γεννῶνται A : ἡ-
νῶνται Wilamowitz, Schwartz

A f. 360^v

μίαν ἄρμονίαν καὶ τὴν αὐτὴν συμπάθειαν, ἀνθρώπου γένεσις, ἀνθρώπου φύσις, ἀνθρώπου ζωὴ, ἀνθρώπου πράξεις καὶ πάθη | καὶ βίος καὶ τὸ τῇ φύσει προσήκον τέλος.

- 3 Εἰ δὲ μία τις ἐστὶν ἄρμονία τοῦ ζώου παντὸς καὶ συμπάθεια, καὶ τῶν ἐκ ψυχῆς φυομένων καὶ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐπιτελουμένων, ἐν εἶναι δεῖ 5 καὶ τὸ ἐπὶ πᾶσι τούτοις τέλος. Ἐν δὲ τέλος ἔσται κατ' ἀλήθειαν, τοῦ αὐτοῦ ζώου κατὰ τὴν ἑαυτοῦ σύστασιν ὄντος, οὐπὲρ ἐστὶν [τέλος] τὸ τέλος. Τὸ αὐτὸ δὲ ζῶον ἔσται καθαρῶς, τῶν αὐτῶν ὄντων πάντων ἐξ ὧν ὡς μερῶν τὸ ζῶον. Τὰ αὐτὰ δὲ κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἔνωσιν ἔσται, τῶν 4 διαλυθέντων πάλιν ἐνωθέντων πρὸς τὴν τοῦ ζώου σύστασιν. Ἡ δὲ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων σύστασις ἐξ ἀνάγκης ἐπομένην δείκνυσιν τὴν τῶν νεκρωθέντων καὶ διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασιν· ταύτης γὰρ χωρὶς οὐτ' ἂν ἐνωθεῖν τὰ αὐτὰ μέρη κατὰ φύσιν ἀλλήλοις, οὐτ' ἂν συσταίῃ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις.
- 5 Εἰ δὲ καὶ νοῦς καὶ λόγος δέδοται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς διάκρισιν νοητῶν, οὐκ οὐσιῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ δόντος ἀγαθότητος καὶ σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἀνάγκη, διαμενόντων ὧν ἔνεκεν ἡ λογικὴ δέδοται κρίσις, καὶ αὐτὴν διαμένειν τὴν ἐπὶ τούτοις δοθεῖσαν κρίσιν· ταύτην δὲ διαμένειν ἀδύνατον, μὴ τῆς δεξαμένης αὐτὴν καὶ τὰ ἐν οἷς ἐστι 6 διαμενούσης φύσεως. Ὁ δὲ καὶ νοῦν καὶ λόγον δεξαμένός ἐστιν ἀνθρώπος, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν· ἀνθρώπον ἄρα δεῖ τὸν ἐξ ἀμφοτέρων ὄντα διαμένειν εἰς αἰεί, τοῦτον δὲ διαμένειν ἀδύνατον μὴ ἀνιστάμενον.
- 7 Ἀναστάσεως γὰρ μὴ γινομένης, οὐκ ἂν ἡ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων διαμένοντες φύσις· τῆς δὲ τῶν ἀνθρώπων φύσεως μὴ διαμενούσης, μάτην μὲν ἡ ψυχὴ συνήρμους τῇ τοῦ σώματος ἐνδεία καὶ τοῖς τούτου 25 πάθεσιν, | μάτην δὲ τὸ σῶμα πεπέδηται πρὸς τὸ τυγχάνειν ὧν ὀρέγεται, ταῖς τῆς ψυχῆς ἡνίκαις ὑπεῖκον καὶ χαλιναγωγούμενον, μάταιος δὲ ὁ νοῦς, ματαῖα δὲ φρόνησις καὶ δικαιοσύνης παρατήρησις ἢ καὶ πάσης ἀρετῆς ἀσκησις καὶ νόμων θέσις καὶ διάταξις καὶ συνόλως εἰπεῖν πᾶν ὅτι περ ἐν ἀνθρώποις καὶ δι' ἀνθρώπους καλόν, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῇ τῶν ἀνθρώπων 30 ἢ γένεσις τε καὶ φύσις. Εἰ δὲ πάντων καὶ πανταχόθεν ἀπελήλαται τῶν ἔργων τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνου διδομένων δωρεῶν τὸ μάταιον, δεῖ πάντως τῷ τῆς ψυχῆς ἀτελευτήτῳ συνδιαϊωνίζειν τὴν τοῦ σώματος διαμονὴν κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν.

A f. 360^r bis

- 16 1 Ξενιζέσθω δὲ μηδεὶς εἰ τὴν θανάτῳ καὶ φθορᾷ διακοπτομένην ζωὴν 35 ὀνομάζομεν διαμονήν, λογιζόμενος ὡς οὐχ εἰς τοῦ προσρήματος ὁ λόγος, οὐχ ἐν τῆς διαμονῆς τὸ μέτρον, ὅτι μηδὲ τῶν διαμενόντων φύσις μία.

7 τέλος seclusi ut dissographiam 19 τὰ Wilamowitz : τῆς A 29 θέσις Arethas : θέσεις A 33 τῷ Arethas : τῷ A | ἀτελευτήτῳ Arethas : ἀτελευτήτῳ A

Εἵπερ γὰρ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἕκαστον τῶν διαμενόντων ἔχει τὴν 2
 διαμονήν, οὐτ' ἐπὶ τῶν καθαρῶς ἀφθάρτων καὶ ἀθανάτων εὖροι τις ἂν
 ἰσάζουσιν τὴν διαμονήν, τῷ μὴδὲ τὰς οὐσίας τῶν κρείττωνων συνεξι-
 5 σούσθαι ταῖς καθ' ὑπόβασιν διαφερούσαις, οὐτ' ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν
 ὁμαλὴν ἐκείνην καὶ ἀμετάβλητον ἐπιζητεῖν ἄξιον, ὅτε δὴ τῶν μὲν ἐξ ἀρ-
 χῆς γενομένων ἀθανάτων καὶ διαμενόντων μόνῃ τῇ γνώμῃ τοῦ ποιήσαντος
 ἀτελευτήτως, τῶν δὲ ἀνθρώπων κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν ἀπὸ γενέσεως
 ἐχόντων τὴν ἀμετάβλητον διαμονήν, κατὰ δὲ τὸ σῶμα προσλαμβάνοντων
 ἐκ μεταβολῆς τὴν ἀφθαρσίαν.

10 "Ὅπερ (ὁ) τῆς ἀναστάσεως βούλεται λόγος· πρὸς ἣν ἀποβλέποντες ἰ- 3
 τὴν τε διάλυσιν τοῦ σώματος ὡς ἐπομένῃ τῇ μετ' ἐνδείας καὶ φθορᾶς ζωῇ
 περιμένομεν καὶ μετὰ ταύτην τὴν μετ' ἀφθαρσίας ἐλπίζομεν διαμονήν,
 οὐτε τῇ τῶν ἀλόγων τελευτῇ συνεξισούντες τὴν ἡμετέραν τελευτήν, οὐτε
 15 τῇ τῶν ἀθανάτων διαμονῇ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαμονήν, ἵνα μὴ λάθωμεν
 ταύτῃ συνεξισούντες καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν καὶ ζωὴν οἷς μὴ
 προσῆκεν.

Οὐ τοίνυν ἐπὶ τοῦτ' δυσχεραίνειν ἄξιον, εἴ τις ἀνωμαλία θεωρεῖται 4
 περὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαμονήν, οὐδ' ἐπειδὴ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ [τῶν]
 τοῦ σώματος (καὶ τῶν) μερῶν καὶ μορίων διάλυσιν τὴν συνεχῇ διακόπτει
 20 ζωὴν, διὰ τοῦτ' ἀπογινώσκειν χρὴ τὴν ἀνάστασιν. Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ τὴν 5
 κατὰ συναίσθησιν ζωὴν διακόπτειν δοκοῦσιν αἱ κατὰ τὸν ὕπνον φυσικῶς
 ἐγγινόμεναι παρέσεις τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἰσομέ-
 τροις χρόνου διαστήμασιν ὑπνούντων τῶν ἀνθρώπων καὶ τρόπων τινὰ
 πάλιν ἀναβιωσκόντων, τὴν αὐτὴν παραιτούμεθα λέγειν ζωὴν· παρ' ἣν
 25 αἰτίαν, οἶμαι, τινὲς ἀδελφὸν τοῦ θανάτου τὸν ὕπνον ὀνομάζουσιν, οὐχ ὡς
 ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων ἢ πατέρων φύντας γενεαλογοῦντες, ἀλλ' ὡς τῶν
 ὁμοίων παθῶν τοῖς τε θανοῦσι καὶ τοῖς ὑπνοῦσιν ἐγγινομένων, ἔνεκα γε
 τῆς ἡρεμίας καὶ τοῦ μηδενὸς ἐπαισθάνεσθαι τῶν παρόντων ἢ γινομένων,
 μᾶλλον δὲ μὴδὲ τοῦ εἶναι καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς.

30 Εἵπερ οὖν τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν τοσαύτης γέμουσαν ἀνωμαλίας 6
 ἀπὸ γενέσεως μέχρι διαλύσεως καὶ διακοπτομένην πᾶσιν οἷς προεῖπομεν
 οὐ παραιτούμεθα τὴν αὐτὴν λέγειν ζωὴν, οὐδὲ τὴν ἐπέκεινα τῆς δια-
 λύσεως ζωὴν, ἥτις ἰ ἐαυτῇ συνεισάγει τὴν ἀνάστασιν, ἀπογινώσκειν
 35 σώματος.

A f. 360^v
 bis

A f. 361^r

25 cf. *Iliad*. 14.231; 16.672 = 682; *Leg.* 12.2

5 καὶ Wilamowitz : τὴν A 6 μόνῃ secl. Wilamowitz, Schwartz 10 ὁ add.
 Arethas 18 τῶν² ss. add. Arethas, del. Schwartz 19 post σώματος addidi καὶ
 τῶν : τοῦτου τε τῶν ex. gr. suppl. Schwartz : ἡ ἢ τῶν suppl. Pouderon 28 ἡ-
 ρεμίας Arethas : · ρ · μίας A 33 εἴτις A, corr. P² 34 διακόπτεται A, corr.
 PC

- 17 1 Αὕτη γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις ἄνωθεν καὶ κατὰ γνώμην τοῦ ποιήσαντος συγκεκληρωμένην ἔχουσα τὴν ἀνωμαλίαν, ἀνώμαλον ἔχει τὴν ζωὴν καὶ τὴν διαμονήν, ποτὲ μὲν ὕψω, ποτὲ δὲ θανάτῳ διακοπτομένην καὶ ταῖς καθ' ἑκάστην ἡλικίαν μεταβολαῖς, οὐκ ἐμφαινόμενων 5 2 ἐναργῶς τοῖς πρώτοις τῶν ὕστερον ἐπιγινομένων. Ὡς τίς ἂν ἐπίστευσεν μὴ τῇ πείρᾳ δεδιδαγμένος, ἐν ὁμοιομερεῖ καὶ (ἀ)διαπλάστῳ τῷ σπέρματι τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀποκεῖσθαι δυνάμεων (ἀρχὴν) ἢ τοσαύτην ἐπισυνισταμένων καὶ πηγνυμένων ὄγκων διαφοράν, ὁστέων φημί καὶ νεύρων καὶ χόνδρων, ἔτι δὲ μυῶν καὶ σαρκῶν καὶ σπλάγγνων καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος μερῶν; Οὐτε γὰρ ἐν ὑγροῖς ἔτι τοῖς σπέρμασι τούτων 10 ἔστιν ἰδεῖν οὐδέν, οὔτε μὴν τοῖς νηπίοις ἐμφαίνεται τι τῶν τοῖς τελείοις ἐπιγινομένων, ἢ τῇ τῶν τελείων ἡλικίᾳ τὰ τῶν παρηβηκότων ἢ τούτοις τὰ τῶν γεγρακώτων. Ἀλλὰ δὴ καίτοι τῶν εἰρημένων τινῶν μὲν οὐδ' ὅλως, τινῶν δὲ ἀμυδρῶς ἐμφαινόντων τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν καὶ τὰς τῇ 15 φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐπιγινομένας μεταβολάς, ὅμως ἴσασιν ὅσοι μὴ τυφλώττουσιν ὑπὸ κακίας ἢ ῥαθυμίας περὶ τὴν τούτων κρίσιν, ὅτι δεῖ πρῶτον μὲν γενέσθαι τῶν σπερμάτων καταβολήν, διαρθρωθέντων δὲ τούτων καθ' ἑκάστον μέρος καὶ μόριον καὶ προελθόντων εἰς φῶς τῶν κυηθέντων ἐπὶγίνεται μὲν ἡ κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν αὐξήσις ἢ τε κατ' 20 αὐτίξιν τελείωσις, τελειωθέντων δὲ ὕφεσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων μέχρι γήραος, εἴτα πεπονηκότων τῶν σωμάτων ἡ διάλυσις.
- 4 Ὡς περ οὖν ἐπὶ τούτων, οὔτε τοῦ σπέρματος ἐγγεγραμμένην ἔχοντος τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἢ μορφήν, οὔτε τῆς ζωῆς τὴν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς διάλυσιν, ὃ τῶν φυσικῶς γινομένων εἰρμὸς παρέχει τὴν πίστιν τοῖς οὐκ ἐξ αὐτῶν τῶν φαινομένων ἔχουσι τὸ πιστόν, πολὺ μᾶλλον ὁ λόγος ἐκ 25 τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας ἀνιχνεύων τὴν ἀλήθειαν πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν, ἀσφαλέστερος ὢν καὶ κρείττων τῆς πείρας πρὸς πίστῳσιν ἀληθείας.
- 18 1 Τῶν πρώην ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν προτεθέντων λόγων καὶ τὴν ἀνάστασιν πιστουμένων πάντες μὲν εἰσιν ὁμογενεῖς, ὥς ἐκ τῆς αὐτῆς φύντες ἀρχῆς· 30 ἀρχὴ γὰρ αὐτοῖς ἡ τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἐκ δημιουργίας γένεσις· ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ αὐτῆς κρατύνονται τῆς πρώτης ἀρχῆς ἐξ ἧσπερ ἔφυσαν, οἱ δὲ παρεπόμενοι τῇ τε φύσει καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ περὶ

A f. 361^v

6 ἀδιαπλάστῳ N² : διαπλάστῳ A, διαπλαστῳ Arethas 7 ἀρχὴν suppl. Schwartz | τοσαύτην Wilamowitz : τῶν ταύτη· A, τῶν ταύτη Arethas 13 οὐδ' Io. Rhosus : οὐθ' A 22 τούτων Schwartz : τούτῳ A 23 φύσιν Wilamowitz (cf. p. 44.13) : ζῶν A 30 ante πάντες add. ὅτι Arethas 31–32 ἀλλ' οἱ Arethas : ἄλλοι A

ἡμᾶς προνοίας λαμβάνουσιν τὴν πίστιν. Ἡ μὲν γὰρ αἰτία, καθ' ἣν καὶ δι' ἣν γεγόνασιν ἄνθρωποι, συνεξευγμένη τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐκ δημιουργίας ἔχει τὴν ἰσχύν, ὃ δὲ τῆς δικαιοσύνης λόγος, καθ' ὃν κρίνει θεὸς τοὺς εὖ ἢ κακῶς βεβιωκότας ἀνθρώπους, ἐκ τοῦ τούτου τέ(λους)· φύονται
 5 μὲν (γὰρ) ἐκεῖθεν, ἡρτῆνται δὲ μᾶλλον τῆς προνοίας.

Δεδειγμένων δὲ ἡμῖν τῶν πρώτων ὡς οἶόν τε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ διὰ 2 τῶν ὕστερον δεῖξαι τὸ προκείμενον, λέγω δὲ διὰ τῆς ὀφειλομένης ἐκάστω τῶν ἀνθρώπων κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τέλους, ἡ αὐτῶν δὲ τούτων προτάξαι τὸν κατὰ φύσιν
 10 ἡγούμενον καὶ πρώτον γε διασκεψασθαι τὸν περὶ τῆς κρίσεως λόγον, τοσοῦτον μόνον ὑπειπόντας φροντίδι τῆς προσηκούσης τοῖς προκειμένοις ἀρχῆς καὶ τάξεως, ὅτι δεῖ τοὺς ποιητὴν τὸν θεὸν τοῦδε τοῦ παντὸς παραδεξαμένους τῇ τούτου σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν γενομένων ἀπάντων ἀνατιθέναι φυλακὴν τε καὶ πρόνοιαν, εἴ γε ταῖς ἰδίαις ἀρχαῖς
 15 παραμένειν ἐθέλουν, ταῦτα δὲ περὶ τούτων φρονοῦντας μὴδὲν ἡγεῖσθαι μήτε τῶν κατὰ γῆν, μήτε τῶν κατ' οὐρανὸν ἀνεπιτρόπευτον μηδ' ἀπρονόητον, ἀλλ' ἐπὶ πᾶν ἀφανὲς ὁμοίως καὶ φαινόμενον, μικρόν τε καὶ μείζον διήκουσαν γινώσκειν τὴν παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμέλειαν. Δεῖται γὰρ
 20 πάντα τὰ γενόμενα τῆς παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμελείας, ἰδίως δὲ ἕκαστον καθ' ὃ πέφυκεν καὶ πρὸς ὃ πέφυκεν· ἀχρείου γὰρ οἶμαι φιλοτιμίας τὸ κατὰ γένῃ διαιρεῖν νῦν ἢ τὸ πρόσφορον ἐκάστη φύσει καταλέγειν ἐθέλειν.

A f. 362^f

Ὁ γε μὴν ἄνθρωπος, περὶ οὗ νῦν πρόκειται λέγειν, ὡς μὲν ἐνδεὴς 4 δεῖται τροφῆς, ὡς δὲ θνητὸς διαδοχῆς, ὡς δὲ λογικὸς δίκης. Εἰ δὲ τῶν εἰρημένων ἕκαστόν ἐστιν ἄνθρωπος κατὰ φύσιν, καὶ δεῖται μὲν τροφῆς διὰ τὴν ζώην, δεῖται δὲ διαδοχῆς διὰ τὴν τοῦ γένους διαμονήν, δεῖται δὲ
 25 δίκης διὰ (τὸ) τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς ἔννομον, ἀνάγκη δὴπου, τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς ἐπὶ τὸ συναμφοτέρον φερομένης, ἐπὶ τοῦτο φέρεσθαι καὶ τὴν δίκην, λέγω δὲ συναμφοτέρον τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἄνθρωπον, καὶ τὸν ἡ τοιοῦτον ἄνθρωπον γίνεσθαι πάντων τῶν πεπραγμένων
 30 ὑπόδικον τήν τε ἐπὶ τούτοις δέχεσθαι τιμὴν ἢ τιμωρίαν.

A f. 362^v

Εἰ γὰρ κατὰ τοῦ συναμφοτέρου φέρει τὴν ἐπὶ τοῖς εἰργασμένοις δίκην 5 ἢ δικαία κρίσις καὶ μήτε τὴν ψυχὴν μόνην δεῖ κομίσασθαι τὰ ἐπίχειρα τῶν μετὰ τοῦ σώματος εἰργασμένων (ἀπροσπαθῆς γὰρ αὕτη καθ' ἑαυτὴν

1 προνοίας : cf. 14.5

4 ἐκ τοῦ : ἐκ et -οῦ in ras. Arethas | τέλους Arethas : τε A 5 γὰρ ss. add. Arethas 7 ὕστερον scripsi (cf. p.42.5) : ὑστέρων A 20 ἀχρείου Stephanus : ἄχρη· οὐ A 20–21 κατὰ γένη Schwartz : κατάγειν ἢ A 21 διαιρεῖν νῦν P : διερινυν A : διαιρει νυν Arethas 26 τὸ ss. add. Arethas 27 τοῦτο Stephanus : τοῦτον A 28 δὲ C : δὴ A 31 γὰρ scripsi : δὲ A 33 αὕτη Arethas : αὕτη A

τῶν περὶ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ἢ τροφὰς καὶ θεραπείας γινομένων πλημμελημάτων), μήτε τὸ σῶμα μόνον (ἄκριτον γὰρ τοῦτο καθ' ἑαυτὸ νόμου καὶ δίκης), ὁ δὲ ἐκ τούτων ἄνθρωπος τὴν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν εἰργασμένων αὐτῷ δέχεται κρίσιν, τοῦτο δὲ οὔτε κατὰ τήνδε τὴν ζωὴν εὐρίσκει συμβαίνειν ὁ λόγος (οὐ γὰρ σφύζεται τὸ κατ' ἀξίαν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, διὰ 5 τὸ πολλοὺς μὲν ἀθέους καὶ πᾶσαν ἀνομίαν καὶ κακίαν ἐπιτηδεύοντας μέχρι τελευτῆς διατελεῖν κακῶν ἀπειράτους καὶ τούναντίον τοὺς κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν ἐξητασμένον τὸν ἑαυτῶν βίον ἐπιδειξαμένους ἐν ὀδύναϊς ζῆν, ἐν ἐπιηρείαις, ἐν συκοφαντίαις, αἰκίαις τε καὶ παντοίαις κακοπαθείαις), οὔτε δὲ μετὰ θάνατον (οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἔτι τὸ συναμφοτέρον χωριζομένης μὲν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, σκεδαννυμένου δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος εἰς ἐκεῖνα πάλιν ἐξ ὧν συνεφορήθη καὶ μηδὲν ἔτι σφύζοντος 10 τῆς προτέρας φυῆς ἢ μορφῆς, ἢ πού γε τὴν μνήμην τῶν πεπραγμένων), εὐδηλον παντὶ τὸ λειπόμενον, ὅτι δεῖ κατὰ τὸν ἀπόστολον τὸ φθαρτὸν τοῦτο καὶ σκεδαστὸν ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, ἵνα ζωοποιηθέντων ἐξ ἀνασταστάως ἡ τῶν νεκρωθέντων καὶ πάλιν ἐνωθέντων τῶν κεχωρισμένων 15 ἢ καὶ πάντῃ διαλελυμένων, ἕκαστος κομίσῃται δικαίως ἃ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακά.

A. f. 363^f

- 19 1 Πρὸς μὲν οὖν τοὺς ὁμολογοῦντας τὴν πρόνοιαν καὶ τὰς αὐτὰς ἡμῖν παραδεξαμένους ἀρχάς, εἴτα τῶν οἰκείων ὑποθέσεων οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκπίπτοντας, τοιοῦτοις χρήσαιτ' ἂν τις λόγοις καὶ πολλῷ πλείοσι τούτων, 20 2 εἴ γε πλατύνειν ἐθέλοι τὰ συντόμως καὶ κατ' ἐπιδρομὴν εἰρημένα. Πρὸς δέ γε τοὺς περὶ τῶν πρώτων διαφερομένους ἴσως ἂν ἔχοι καλῶς ἐτέραν ὑποθέσθαι πρὸ τούτων ἀρχήν, συνδιαποροῦντας αὐτοῖς περὶ ὧν δοξάζουσιν καὶ τοιαῦτα συνδιασκεπτομένους· ἄρά γε πάντῃ καθάπαξ ἡ τῶν 25 ἀνθρώπων παρῶπται ζωὴ καὶ σύμπας ὁ βίος, ζῳος δὲ τις βαθὺς κατακέχυται τῆς γῆς, ἀγνοία καὶ σιγῇ κρύπτων αὐτοὺς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς τούτων πράξεις, ἢ πολὺ τούτων ἀσφαλέστερον τὸ δοξάζειν ὅτι τοῖς ἑαυτοῦ ποιήμασιν ἐφέστηκεν ὁ ποιήσας, πάντων τῶν ὅπως οὖν ὄντων (ἢ) γινομένων ἔφορος, ἔργων τε καὶ βουλευμάτων κριτής. 30 3 Εἰ μὲν γὰρ μηδεμία μηδαμοῦ τῶν ἀνθρώποις πεπραγμένων γίνοιτο κρίσις, οὐδὲν ἔξουσιν πλεῖον τῶν ἀλόγων ἄνθρωποι· μᾶλλον δὲ κακείνων πράξουσιν ἁθλιώτερον οἱ τὰ πάθη δουλαγωγοῦντες καὶ φροντίζοντες εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης ἢ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, ὁ δὲ κτηνώδης ἢ θηριώδης βίος (ἔσται) ἄριστος, ἀρετὴ δὲ ἀνόητος, δίκης δὲ ἀπειλὴ γέλως 35

14–15 1 Cor 15:53. Cf. 3.2 17–18 2 Cor 5:10

21 χρήσεται A, corr. NPC 29 ἢ ss. add. Arethas 35 ἔσται supplevi

πλατύς, τὸ δὲ πᾶσαν θεραπεύειν ἡδονὴν ἀγαθῶν τὸ μέγιστον, δόγμα δὲ κοινὸν τούτων ἀπάντων καὶ νόμος εἷς τὸ τοῖς ἀκολάστοις καὶ λάγνοις φίλον· "Φάγωμεν [δὲ] ἰ καὶ πῖωμεν, αὖριον γὰρ ἀποθνήσκομεν." Τοῦ γὰρ τοιούτου βίου τέλος οὐδὲ ἡδονὴ κατὰ τινος, ἀλλ' ἀναισθησία παντελής.

A f. 363^v

5 Εἰ δὲ ἔστι τις τῷ ποιήσαντι τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἰδίων ποιημάτων φροντὶς καὶ σφίζεται πού τῶν εὖ ἢ κακῶς βεβιωμένων ἢ δι(καί)α κρίσις, ἥτοι κατὰ τὸν παρόντα (ἔσται) βίον ζώντων ἔτι τῶν κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βεβιωκότων, ἢ μετὰ θάνατον ἐν χωρισμῷ καὶ διαλύσει τυγχανόντων. Ἀλλὰ κατ' οὐδέτερον τῶν εἰρημένων εὐρεῖν δυνατόν σφζομένην τὴν
10 δικαίαν κρίσιν· οὔτε γὰρ οἱ σπουδαῖοι κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν φέρονται τὰ τῆς ἀρετῆς ἐπίχειρα, οὔτε μὴν οἱ φαῦλοι τὰ τῆς κακίας.

Παρίμηι γὰρ λέγειν ὅτι σφζομένης τῆς φύσεως ἐν ἣ νῦν ἐσμέν, οὐδ' ἡ θνητὴ φύσις ἐνεγκεῖν οἷα τε τὴν σύμμετρον δίκην πλειόνων ἢ βαρυτέρων φερομένην πλημμελημάτων. "Ὅ τε γὰρ μυρίους ἐπὶ μυρίοις ἀνελὼν ἀδίκως
15 ληστὴς ἢ δυνάστης ἢ τύραννος οὐκ ἂν ἐνὶ θανάτῳ λύσειεν τὴν ἐπὶ τούτοις δίκην· ὅ τε μηδὲν περὶ θεοῦ δοξάζων ἀληθές, ὕβρει δὲ πάσῃ καὶ βλασφημίᾳ συζῶν καὶ παρορῶν μὲν τὰ θεῖα, καταλύων δὲ νόμους, ὕβρισας δὲ παῖδας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, κατασκάψας δὲ πόλεις ἀδίκως, ἐμπρήσας δὲ οἴκους μετὰ τῶν ἐνοικούντων καὶ δηώσας χώραν καὶ τούτοις συναφανίσας
20 δήμους καὶ λαοὺς ἢ καὶ σύμπαν ἔθνος, πῶς ἂν ἐν φθαρτῷ τῷ σώματι πρὸς τὴν τούτοις σύμμετρον ἀρκέσειεν δίκην, προλαμβάνοντος τοῦ θανάτου τὸ κατ' ἀξίαν καὶ μηδὲ πρὸς ἓν τι τῶν εἰργασμένων τῆς θνητῆς ἐξαρκούσης φύσεως; Οὐτ' οὖν κατὰ ἰ τὴν παρούσαν ζωὴν ἢ κατ' ἀξίαν δείκνυται κρίσις, οὔτε μετὰ θάνατον.

A f. 364^f

25 "Ἦτοι γὰρ παντελής ἐστι σβέσις τῆς ζωῆς ὁ θάνατος, συνδιαλυομένης τῷ σώματι τῆς ψυχῆς καὶ συνδιαφθειρομένης, ἣ μένει (μὲν) ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ἄλυτος ἀσκέδαστος ἀδιάφθορος, φθείρεται δὲ καὶ διαλύεται τὸ σῶμα, οὐδεμίαν ἔτι σφζον οὔτε μνήμην τῶν εἰργασμένων, οὔτ' αἴσθησιν τῶν ἐπ' αὐτῷ παθημάτων. Σβεννυμένης μὲν γὰρ παντελῶς τῆς τῶν ἀνθρώ-
30 πων ζωῆς, οὐδεμίαν φανήσεται τῶν ἀνθρώπων οὐ ζώντων φροντὶς, οὐ τῶν κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βεβιωκότων [ἢ] κρίσις, ἐπεισκευληθήσεται δὲ πάλιν [τὰ] τῆς ἀνόμου ζωῆς καὶ τῶν ταύτῃ συνεπομένων ἀτόπων τὸ σῆμνος τό τε τῆς ἀνομίας ταύτης κεφάλαιον, ἀθεότης.

20

3 1 Cor 15:32; Is. 22:13; Leg. 12.2

3 δὲ A, om. C, del. Otto 6 δικαία κρίσις Schwartz (cf. v. 10) : διάκρισις A (cf. p. 38.13 δικαία κρίσις A : διάκρισις P¹) 7 ἔσται addi suad. Wilamowitz : γίνεται (post βίον) add. Pouderon 12 οὐδ' Schwartz : οὐθ' A 14 φερομένην Wilamowitz : φερομένων A 26 ἣ μένει in ras. Arethas ἰ μὲν ss. add. Arethas 29 αὐτῷ scripsi : αὐτῇ A 31 ἢ del. Schwartz 32 τὰ deleui 33 ἀθεότης PC : ἀθεότητος A

3 Εἰ δὲ φθείροιτο μὲν τὸ σῶμα καὶ χωροίη πρὸς τὸ συγγενὲς τῶν λελυ-
μένων ἕκαστον, μένοι δὲ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς ἄφθαρτος, οὐδ' οὕτως
ἔξει χώραν ἢ κατ' αὐτῆς κρίσις, μὴ προσουσης δικαιοσύνης· ἐπεὶ μὴδὲ
θεμιτὸν ὑπολαμβάνειν ἐκ θεοῦ καὶ παρὰ θεοῦ γίνεσθαί τινα κρίσιν, ἢ μὴ
πρόσεστι τὸ δίκαιον. Οὐ πρόσεστι δὲ τῇ κρίσει τὸ δίκαιον μὴ σφζομένου
τοῦ διαπραξαμένου τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀνομίαν· ὁ γὰρ διαπραξά-
μενος ἕκαστον τῶν κατὰ τὸν βίον ἐφ' οἷς ἡ κρίσις, ἄνθρωπος ἦν, οὐ ψυχὴ
καθ' ἑαυτὴν. Τὸ δὲ σύμπαν εἰπεῖν, ὁ λόγος οὗτος ἐπ' οὐδενὸς φυλάξει τὸ
δίκαιον.

21

A f. 364^v

1 Κατορθωμάτων τε γὰρ τιμωμένων, ἀδικηθήσεται τὸ σῶμα σαφῶς ἐκ
τοῦ κοινωνῆσαι μὲν τῇ ψυχῇ τῶν ἐπὶ τοῖς σπουδαζομένοις πόνων, μὴ
κοινωνῆσαι δὲ ἰ τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι τιμῆς, καὶ συγγνώμης μὲν
τυγχάνειν πολλάκις τὴν ψυχὴν ἐπὶ τινων πλημμελημάτων διὰ τὴν τοῦ
σώματος ἔνδειαν τε καὶ χρείαν, ἐκπίπτειν δὲ αὐτὸ τὸ σῶμα τῆς ἐπὶ τοῖς
κατορθωθείσι (τιμῆς) κοινωνίας, ὑπὲρ ὧν τοὺς ἐν τῇ ζωῇ συνδιήνεγκεν
πόνους. Καὶ μὴν καὶ πλημμελημάτων κρινομένων οὐ σφζεται τῇ ψυχῇ τὸ
2 δίκαιον, εἴ γε μόνη τίνοι δίκην ὑπὲρ ὧν ἐνοχλοῦντος τοῦ σώματος καὶ
πρὸς τὰς οἰκείας ὀρέξεις ἢ κινήσεις ἔλκοντος ἐπλημμέλησεν, ποτὲ μὲν
κατὰ συναρπαγὴν καὶ κλοπὴν, ποτὲ δὲ κατὰ τινα βιαιοτέραν ὁλκήν,
ἄλλοτε δὲ κατὰ συνδρομὴν ἐν χάριτος μέρει καὶ θεραπείας τῆς τοῦ
20 (ἀνθρώπου) συστάσεως.

3 "Ἡ πῶς οὐκ ἄδικον τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι καθ' ἑαυτὴν ὑπὲρ ὧν οὐδ'
ἡντιοῦν ἔχει κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν οὐκ ὀρεξίν οὐ κίνησιν οὐχ ὀρμήν,
οἶον λαγνείας ἢ βίας ἢ πλεονεξίας [ἀδικίας] καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἀ-
4 δικημάτων; Εἰ γὰρ τὰ πλεῖστα τῶν τοιοῦτων γίνεται κακῶν ἐκ τοῦ μὴ
κατακρατεῖν τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἐνοχλούντων παθῶν, ἐνοχλοῦνται δὲ
25 ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος ἐνδείας καὶ χρείας καὶ τῆς περὶ τοῦτο σπουδῆς καὶ
θεραπείας (τούτων γὰρ ἕνεκεν πᾶσα ἡ κτήσις καὶ πρὸ ταύτης ἡ χρῆσις, ἔτι
δὲ γάμος (καὶ ὄσαι) κατὰ τὸν βίον πράξεις, ἐν οἷς καὶ περὶ ἃ θεωρεῖται τό
τε πλημμελὲς καὶ τὸ μὴ τοιοῦτον), ποῦ δίκαιον ἐν οἷς πρωτοπαθεῖ τὸ σῶμα
καὶ τὴν ψυχὴν ἔλκει πρὸς συμπάθειαν καὶ κοινωνίαν τῶν ἐφ' ἃ (κι)νεῖται
πράξεων, αὐτὴν κρίνεσθαι μόνην, καὶ τὰς μὲν ὀρέξεις καὶ τὰς ἡδονάς, ἰ
30 ἔτι δὲ φόβους καὶ λύπας, ἐφ' ὧν πᾶν τὸ μὴ μέτριον ὑπόδικον, ἀπὸ τοῦ
σώματος ἔχειν τὴν κίνησιν, τὰς δὲ ἐκ τούτων ἀμαρτίας καὶ τὰς ἐπὶ τοῖς

A f. 365^r

4 ἡ Arethas : ἡ A 15 τιμῆς supplevi 16 post πόνους addit in mg πῶς οὐκ
ἄδικον Arethas 20-21 τοῦ ἀνθρώπου scripsi (cf. pp. 39.25-26 et 47.3-4) :
τούτου A 22 ἡ A : ἡ Arethas 23 ἡτιν' οὖν : ἡν- in ras. Arethas 24
ἀδικίας A : ἡ ἀδικίας Arethas : secl. Wilamowitz 28 κτήσις Arethas :
κτίσις A 29 καὶ ὄσαι Arethas : ἔτι A 31 κινεῖται Schwartz (cf. v. 34 τὴν
κίνησιν) : δεῖται A 33 μέτριον : -ιον in ras. Arethas

ἡμαρτημένοις τιμωρίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν φέρεσθαι μόνην, τὴν μήτε δεομένην τοιούτου τινός, μήτε ὀρεγομένην, μήτε φοβουμένην ἢ πάσχουσάν τι τοιοῦτον καθ' ἑαυτὴν οἷον πάσχειν πέφυκεν ἄνθρωπος;

- Ἄλλὰ καὶ μὴ μόνου τοῦ σώματος, ἀνθρώπου δὲ θῶμεν εἶναι τὰ πάθη, 5
 λέγοντες ὀρθῶς διὰ τὸ μίαν ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τὴν τούτου ζωὴν, οὐ 5
 δήπου γε καὶ τῇ ψυχῇ ταῦτα προσήκειν φήσομεν, ὅποταν καθαρῶς τὴν 6
 ἰδίαν αὐτῆς ἐπισκοπῶμεν φύσιν. Εἰ γὰρ πάσης καθάπαξ τροφῆς ἐστὶν 6
 ἀνενδεής, οὐκ ἂν ὀρεχθείη ποτὲ τούτων ὧν οὐδαμῶς δεῖται πρὸς τὸ εἶναι, 7
 οὐδ' ἂν ὀρμήσειεν ἐπὶ τι τούτων οἷς μὴδ' ὅλως χρῆσθαι πέφυκεν· ἀλλ' 7
 οὐδ' ἂν λυπηθείη δι' ἀπορίαν χρημάτων ἢ κτημάτων, ὥς οὐδὲν αὐτῇ 7
 προσηκόντων. Εἰ δὲ καὶ φθορὰς ἐστὶ κρείττων, οὐδὲν φοβεῖται τὸ παράπαν 7
 ὥς φθαρτικὸν ἑαυτῆς· οὐ γὰρ δέδοικεν οὐ λιμὸν οὐ νόσον οὐ πῆρσιν οὐ 7
 λῶβην οὐ πῦρ οὐ σίδηρον, ἐπεὶ μὴδὲ παθεῖν ἐκ τούτων δύναται· τι βλα- 7
 βερὸν μὴδ' ἀλγινόν, οὐχ ἀποτέμενων αὐτῆς τὸ παράπαν οὔτε σωμάτων 7
 οὔτε σωματικῶν δυνάμεων. Εἰ δὲ τὸ τὰ πάθη ταῖς ψυχαῖς ἰδιαζόντως 8
 προσάπτειν ἄτοπον, τὸ τὰς ἐκ τούτων ἁμαρτίας καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις 8
 τιμωρίας ἐπὶ μόνας φέρειν τὰς ψυχὰς ὑπερβαλλόντως ἄδικον καὶ τῆς τοῦ 8
 θεοῦ κρίσεως ἀνάξιον.

- Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις πῶς οὐκ ἄτοπον τὴν μὲν ἀρετὴν καὶ τὴν 1
 20 κακίαν μὴδὲ νοηθῆναι δύνασθαι χωρὶς ἐπὶ τῆς ἰ ψυχῆς (ἀνθρώπου γὰρ 22
 ἀρετὰς εἶναι γινώσκομεν τὰς ἀρετὰς, ὥσπερ οὖν καὶ τὴν ταύταις ἀντικει- A f. 365^v
 μένην κακίαν οὐ ψυχῆς κεχωρισμένης τοῦ σώματος καὶ καθ' ἑαυτὴν
 οὔσης), τὴν δὲ ἐπὶ τοῦτοις τιμὴν ἢ τιμωρίαν ἐπὶ μόνῃς φέρεσθαι τῆς ψυχῆς;
 Ἡ πῶς ἂν τις καὶ νοήσκειν ἐπὶ ψυχῆς μόνῃς ἀνδρείαν ἢ καρτερίαν, οὐκ 2
 25 ἐχούσης οὐ θανάτου φόβον οὐ τραύματος οὐ πηρώσεως οὐ ζημίας οὐκ 3
 αἰκίας οὐ τῶν ἐπὶ τούτοις ἀλγημάτων ἢ τῆς ἐκ τούτων κακοπαθείας; Πῶς 3
 δὲ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, οὐδεμιᾶς ἐλκούσης αὐτὴν ἐπιθυμίας πρὸς 3
 τροφὴν ἢ μῖξιν ἢ τὰς ἄλλας ἡδονὰς τε καὶ τέρψεις, οὐδ' ἄλλου τινός οὐτ' 4
 30 ἔσωθεν ἐνοχλοῦντος οὐτ' ἔξωθεν ἐρεθίζοντος; Πῶς δὲ φρόνησιν, οὐχ 4
 ὑποκειμένων αὐτῇ πρακτέων καὶ μὴ πρακτέων, οὐδ' αἰρετῶν καὶ φευκτῶν, 4
 μᾶλλον δὲ μηδεμιᾶς ἐνούσης αὐτῇ κινήσεως τὸ παράπαν ἢ φυσικῆς ὁρμῆς 4
 ἐπὶ τι τῶν πρακτέων;

- Ποῦ δὲ ὅλως ψυχαῖς ἢ πρὸς ἀλλήλας δικαιοσύνην προσφυῆς ἢ πρὸς 5
 35 ἄλλο τι τῶν ὁμογενῶν ἢ τῶν ἑτερογενῶν, οὐκ ἐχούσαις οὔτε πόθεν οὔτε δι' 5
 ὧν οὔτε πῶς ἀπονεύμωσι τὸ κατ' ἀξίαν ἢ κατ' ἀναλογίαν ἴσον, ἐξηρημέ- 5
 νης τῆς εἰς θεὸν τιμῆς, οὐδ' ἄλλως ἐχούσαις ὁρμὴν ἢ κίνησιν πρὸς χρήσιν

9 οὐδ' Schwartz : οὐτ' A 14 μὴδ' Wilamowitz : οὐτ' A 24 ἢ A : ἡ
 Arethas | ἀνδρείαν NC : ἀνδρίαν A 29 δὲ PC : δαὶ A 30 οὐδ'
 Schwartz : οὐτ' A : οὐθ' Arethas | ἐρετῶν A, corr. Arethas 33 δὲ PC :
 δαὶ A

ιδίων ἢ πρὸς ἀποχὴν ἀλλοτριῶν, τῆς μὲν χρήσεως τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῆς ἀποχῆς (τῶν παρὰ φύσιν) ἐπὶ τῶν χρησθαι πεφυκότων θεωρουμένης, τῆς δὲ ψυχῆς μήτε δεομένης τινός, μήτε χρησθαι τισιν ἢ τινὶ πεφυκυίας καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ τῆς λεγομένης ἰδιοπραγίας τῶν μερῶν ἐπὶ τῆς οὕτως ἐχούσης ψυχῆς εὐρεθῆναι δυναμένης;

A f. 366^f

5

23

1 Καὶ μὴν κάκεινο πάντων παραλογώτατον, τὸ τοὺς μὲν θεοπισθέντας νόμους ἐπ' ἀνθρώπους φέρειν, τῶν δὲ νομίμως ἢ παρανόμως πεπραγμένων
2 τὴν δίκην ἐπὶ μόνας τρέπειν τὰς ψυχάς. Εἰ γὰρ ὁ τοὺς νόμους δεξάμενος αὐτὸς δέξαιτ' ἂν δικαίως καὶ τῆς παρανομίας τὴν δίκην, ἐδέξατο δὲ τοὺς νόμους ἄνθρωπος, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, ἄνθρωπον δεῖ καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν
10 ἡμαρτημένων ὑποσχεῖν δίκην, οὐ ψυχὴν καθ' ἑαυτήν· ἐπεὶ μὴ ψυχαῖς ἐθέσπισεν θεὸς ἀπέχεσθαι (τῶν) οὐδὲν αὐταῖς προσηκόντων, οἷον μοιχείας, φόνου, κλοπῆς, ἀρπαγῆς, τῆς κατὰ τῶν γεννησάντων ἀτιμίας, πάσης τε κοινῶς τῆς ἐπ' ἀδικία καὶ βλάβῃ τῶν πέλας γινομένης ἐπιθυμίας.

3 Οὐτε γὰρ τὸ "Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα" ψυχαῖς μόνον εὐ-
15 ἄρμοστον, οὐ προσηκόντων αὐταῖς τῶν τοιούτων ὀνομάτων· οὐ γὰρ ψυχαὶ ψυχὰς γεννῶσαι τὴν τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς οἰκείουνται προσηγορίαν, ἀλλ' ἀνθρώπους ἄνθρωποι· οὕτε οὖν τὸ "Οὐ μοιχεύσεις" ἐπὶ ψυχῶν
4 λεχθεῖη ποτ' ἂν ἢ νοηθεῖη δεόντως, οὐκ οὔσης ἐν αὐταῖς τῆς κατὰ τὸ ἄρσεν καὶ θῆλυ διαφορᾶς, οὐδὲ πρὸς μίξιν τινός ἐπιτηδειότητος ἢ πρὸς ταύτην ὀρέξεως. Ὀρέξεως δὲ τοιαύτης οὐκ οὔσης, οὐδὲ μίξιν εἶναι
20 δυνατόν· παρ' οἷς δὲ μίξις ὅλως οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἔνθεσμος μίξις, ὅπερ ἔστιν γάμος· ἐννόμου δὲ μίξεως οὐκ οὔσης, οὐδὲ τὴν παράνομον καὶ τὴν ἐπ' ἀλλοτρίᾳ γυναικὶ γινομένην ὀρεξίν ἢ μίξιν εἶναι δυνατόν· τοῦτο γὰρ
5 ἔστι μοιχεία. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ κλοπὴν ἀπαγορεύειν ἢ τὴν τοῦ πλείονος
25 ἐπιθυμίαν ψυχαῖς προσίφυές· οὐδὲ γὰρ δέονται τούτων ὧν οἱ δεόμενοι διὰ φυσικὴν ἔνδειαν ἢ χρεῖαν κλέπτειν εἰώθασιν καὶ ληστεύειν, οἷον χρυσὸν ἢ ἄργυρον ἢ ζῶον ἢ ἄλλο τι τῶν πρὸς τροφήν ἢ σκέπην ἢ χρήσιν ἐπιτηδεῖων· ἀχρεῖον γὰρ ἀθανάτῳ φύσει πᾶν ὁπόσον τοῖς ἐνδεέσιν ὀρεκτὸν ὥς χρήσιμον.

A f. 366^v

30

6 Ἄλλ' ὁ μὲν ἐντελέστερος περὶ τούτων λόγος ἀφείσθω τοῖς σπουδαιότερον ἕκαστον σκοπεῖν βουλομένοις ἢ φιλοτιμότερον διαγωνίζεσθαι πρὸς τοὺς διαφερομένους, ἡμῖν δὲ ἀρκούντων τῶν ἀρτίως εἰρημένων καὶ τῶν συμφώνως τούτοις τὴν ἀνάστασιν πιστουμένων τὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ πλεῖον

15 *Exod.* 20:12 18 *Exod.* 20:14

2 τῶν παρὰ φύσιν *supplevi* conl. 6.5 et 8.2-3 4 μηδὲ *Io. Rhosus* : μήτε *A*
9 αὐτὸς *Wilamowitz* : οὗτος *A* 11 ψυχαῖς : -αῖς in *ras.* *Arethas* 12 τῶν
ss. add. *Arethas* 17 ψυχὰς *Arethas* : ψυχαῖς *A*

ἐνδιατρίβειν οὐκέτ' ἂν ἔχοι καιρόν. Οὐ γὰρ τὸ μηδὲν παραλιπεῖν τῶν ἐνόντων εἰπεῖν πεποιήμεθα σκοπόν, ἀλλὰ τὸ κεφαλαιωδῶς ὑποδείξει τοῖς συνελθοῦσιν ἃ χρὴ περὶ τῆς ἀναστάσεως φρονεῖν καὶ τῇ δυνάμει τῶν παρόντων συμμετρήσαι τὰς ἐπὶ τοῦτο φερούσας ἀφορμάς.

- 5 Ἐξητασμένων δὲ ποσῶς τῶν προτεθέντων ὑπόλοιπον ἂν εἴη καὶ τὸν 1 24
ἀπὸ τοῦ τέλους διασκέψασθαι λόγον, ἥδη μὲν τοῖς εἰρημένοις ἐμφαινό-
μενον, τοσαύτης δὲ μόνον ἐπιστάσεως καὶ προσθήκης δεόμενον, ὥς μὴ
δοκεῖν (τι) τῶν μικρῶ (πρόσθεν) εἰρημένων ἀμνημόνευτον καταλιπόντα
10 παραβλάψαι τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην διαίρεσιν. Τούτων τε 2
οὖν ἕνεκεν καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἐγκ(ληθ)ησομένων καλῶς ἂν ἔχοι τοσοῦτον
ἐπισημήνασθαι μόνον, ὅτι δεῖ καὶ τῶν ἐκ φύσεως συνισταμένων καὶ τῶν
κατὰ τέχνην γινομένων οἰκεῖον ἐκάστου τέλος εἶναι, τοῦτο που καὶ τῆς
κοινῆς πάντων ἐννοίας ἐκδιδασκούσης ἡμᾶς καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς στρε-
φομένων ἐπιμαρτυρούντων.
- 15 Ἦ γὰρ οὐ θεωροῦμεν ἕτερον τι τοῖς γεωργοῦσιν, ἕτερον δὲ τοῖς ἰα- 3
τρεύουσιν ὑποκείμενον τέλος, καὶ πάλιν ἄλλο μὲν τι τῶν ἐκ γῆς φυομένων,
ἄλλο δὲ τῶν ἐπ' αὐτῆς τρεφομένων ζώων καὶ κατὰ τινα φυσικὸν εἶρμόν
γεννωμένων; Εἰ δὲ τούτ' ἐστὶν ἐναργὲς καὶ δεῖ πάντως ταῖς φυσικαῖς ἢ 4
τεχνικαῖς δυνάμεσι καὶ ταῖς ἐκ τούτων ἐνεργείαις τὸ κατὰ φύσιν ἔπεσθαι
20 τέλος, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων τέλος ὡς ἰδιαζούσης ὃν φύσεως
ἐξηρηθῆσθαι τῆς τῶν ἄλλων κοινότητος· ἐπεὶ μη(δὲ) θεμιτὸν ταῦτόν ὑπο-
θέσθαι τέλος τῶν τε λογικῆς κρίσεως ἀμοιρούντων καὶ τῶν κατὰ τὸν
ἔμφυτον νόμον καὶ λόγον ἐνεργούντων ἔμφρονί τε ζῶῃ καὶ δίκῃ χρωμένων.
- 25 Οὗτ' οὖν τὸ ἄλυπον οἰκεῖον τούτοις ἂν εἴη τέλος· μετεῖη γὰρ (ἂν) τού- 5
του καὶ τοῖς παντελῶς ἀναισθητοῦσιν· ἀλλ' οὐδὲ τῶν τὸ σῶμα τρεφόντων
ἢ τερπόντων ἀπόλαυσις καὶ πλήθος ἡδονῶν· ἢ πρωτεύειν ἀνάγκη τὸν
κτηνώδη βίον, ἀτελεῖ δ' εἶναι τὸν κατ' ἀρετὴν. Κτηνῶν γὰρ οἶμαι καὶ
βοσκημάτων οἰκεῖον τοῦτο (τὸ) τέλος, οὐκ ἀνθρώπων ἀθανάτω ψυχῇ καὶ
λογικῇ κρίσει χρωμένων.

- 30 Οὐ μὴν οὐδὲ μακαριότης ψυχῆς κεχωρισμένης σώματος· οὐδὲ γὰρ τὴν 1 25
θατέρου τούτων ἐξ ὧν συνέστηκεν ἄνθρωπος ἐσκοποῦμεν ζῶην ἢ τέλος,

9 τὴν ... διαίρεσιν : cf. 13.3

8 τι add. C μικρῶ Schwartz : μικρὸν et ras. 6 litt. A (fuit μικρὸν per disso-
graphiam) : μικρον ἡμῖν Arethas in ras. | πρόσθεν ss. add. S et Schwartz | εἰ-
ρημένων Arethas : ἡρημένων A | καταλιπόντα Wilamowitz : καταλιπεῖν A :
post καταλιπεῖν ss. add. καὶ Arethas 10 ἐγκληθῆσομένων Schwartz : ἐγκεισο-
μένων A 11 δεῖ : -εἰ in ras. Arethas 21 μηδὲ P : μὴ A 24 τούτοις
ἂν¹ εἴη in ras. Arethas | μετεῖη PC : μετίει A | ἂν² add. P²

A f. 367^v

- 2 ἀλλὰ τοῦ συνεστῶτος ἐξ ἀμφοῖν· τοιοῦτος γὰρ πᾶς ὁ τόνδε τὸν βίον
 λαχὼν ἄνθρωπος, καὶ δεῖ τῆς τούτου ζωῆς εἶναι τι τέλος οἰκεῖον. Εἰ δὲ
 τοῦ συναμφοτέρου τὸ τέλος, τοῦτο δὲ οὔτε ζώντων αὐτῶν ἔτι κατὰ τόνδε
 τὸν βίον εὐρεῖσθαι δυνατόν διὰ τὰς πολλάκις ἤδη ῥηθείσας αἰτίας, οὔτε
 μὴν ἐν χωρισμῷ τυγχανούσης τῆς ψυχῆς, τῷ μηδὲ συνεστάναι τὸν τοι- 5
 οῦτον ἄνθρωπον διαλυθέντος ἢ καὶ πάντῃ σκεδασθέντος τοῦ σώματος,
 κἂν ἡ ψυχὴ διαμένη καθ' ἑαυτήν, ἀνάγκη πᾶσα κατ' ἄλλην τινὰ τοῦ
 συναμφοτέρου καὶ τοῦ αὐτοῦ ζῶου σύστασιν τὸ τῶν ἀνθρώπων φανῆναι
 3 τέλος. Τούτου δ' ἐξ ἀνάγκης ἐπομένου, δεῖ πάντως γενέσθαι τῶν νεκρω-
 θέντων ἢ καὶ πάντῃ διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασιν καὶ τοὺς αὐτοὺς 10
 ἀνθρώπους συστήναι πάλιν· ἐπειδὴ γε τὸ μὲν τέλος οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ τῶν
 ἐπιτυχόντων ἀνθρώπων ὁ τῆς φύσεως τίθεται νόμος, ἀλλ' αὐτῶν ἐκείνων
 τῶν κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ζωὴν βεβιωκότων, τοὺς δὴ αὐτοὺς ἀνθρώ-
 πους συστήναι πάλιν ἀμήχανον μὴ τῶν αὐτῶν σωμάτων ταῖς αὐταῖς 15
 ψυχαῖς ἀποδοθέντων. Τὸ δ' αὐτὸ σῶμα τὴν αὐτὴν ψυχὴν ἀπολαβεῖν
 ἄλλως μὲν ἀδύνατον, κατὰ μόνην δὲ τὴν ἀνάστασιν δυνατόν· ταύτης γὰρ
 γενομένης καὶ τὸ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων πρόσφορον ἐπακολουθεῖ τέλος.
 4 Τέλος δὲ ζωῆς ἔμφορος καὶ λογικῆς κρίσεως (μεμοιραμένοις) οὐκ ἂν
 ἀμάρτοι τις εἰπὼν τὸ τούτοις ἀπερισπάστως συνδιαγωνίζειν οἷς μάλιστα
 καὶ πρώτως ὁ φυσικὸς συνήρμοσται λόγος, τῇ τε θεωρίᾳ τοῦ δόντος καὶ 20
 τῶν ἐκείνῳ δεδογμένων ἀπαύστως ἐπαγάλλεσθαι· κἂν οἱ πολλοὶ τῶν
 ἀνθρώπων ἐμπαθέστερον καὶ σφοδρότερον τοῖς τῇδε προσπεπονθότες
 5 ἄστοχοι τούτου διατελῶσιν. Οὐ γὰρ ἄκυροί τὴν κοινὴν ἀποκλήρωσιν τὸ
 πληθὸς τῶν ἀποπιπτόντων τοῦ προσήκοντος αὐτοῖς τέλους, ἰδιαζούσης
 τῆς ἐπὶ τούτοις ἐξετάσεως καὶ τῆς ἐκάστῳ συμμετρομένης ὑπὲρ τῶν εὖ ἢ 25
 κακῶς βεβιωμένων τιμῆς ἢ δίκης.

13 δὴ scripsi : δ' A 18 μεμοιραμένοις supplevi conl. 12.6 et 13.2

subscriptio ἀθηναγόρου περὶ ἀναστάσεως Arethas

ARETHAE SCHOLIA IN CODICE A (= NP)

(Α') Ad 1.1 "Οτι παντί δόγματι καὶ λόγῳ ἀληθείας ἐχομένῳ παρ-
υφίσταται τι ψεῦδος, οὐκ ἐκ φυσικῆς αἰτίας ὁρμώμενον, ἀλλ' ἐξ ἀθέσμου
τῆς ἀληθείας διαφθορᾶς τῶν τὸ ψεῦδος τετιμηκότων ἐκ κακοσχόλων καὶ
συκοφαντεῖν ἅπαν ἀγαθὸν καὶ θεῖον ἐσπουδακότων.

5 Ad 1.1–2 Ἐμφιλοσόφως ἄγαν καὶ τῇ ὑποθέσει οἰκείως προηκ-
ται κατὰ τὸ παρὸν προοίμιον ὁ θαυμάσιος οὐτοσί καὶ θεῖος ἀνὴρ, τὰ τε
προὔπαντῶντα τὸν προκειμένον λόγον καὶ ὑποτέμνεσθαι κακοσχόλους
πειρώμενα προφαίνων καὶ ὅπως χρή πρὸς αὐτὰ παρασκευάζεσθαι τὸν
ἀληθείας ἐχόμενον ἐκπαιδεύων.

10 (Β') Ad 1.3 "Οτι τοῖς περὶ δόγμα καὶ λόγον ἀληθῆ πονουμένοις δι-
τῶν χρεῖα λόγων, ὃ π ἐ ρ καὶ π ε ρ ἰ· τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς
ἀπίστους καὶ ἐριστικούς, τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς εὐγνωμόνας
δεχομένους καὶ ἐπεικῶς τοὺς λόγους, οὓς καὶ χρή κατὰ τὴν προκειμένην
15 ὑπόθεσιν προάγειν· ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν τάξιν τοῦ ὃ π ἐ ρ καὶ π ε ρ ἰ κατὰ
τὴν ἐπιβάλλουσαν τῷ πράγματι χρεῖαν προσνέμειν.

Ad 1.4 Προηγεῖται γὰρ τὸ εἰ ἔστιν καὶ τί ἔστιν τοῦ τούτῳ συνη-
γορεῖν.

(Γ') Ad 1.5 "Οτι τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγῳ οἱ μὲν πάντη
ἀπιστοῦσιν, οἱ δὲ ἀμφιβάλλουσιν· ἀλλὰ καὶ τῶν δεξαμένων ὡς ἔστιν
20 ἀνάστασις εἰσὶν οἵτινες ἐπίσης τοῖς ἀμφιβάλλουσιν ἀπιστοῦσιν ἀλόγως
καὶ ἀναιτίως.

(Δ') Ad 2.1–3 Ἐλεγχος ἐντεῦθεν ἤδη τῶν περὶ τὴν ἀνάστασιν
ἀπίστως ἐχόντων ἀπὸ τοῦ μὴ προχείρως συλαγωγεῖσθαι τοῖς κατὰ ἄκριτον
δόξαν οἰσטרηλατουμένοις, ἀλλὰ μὴ μετ' ἰσχυρᾶς αἰτίας καὶ ἀσφαλείας,
25 ἀφ' ὧν δὴ καὶ τὸ πιστὸν πέφυκεν ἀναβλαστάνειν· τὸ γὰρ τοῖς ἄγαν
πιστοῖς ἀπιστεῖν ἀνθρώπων ἔργον οὐχ ὑγιαινότων τὸν λογισμόν. Εἰ δὲ
τοῦτο, οἱ τὴν ἀνάστασιν ἀπιστοῦντες ἢ διαποροῦντες εἰ μὲν μηδεμιᾶς
αἰτίας ἐξάπτοντες τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν τοῦτο ληροῦσιν, ἐγγύθεν
τὸν ἔλεγχον τοῦτου ἀποίσονται· ἢ τῷ θεῷ τὴν αἰτίαν ἀναιτιθέντες τὴν τῶν
30 ἀνθρώπων ἀνάστασιν ἢ ὡς ἀδύναιον ἢ ὡς ἀβούλητον τῷ θεῷ ἀπιστοῦσιν,

ὑπερ ἐσχάτης ἀνοίας καὶ ἀσεβείας.

(Ε΄) Ad 2.4–5 Ὅτι τὸ ἀδύνατόν τινι ποιῆσαι τι ἢ ἐξ ἀγνοίας τοῦ γενησομένου συμβαίνει ἢ ἐκ τοῦ μὴ αὐτάρκως ἔχειν πρὸς τὸ ἐπιτελέσαι τὸ ἐγνωσμένον· ἐγχειρήσας γὰρ τοῖς ἀδυνάτοις οὐκ ἐν τοῖς σώφροσι λογισθεῖται. Ἀγνοίαν δὲ ἢ ἀδυναμίαν προσάπτειν θεῷ, τῷ καὶ πρὸ γε- 5 νέσεως ἀκριβῶς λεπτογνοοῦντι τὸ πόθεν ἕκαστον τὴν σύστασιν παρ' αὐτοῦ ληφθὲν ἔσχηκεν καὶ διαλυθὲν πάλιν εἰς ποῖα μετακεχώρηκεν, ἐσχάτης ἐστὶν ἀσεβείας. Ὁ γὰρ ἀκριβῶς οὕτως εἰδὼς πῶς ἀδυνάτως ἔξει ταῦτα λαβὼν πρὸς τὸ ἐξαρχῆς ἐπαναγαγεῖν;

Ad 2.6 Ἀνθρώποις μὲν γὰρ τοῦτο δοκεῖ μέγα, μόνον καὶ κατὰ 10 τὴν οἰκείαν φύσιν τὸ τὰ μέλλοντα γινώσκειν· θεῷ δὲ μόνῳ τὸ καὶ ταῦτα εἰδέναι ἀκριβέστερον ἀνθρώπων καὶ πρὸς τούτοις καὶ τὰ διαλυθέντα πρὸς ποῖα μετακεχώρηκεν.

Ad 3.2 Ταῦτα προήχθη εἰπεῖν διὰ τε τὰ κατ' ἀρχὰς ὑποστάντα καὶ τὰ μετ' ἐκείνα ἐκ συνδοιασμῶν ζῶων ἢ σπερμάτων καταβολῆς προ- 15 ερχόμενα.

(ς΄) Ad 3.3 Περί τῶν ἀπορουμένων τισὶν ὅτι πῶς δυνατόν ἄνθρωπον ὑπὸ ἰχ(θ)ύων βρωθέντα καὶ εἰς αὐτῶν ὑπόστασιν μεταβαλόντα, καὶ πάλιν τῶν ἰχθύων ὑπὸ ἀνθρώπων βρωθέντων ἢ καὶ ζῶων ἐτέρων, ἅπερ πάλιν 20 ὑπὸ ἄλλων θηρίων ἐξανηλώθη καὶ πρὸς σύστασιν τῶν τούτων σωμάτων μετέβαλεν· πῶς οὖν τὸ εἰς τοσοῦτων ὑπόστασιν κατακερματισθὲν αὖθις ἐφ' ἐνὶ σώματι ἀνθρώπου συστάσει ἐξαναστήναι, τινὰ τοῖς ἄλλοις ὑπόστασιν καταλιπὼν τοῖς ὑπὸ τούτων τραφεῖσιν;

Ad 4.4 τὴν Μηδικὴν τράπεζαν: Ἦν Ἀρπαλος ἐθoinάτο, ὅτι 25 Κῦρον περιέσωσεν. Ἡ ἱστορία παρ' Ἡροδότῳ [1.107–119].

(Ζ΄) Ad 5.1 Λύσις τῶν τοιούτων ἀπόρων.

Ad 5.1–3 Ἀρέθα· Εἰ μὲν ἐν ταύτῳ τὸ ληφθὲν εἰς τροφήν μεμενήκοι τῷ ζῳῷ ἀμεταβλήτως, εἶχεν ἂν τινα ἀνθολκὴν ὁ λόγος καὶ πρὸς τὴν συγκατάθεσιν ἀπορίαν· ἐπειδὴ δὲ ποταμίων δίκην ρευμάτων τὸ μὲν τῆς τροφῆς ὑπεισήξληθεν τοῦ τέως συγκεκροτηκότος, τὸν εἰληφότα ὑπ- 30 ἐξελθόντος καὶ πρὸς τὰ συστήσαντα στοιχεῖα προκεχωρηκότος, ὥς μὴ δὲ τὸν αὐτὸν εἰλικρινῶς τὸν σήμερον ὄντα τῷ χθὲς χρηματίζειν, τί ἂν

ἄπορον τῷ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν ἐκάστω τῆς συστάσεως ἐκείθεν ἐνδόντι πάλιν ἐξ ἐκείνων ἐρανισαμένῳ τὰ γνήσια καὶ προσήγορα τῷ διασκεδασθέντι εἰς ἐκεῖνα ἀνεπιμίκτως τῶν (οὐκ) ὀθνείων τὴν ὁλοκληρίαν ἡμῖν προμηθεύσασθαι;

- 5 (Η') Ad 5.1 "Οτι οὐ πάντως τὸ πρὸς τροφήν ληφθὲν καὶ πρὸς ὑπόστασιν ἤδη τοῦ τρεφομένου μεταβάλλειν πέφυκεν.

Ad 6.1 τριττῆς δὲ κατὰ τὴν ἐκάστου ζώου τροφήν γινομένης καθάρσεως καὶ διακρίσεως: α' Εἰς ἀποσκυβαλισμὸν ἦτοι κόπρον. β' Εἰς ἀλλοίωσιν ἀνοίκειον καὶ ἀπρόσφυλον τῷ τρεφομένῳ. γ' Εἰς εἰλικρινεσ-
10 τάτην ἀλλοίωσιν, ἥτις καὶ πρόσληψις ἂν εἴη καὶ πρὸς οὐσίαν χωροῦσα τοῦ τρεφομένου σώματος.

Ad 6.3 Ἀλλὰ ταύτην: τὴν εἰλικρινεστάτην.

Ad 6.3 τὴν δ' ἐτέρως ἔχουσαν: τὴν εἰς κόπρον χωροῦσαν καὶ εἰς ἀνοίκειον ἀλλοίωσιν τοῦ τρεφομένου.

- 15 (Θ') Ad 6.5 "Οτι τούτῳ τῷ λόγῳ λύεται τὸ δοκοῦν ἀπορίαν περιποιεῖν, ἀφ' ὧν τινες φάσκουσιν ἀδύνατον εἶναι γενέσθαι ἀνάστασιν τῷ εἰς πολλὰ σώματα χωρῆσαι [διὰ] τῆς τροφῆς τῇ ὑπαλλήλῳ προσφορᾷ τε καὶ διαδόσει.

Ad 7.1 Οὐδὲ γὰρ ὧν ἐδεήθη: Ὡραῖον καὶ καταναγκαστικὸν εἰς
20 συνκατάθεσιν.

Ad 7.4 τὸ πρὸς αὐτῶν λεγόμενον: τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι γενέσθαι ἀνάστασιν.

Ad 8.2 Ἐντρεπτικώτατον τοῦτο καὶ ἀνασκευαστικώτατον τῶν διὰ τὴν ἀλληλοφαγίαν οἰομένων τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ἀθετεῖν.

- 25 (Ι') Ad 9.1 "Οτι οἱ ἀπὸ τῆς κατ' ἀνθρώπους δημιουργῶν ἀσθενοῦς ἀπορίας ἐμπεδοῦν βουλόμενοι τὸ ἑαυτῶν ἀνούστατον δόγμα οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅσον ἐξυβρίζουσιν εἰς θεόν, ἴσον λογιζόμενοι θεὸν καὶ ἀνθρώπους.

(ΙΑ') Ad 10.1–6 Τοῦ κατὰ τὸ ἀδύνατον εἶναι θεῷ τὴν ἀνάστασιν τῶν ἀνθρώπων ποιῆσαι λήρου ἱκανὸν ἔλεγχον εἰληχότος ἐπὶ τὸ ἀβούλητον

χωρήσαι λοιπόν. Τοῦτο δὲ τὸ ἀβούλητον ἢ ὡς ἄδικόν ἐστιν ἀβούλητον ἢ ὡς ἀνάξιον. Ἄλλ' οὕτε ἄδικον θεῶ οὐδ' ἀνάξιον· διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀβούλητον. Τὸ μὲν γὰρ ἄδικον ἢ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὸν ἀναστησόμενον ἢ περὶ ἄλλον. Ἄλλ' οὕτε τῶν ἔξωθεν ἀδικεῖται τις· οὐ νοεῖα φύσις οὐδὲ κτηνώδης. Ἡ νοεῖα μὲν, ὅτι μὴ ἐμπόδιον αὐταῖς ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασις. Πῶς δὲ ἢ τῶν ἀλόγων ἀδικηθεῖν, τῶν ἐν τῇ παλι(ν)ζωίᾳ μὴ ὄντων; Ἀφθάρτῳ γὰρ ζωὴ τίς ἢ τῶν πρὸς φθορὰν ὑπηρετούντων χρεῖα; Οὐ μέντοι οὐδὲ περὶ αὐτὸν τὸν ἀνιστάμενον ἐνθεωρηθεῖν τὸ ἄδικον, τὴν ὁλοκληρίαν ἀπολαμβάνοντα, ἣν διὰ ἀγαθότητα τοῦ ἐξ ἀρχῆς παραγαγόντος ἐκληρώσατο. Οὐ τῷ σώματι ἄδικον, εἰ μὴ καὶ δόξαν φέρον τῷ κρείττονι συναπτομένῳ· οὐ τῇ ψυχῇ, τὸ κατ' ἀρχᾶς οἰκητήριον (ἀπαθὲς) καὶ ἀφθαρτον ἀναδεχομένη· οὐ τῷ θεῷ ἀνάξιον, ὅτι μηδὲ ὅτε φθαρτὸν παρήγεν ἀνάξιον· νῦν δὲ καὶ μᾶλλον ἐνδοξότερον ὅτε ἀφθαρτον ἀποτελέσει.

Ad 11.2 Ἀντίκειται γὰρ τῷ δυνατῷ τὸ ἀδύνατον, τῷ βουλευτῷ τὸ ἀβούλητον, τῷ ἀξίῳ τὸ ἀνάξιον· συνάφειαν δὲ λέγει τοῦ δυνατοῦ πρὸς τὸ βουλευτόν· ἅπερ οὐδὲ διάφορά φησιν εἶναι παρὰ θεῶ, ὥσπερ ἔφημεν, ἀλλ' οὐδὲ ἀνάξια.

(IB') Ad 11.3–6 Ἀνακεφαλαίωσις αἰτιωδεστέρα περὶ τῆς τάξεως τοῦ περὶ καὶ ὑπ ἐ ρ. Ὅτι τὸ πρωτοστατεῖν μὲν τῷ π ε ρ ἰ φύσει καὶ τάξει καὶ χρεῖα προσνέμεται, τὸ δὲ δορυφορεῖν καὶ οἶον παραπέμπειν τῷ ὑ π ἐ ρ, ἅτε φύσει καὶ δυνάμει καταδεστέρω· ἔλαττον γὰρ τὸ τὸ ψευδὸς ἀπελέγχειν τοῦ τὴν ἀλήθειαν ἐπιρρωνύειν. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τῇ τάξει δεύτερος οὗτος, ὡς τὸ ψευδὸς ἀπελέγχων· ὅπερ ψευδὸς ἐξ ἐπισπορᾶς παρεισεφθάρη. Ἄλλ' ὅμως καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων ἔσθ' ὅτε καὶ ὁ ὑ π ἐ ρ καταλαμβάνεται χρειωδέστερος, ὡς ἀναιρῶν τὴν ἀπιστίαν τε καὶ ψευδοδοξίαν. Πρὸς ἐν μὲν οὖν τέλος ἀμφοτέροι τὴν εὐσέβειαν ἀναφέρονται, οὐ μέντοι καὶ ἐν εἰσιν, ἀλλ' ὁ μὲν ἐστὶν ὁ π ε ρ ἰ ἀναγκαῖος τοῖς πιστεύουσιν, ὁ δὲ ὁ ὑ π ἐ ρ πρὸς τὸν καιρὸν καὶ τὰ πρόσωπα.

(II') Ad 11.7 Ὅτι ἀληθὴς ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγος δείκνυται ἀπὸ τούτων· ἀπὸ τῆς αἰτίας, καθ' ἣν καὶ δι' ἣν γέγονεν ἄνθρωπος καὶ οἱ μετ' ἐκείνον, (ἀπὸ τῆς κοινῆς ἀνθρώπων φύσεως,) ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος κρίσεως, καθ' ὃν ἕκαστος ἔζησε χρόνον καὶ καθ' οὓς ἐπολιτεύσατο νόμους.

Ad 12.1 Ἀπο τῆς αἰτίας· εἰ μὴ μάτην γέγονεν, ἀλλὰ τίνος ἔνε-

κεν· καὶ εἴ τις, ἐπὶ τὸ ζῆν μόνον καὶ διαμένειν, ἢ διὰ χρεῖαν τινός, αὐ-
τοῦ τοῦ ποιήσαντος ἢ ἄλλου τῶν τῷ ποιήσαντι προσηκόντων.

(ΙΔ΄) Ad 12.2–5 Ἀπόδοσις πρὸς ἕκαστον. Ὅτι οὐ μάτην εὖ φρονῶν
τις καὶ σοφὸς ποιεῖ τι· καὶ τούτου παραδείγματα· καὶ ἀπὸ τῶν περὶ ἡμᾶς
5 παραδειγμάτων ἐπάνοδος πρὸς θεὸν τὸν ὑπὲρ πᾶσαν σοφίαν καὶ μηδέ
τινος προσδεῖ· ἵνα διὰ τοῦτο φῶμεν ἄνθρωπον ποιῆσαι αὐτόν, ἀλλ’ οὐδὲ
διὰ τινὰ τῶν ὑπ’ αὐτοῦ γενομένων χρεῖαν, οὐ τῶν μειζόνων, οὐ τῶν
καταδεεστέρων. Διὰ γὰρ τὴν ἰδίαν χρεῖαν καὶ διαμονὴν [ἕκαστον] διὰ
ἀγαθότητα τοῦ παράγοντος ὑφίσταται ἕκαστον τῶν λόγῳ διοικουμένων,
10 οὐχὶ δι’ ἄλλου χρεῖαν.

Ad 12.3 [Ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος κρίσεως, καθ’ οὓς ἔζησεν
ἕκαστος χρόνους καὶ καθ’ οὓς ἐπολιτεύσατο νόμους.]

Ad 12.4 οὐκ ... πεφυκότων: Τὸ ἐξῆς· οὐ τῶν πεφυκότων τούτοις
χρησθαι, ἔμπαιν τοῖς πρὸς χρῆσιν δεδομένοις χρεῖαν ἀποπληρούντων.

15 Ad 12.4 θέμις: ἀντίδικον ἡγεμονοῦν.

Ad 12.6 Οὐ γὰρ δι’ ἐαυτὰ ταῦτα παρῆκται, ἀλλὰ τῆς ἐτέρων
χρείας· διὸ καὶ τῆς αὐτῶν χρείας ἀχρεiouμένης κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα
οὐδὲ τῆς παλινζωίας καταξιούται.

Ad 12.7 τά γε μὴν δι’ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ζῆν καθὼς πέφυκεν
20 γεγόμενα: Ὡς ἄνθρωπος καὶ αἱ νοεραὶ πᾶσαι οὐσαί· διὰ γὰρ τὸ εἶναι
καθ’ ἐαυτὰς γεγόνασιν, οὐκ ἄλλου χάριν, ὥς τὰ βοτὰ πάντα καὶ νηκτά.

Ad 12.9 Ὁ καὶ Παῦλος ὁ θεὸς φησιν· Πάντες μὲν οὐ κοιμηθη-
σόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα.

Ad 13.2 ἡ μὲν τῆς γενέσεως αἰτία: Ὅτι ἔμφρον ἐποίησεν ζῶν,
25 θεωρὸν τῆς ἀνυπερβλήτου σοφίας αὐτοῦ.

Ad 13.2 τῇ γνώμῃ: ἥτοι τῇ κρίσει.

(ΙΕ΄) Ad 14.1–5 Ἐπανάληψις πλατικωτέρα τῶν προεξητασμένων
περὶ ἀναστάσεως λόγων· ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀφορμῶν τῆς κατ’ ἀρχάς φημι
τῶν ἀνθρώπων εἰς τόνδε τὸν κόσμον προόδου καὶ τῶν μετὰ τὴν ἀρχὴν ἐπι-

8 ἕκαστον eiecit ut dissographiam Otto 11–12 Scholion seclusi ut repetitum ex
IIΓ’ 18 τῆς ss. 21 βωτὰ Arethas 23 Cf. 1 Cor 15:51 27 hic et p. 57.3
πλατυκωτέρα Otto 28 τῶν αὐτῶν Arethas, transposui

γενομένων. Ἐν γὰρ τῷ εἰς ἐξέτασιν προτείνειν τὰ ἀπὸ τῆς κοινῆς καὶ φυσικῆς ἐννοίας ἢ τῆς περὶ τὰ πρῶτα τῶν δευτέρων ἀκολουθίας· πρώτη δὲ ἡ γένεσις, ἥτινι ἐπακολουθεῖ ἡ τῶν γενομένων ἀνθρώπων φύσις, ἔμφρων τε δημιουργηθεῖσα καὶ πρὸς ἀπεικόνισμα τοῦ πεποιηκότος τῷ ὑλικῷ 5 τούτῳ αἰῶνι παρασχεθεῖσα, ἐφ' ᾧ λοιπὸν καὶ ἡ δικαία κρίσις συνεπιρρεῖ κατὰ τὸ ἀποκειμένον τοῦδε τοῦ φθαρτοῦ βίου τέλος· ἐν τοίνυν τῷ προτείνειν ταῦτα πρὸς ἐπισκοπὴν καὶ ἐξέτασιν τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τῶν προτεθεωρημένων εἰσαγωγικώτερον ἀκριβεστέρα καὶ θεωρικωτέρα ἐξέτασις;

Ad 14.2 περὶ τῶν πρώτων ἐστὶ δογμάτων· τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργίας· κατὰ φύσιν γὰρ τῶν ἀνθρώπων τὸ λογικὸν κατὰ τὰς πρά- 10 ξεις αὐτοῦ κινεῖσθαι.

Ad 14.3–6 Πρώτη δύναμις τῶν συντελούντων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀναστάσεως ἡ αἰτία τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων, τουτέστιν ἡ τοῦ δημιουργήσαντος γνώμη ἡγουν κρίσις, καθ' ἣν ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον· ἥτινι συναναφαίνεται ἡ τῶν γενομένων φύσις, οὐχ ὡς ἐφυστερίζουσα τῇ 15 τάξει· οὐ γάρ ἐστι μεταξὺ τούτων διαφορά, διὰ δὲ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι κατὰ ταύτῃ μίαν ἀμφοῖν ὑπάρξαι κρίσιν· ἀλληλουχία γὰρ συγκροτούμεναι χωρὶς μὲν ὑπάρξει ἐτέραν τῆς ἐτέρας ἀνέφικτον, ἐνὶ δὲ λόγῳ ὑπαγαγεῖν ἄπορον, τοῦ ἀλληλαιτίου εἰ καὶ ἐλαχίστην, ἀλλ' οὖν διαφορὰν παραβύ- 20 οντος. Δευτέρα δύναμις τῶν συντελούντων πρὸς τὴν τῆς ἀναστάσεως ἀπόδειξιν ἡ ἐποφειλομένη ὡς λογικοῖς ζῳοῖς ἀπρόσκοπος βιοτὴ καὶ τῆς διὰ ταύτην ἀποκειμένης κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης· ὁ τρίτης δυνάμειος γνωριζόμενον ἔδοξε μὲν τισι τοῦ συνιστᾶν τὸν τῆς ἀνα- 25 στάσεως λόγον, μακρὰν δὲ φερομένοις τοῦ εἰκότος. "Οτι μὴδὲ πάντες ἄνθρωποι τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων ἄξιοι ἀνταποδόσεως, ὥσπερ ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῶν ἡπίων καὶ ἐν ἀτελεῖ τῇ ἡλικίᾳ ἀποβιωσάντων· ἀλλ' ὅτι καὶ τινες τῶν πάντα φιλανθρώπων (ἵνα μὴ ἀδιαφόρων λέγω καὶ ἡλιθίων) καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς βεβιωμένοις ἀμβλύνουσιν δικαιοσύνην, οὐκ ἄξιον ληροῦντες θεοῦ ἀγαθοῦ ληστῶν καὶ λαιστρυγόνων μεταχειρίζεσθαι ἔργα.

Ad 14.6 ἐπήρεισαν· ἀντὶ ἐπεστήριξαν.

(Ις') Ad 15.2 "Οτι καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τῶν ἀνθρώπων ὑπάρξεως ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τῆς ἀναστάσεως χειραγωγούμεθα. Εἰ γὰρ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὑπέστη ἄνθρωπος, ψυχῆς μὲν νοεράς, σώματος δὲ ὑλικοῦ, καὶ οὔτε μόνῃ ψυχῇ ἄνθρωπος, οὐ(τε) σῶμα ψυχῆς ἔρημον, ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀμφοῖν 35 σύγκριμα, ἀναγκαίως τοῦ τῇ φθορᾷ ὑποκειμένου διεφθορότος ἀνα-

5 λοιπὸν scripsi : λοιπῶι Arethas 14 ἥτ' οὖν Arethas 23 τοῦ scripsi : τοῦτο Arethas 34 οὐ(τε)² scripsi : οὐ Arethas

λαμβάνειν τοῦτο τὸν ἀνακαινισμόν, ἵνα μὴ ἐξ ἡμισείας ἀλλ' ὁλόκληρος ἄνθρωπος τὴν ἐξ οὗ προήλθεν λαμβάνει διαμονήν.

- Ad 15.2 Ἔτι πλατικώτερον καὶ χριστιανικώτερον περὶ τῶν αὐτῶν. — Πῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ὑπάρξεως; Οὕτως· Εἰ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος
 5 ὑπὸ θεοῦ ὑπέστη ἄνθρωπος, ψυχῆς μὲν νοερᾶς, σώματος δὲ ὑλικοῦ, ἵνα τὸ μὲν τῆς κρείττονος μοίρας οἶον ἡνιοχῇ, τὸ δὲ τῆς χείρονος καὶ ἀναισθήτου καὶ τοῦ φθαρτοῦ τοῦδε σύστοιχον βίου πρὸς τοῦ ἡνιοχοῦντος αἰσθήσεως σὺν κυβερνήσει μεταλαγχάνοι· ὥς ἐπειδὴν τοῦτο τῇ ἐμψυχίᾳ πρὸς τὰ ἑαυτῷ συγγενῇ τε καὶ πρόσφυλα κατολισθαίνοι, αὐτόθεν ἤδη τῶν ἑαυτοῦ
 10 ἀλογίστων ὁρμῶν ἀνασειράζοιτο τε καὶ ἀνακόπτοιτο. Πρὸς δὲ καὶ οὐχὶ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ συνεργὸν ἔχῃ τοῦτο τὸ κρείττον, ὅπηνίκα τοῖς καλλίστοις αὐτῷ διαπονεῖσθαι παρῇ, ἀφ' οὗ γε καὶ τὸ θεῖον ἀπεικόνισμα χρηματίζειν καταπλουτεῖ, πρὸς ὅπερ ἀγαθοδότης καὶ ὁ ποιήσας καὶ πλάσας ὑπέστησεν. Ὑπέστησεν δὲ οὐ μόνῃ ψυχῇ οὐδὲ σώματι· οὐδὲ γάρ
 5 χηρεῦον θάτερον θατέρου τοῦτο ἄνθρωπος, τῇ δὲ συγκρίσει ἀμφοῖν καὶ τῇ συντήξει τὸ τέλειον ἑαυτοῦ ἄνθρωπος, καὶ ὥς ἐξ ἀρχῆς ὑπέστη παρέχεται. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο, τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ μέρος τῇ τοῦ θνητοῦ τούτου συγκληρώσει οἰκητηρίου καὶ αὐτὸ τῇ φθορᾷ ὑπηνέχθη, ἀναγκαιῶς, εἰ μέλλοι θεῖον ἀπεικόνισμα διατηρεῖσθαι, ἐστῶσαν καὶ ἀναπόβλητον τὴν τοῦ
 20 πεποιηκότες ἀρχετύπου χάριν ἐμφαίνειν. Πεποιήται δὲ ὑπὸ τοῦ αἰεὶ ὄντος καὶ ἐσομένου ἀδιαλείπτως. Οὐκ ἂν οὖν οὐδὲ τούτου αὐτὸ στερηθεῖν, ἀλλ' ὥς ἐξ ἀρχῆς ἵνδαλμα τοῦ πλάστου, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦδε διατηρηθεῖ. Διατηρηθεῖ δ' ἂν τοῦ διεφθορότος ἤδη ἀνακαινιζομένου εἰς τὸ ὁλόκληρον, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἡμισείας κομίζεσθαι τὴν καθ' ὁμοιότητα διαμονὴν τὸ μὴ δι'
 25 ἐτέρου χρεῖαν, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι πεποιημένον.

- (IZ') Ad 15.8–16.2 Ὅτι εἰ τὸ μάταιον ἀπελήλαται τῶν τοῦ θεοῦ ἔργων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δωρουμένων, δεῖ πάντως τῇ τῆς ψυχῆς ἀτελευτήτῃ ζωῇ συνδιαιωνίζειν καὶ τὴν τοῦ σώματος διαμονήν, καθὼς πέφυκεν. Ζωὴν δὲ φάσκοντες τὴν διακοπτομένην θανάτῳ ἀνθρώπων ζωὴν καὶ
 30 διαμονήν, οὐχ οὕτω φάμεν διαμονήν ὥς ἐπὶ τῶν ἀφθάρτων οὐσιῶν, ἀλλὰ καθὼς πέφυκεν ἐκάστη φύσει. Ὅτι μὴδὲ ἐξισοῦται ἡ τῶν κρειττόνων διαμονὴ ταῖς καθ' ὑπόβασιν οὐσίαις, οὐδὲ ἡ ἐπὶ τούτων τῶν νοερῶν ὁμαλὴ καὶ ἀμετάβλητος διαμονὴ ἐξισοῦται, ἐξ οὗπερ ἐξ ἀρχῆς ὑπέστησαν, τῇ κατὰ ψυχὴν μόνῃ οὐσίᾳ ἐχούσῃ τὴν διαμονήν· οὐκ ἔτι δὲ καὶ κατὰ σῶμα,
 35 ὅπερ σῶμα ἐκ μεταβολῆς λαμβάνει τὴν ἀφθαρσίαν. Οὐτε οὖν τὴν διαμονήν τῶν νοερῶν ἐξισοῦμεν τῇ τῶν ἀνθρώπων διαμονῇ, οὐδὲ τὴν τελευτὴν τῶν ἀνθρώπων τῇ τῶν κτηνῶν τελευτῇ, ἵνα μὴ ταύτῃ συνεξισωθῇ τῇ

τῶν ἀνθρώπων φύσει καὶ ἡ τῶν κτηνῶν φύσις.

(IH') Ad 16.4-6 "Οτι οὐ χρὴ ἀπιστεῖν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασιν καὶ ἀπὸ τῶν προειρημένων καὶ ἀπὸ τῆς ἐνθεωρουμένης ἀνωμαλίας τῇ τούτων ζωῇ. Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος τὴν συνεχῇ διακόπτει ζῶην ἀπιστεῖν χρὴ τὴν ἀνάστασιν· ὅτι μὴδὲ ἐπειδὴ ἡ κατὰ 5 συναίσθησιν ζωὴ διακόπτεται παρέσεσιν καὶ ὕπνοις καὶ τρόπον τινὰ πάλιν ἀναλαμβάνει ζῶην, τὴν αὐτὴν παραιτούμεθα λέγειν ἀναλαμβάνειν ζωὴν. Εἴπερ οὖν τὴν τοσοῦτον διακοπτομένην ἀπὸ γενέσεως ζῶην μέχρι λύσεως οὐ παραιτούμεθα τὴν αὐτὴν λέγειν ἀναλαμβάνεσθαι ζῶην, οὐδὲ τὴν ἐπέκεινα τῆς διαλύσεως ζῶην ἀπιστεῖν χρὴ, κἂν ἐπὶ ποσὸν 10 διακόπτεται θανάτῳ, οὕτως ὑπὸ τοῦ πεπονηκότος κατὰ γνώμην ἀνωμαλίᾳ συγκεκληρομένην.

(IO') Ad 17.2-18.1 "Οτι καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς πείρας διδασκόμεθα μὴ ἀπιστεῖν τὴν ἀνάστασιν. Ἐν ὁμοιομερεῖ γὰρ καὶ διαπλαστῷ σπέρματι τοσαύτην ποικιλίαν μερῶν καὶ μελῶν ἀποτελουμένην ὁρῶντες μὴ 15 πρότερον ἐγνωσμένην, καὶ πάλιν ἐν τοῖς νηπίοις ἢ μὴδὲν τῶν κατὰ συμπλοκὴν τῆς ἡλικίας ἐκφαινομένων καταλαμβάνοντες (οἷον γενεῶν καὶ τῶν τοιοῦτων) ἢ φαινομένων μὲν, ἀμυδρῶς δὲ καὶ ὥς διὰ τινος σκιαγραφίας, εἰς ὅπερ ἂν πρὸς τὸ τέλος ἀφίκηται, τελειωθέντων δὲ αὐθις 20 ὕφεσιν μέχρι γήρωος τῶν φυσικῶν δυνάμεων, εἴτα πεπονηκότων διάλυσιν. "Ωσπερ οὖν ἐπὶ τούτων οὐκ ἐν τῷ σπέρματι διαδήλου οὔσης τῆς διαμορφώσεως, οὐ τῆς μετὰ ταῦτα ἀδρύσεως, οὐ τῆς ζωῆς τῆς εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς διαλύσεως, ὅμως ἀνάγκη φύσεως διάδοσις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν πρὸς τὰ μετ' αὐτὰς ἐπιγινόμενα παρακολουθεῖ, οὐδὲ τινος ἐμποδῶν ἱσταμένου τῇ 25 φυσικῇ ὁρμῇ, οὕτω πολὺ μᾶλλον ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας ἀνιχνεύων ὁ λόγος πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν, ἀκριβέστερος ὢν τῆς πείρας πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας πίστῳσιν τῶν πρῶην εἰς ἐξέτασιν ἡμῖν προτεθέντων λόγων. Πάντες μὲν γὰρ εἰσιν ὁμογενεῖς, ὥς ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς φύντες, τῆς δημιουργίας τῶν πρώτων ἀνθρώπων· ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἀρχῆς κρατύνονται, οἱ δὲ μετ' ἐκείνους ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ τοῦ δημιουργοῦ 30 ἀγαθότητος ἡρτῆνται. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ πρὸς ἀνταπόδοσιν τῶν ἐκάστω βεβιωμένων τὴν ἀνάστασιν ἡμῶν ἀφορᾶν τῆς δικαιοσύνης ἐκκρέμαται· ὥς γὰρ ἀγαθὸς ὁ ποιητὴς ἡμῶν, οὕτω καὶ δίκαιος· ἀλόγιστος γὰρ ἢ ἄνευ δικαιοσύνης ἀγαθότης.

11 διακόπτεται P : διακόπτεται Arethas et N 18 ὥς NP : evanidum in A
19 ἂν ss. 20 εἴτα NP : εἰ ·· A 22 ἀδρύνσεως sive ἀδρήσεως Otto

Ad 17.4 Τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ἢ μορφήν οὐκ ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι καταλαβεῖν. Τὴν ζωὴν μὲν· οὐ γὰρ ὑγρά οὐσία καὶ ἀπαγῆς ἐμφαίνειν ἱκανὴ ὁποῖον τι ζῶν τελεσφορήσει· διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ ἐκεῖνο ὃ τῷ ἀπλῶς ὑποτέτακται ἀνθρώπῳ ὡς τὸν τινα ἀνθρώπον παραστήσαι· οὐ μὴν οὐδ' ὅτι τὸ μήπω συστάειν ζῶν διάλυσιν ἔξει. Τούτων μὲν οὖν οὐδὲν ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι κατανοεῖν. Ἐκ δὲ τῆς πείρας· οἶον ὅτι ἄνθρωπος, εἰ καὶ μὴ τοιοῦτος· τοῦτο γὰρ τῆς μορφῆς ἔστιν. Οὐ καὶ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι γνῶσιν λαβεῖν, καὶ πάνυ. Εἰ δὲ ἡ πείρα τούτων γνῶσιν παρέχεται, πολὺ μᾶλλον ἀπὸ ταύτης τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας ὃ ἐν ἡμῖν λόγος λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον καὶ ἀνιχνεύσας εὕρισκει τὴν ἀνάστασιν ἀσφαλές-
 10 τέραν πρὸς πίστιν τε καὶ ἀληθεστέραν. Ἀμφότεροι μὲν οὖν οἱ λόγοι, ὅ τε ἀπὸ τῆς πείρας καὶ ὁ ἀπὸ τῆς ἀνιχνεύσεως τῆς ἀληθείας, τῆς φυσικῆς ἡρτηνται ἐννοίας, οἷον τινες ὁμογενεῖς ὄντες, ὁ μὲν ἀπὸ τῆς πείρας τοὺς ἀρχηγέτας προβαλλόμενος τοῦ γένους, ὅτι ἀγαθότητι τοῦ πεποιηκότος ἐκ
 15 γῆς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ὑπέστη, ἀφ' οὗ οἱ καθεξῆς ἄνθρωποι ἐκ σπέρματος λαμβάνουσι τὴν εἰς τὸν βίον προαγωγὴν. Ἐπεὶ δὲ ἔργον ὁ ἄνθρωπος θεοῦ καὶ ἔργον οὐ μάταιον, ὅτι μὴδὲν ἔργον σοφοῦ μάταιον, εἰκότι λόγῳ τὸ τοσοῦτον ἔργον καὶ κηδεμονίας ἄξιον τυγχάνειν. Τὸ δὲ ἔστιν παιδαγωγία ὑποβεβλήσθαι· παιδαγωγία δὲ τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τὸ πρὸς τὸ βέλτιον ῥυθ-
 20 μίζεσθαι τὰς αὐτοῦ πράξεις. Τοῦτο δὲ οὐ πρὸς ἄλλο τι εἰ μὴ πρὸς ἑμισ-
 θον ἀνταπόδοσιν ἀφορᾷ. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο, οὐκ ἂν τοσαύτης ἀπέλαυε κηδεμονίας. Οὐκοῦν οὐδὲ ὁ μισθὸς μάταιος, οὐδ' ἐπὶ βραχεὶ τῷ παρόντι βίῳ σχεδιαζόμενος, ὅτι μὴδὲ πρόσκαιρον ζῶν ἄνθρωπος, θανάτῳ συν-
 25 φανιζομένην ἔχων καὶ τὴν ψυχὴν, ἀφ' οὗ καὶ ὁ μισθὸς ἔσται μάταιος. Τὸ γὰρ τοι λέγειν ψυχῇ μόνῃ παρέχεσθαι τὸν μισθὸν ἅτε ἀθανάτῳ, τοῦ συμπίπτοντος αὐτῇ σώματος ἀφανισθέντος, μὴ πρὸς τῷ ἀδίκῳ καὶ μάταιον ἦ; Πῶς γὰρ οὐκ ἄδικον δύο κατὰ ταῦτ' ἀπαιτεῖσθαι τὸ μὲν ἀφει-
 δεῖσθαι πρὸς ἀντίδοσιν, τὸ δὲ πολυωρεῖσθαι; Τὸ δὲ αὐτὸ οἶμαι καὶ μάται-
 ον, ὡς ἐπ' ἀστόχοις φωρᾶσθαι πεπονηκὸς τὸ ἔργον συνεπιρῶσαν.

1 Huius scholii duas versiones praebebat Arethas (fol. 361–362) : versionem alteram sequor 4 ὡς scripsi : ὅς Arethas | διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ τοῦτο τὸ ἀπλῶς ζῶν παραστήσαι ἱκανή versio prima 7 οὐ καὶ αὐτοῦ : καὶ αὐτὰ versio 1 13 ἐννοίας : ἀκολουθίας versio 1 17 ἔργον om. versio 1 19 ῥυθμίζεσθαι Arethas 19 παιδαγωγία δὲ – 20 πράξεις : τὸ δὲ ἐστὶ ῥυθμίζεσθαι πρὸς τὸ βέλτιον τὰς πράξεις versio 1 21 Εἰ γὰρ – 26 καὶ μάταιον ἦ : Ἐπεὶ δὲ οὐ μάταιον ἔργον ὁ ἄνθρωπος (ἦ γὰρ ἂν οὐδὲ τοσαύτης ἡξίωτο κηδεμονίας), οὐδὲ ὁ μισθὸς ἄρα μάταιος· θανάτῳ δὲ καταλυομένου, οὐ θαυμάσιον ἔργον ἀνάγκη συναφανίζεσθαι τῷ ἔργῳ καὶ τὸν μισθόν. Τὸ γὰρ παιδεύειν τὴν ψυχὴν μόνῃ τοῦ (συν)διαπεπονηκότος ἄνευ ἀπονέμεσθαι τὸν μισθὸν μὴ πρὸς τῷ ἀδίκῳ καὶ μάταιον ἦ; versio 1 28 Τὸ δὲ αὐτὸ – 29 συνεπιρῶσαν : Τὸ δὲ αὐτὸ οἶμαι καὶ μάταιον ἐπ' ἀστόχοις εἶσθαι πονεῖν τὸν τοῦ ἔργου συλλήπτορα versio 1

(Κ') Ad 18.2–5 Διεξοδικώτερον περί ἀναστάσεως· ὅτι ἀναγκαίως καὶ καταλλήλως τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἡ ἀναβίωσις ἀπόκειται αὐτῇ. Εἰ γὰρ ἀφάτῳ προμηθεΐα τοῦ πεποιηκότος ὑπέστη θεοῦ, καὶ δεῖ γε ταύτῃ τῆς ἀπὸ τοῦ πλάσαντος διηνεκοῦς ἐπιμελείας ἀξιουῖσθαι, ὥσπερ τροφῆς διὰ τὴν ζωὴν, διαδοχῆς διὰ τὴν τοῦ γένους διαμονήν, οὕτω καὶ δίκης διὰ τὸ τῆς τροφῆς καὶ διαδοχῆς ἔννομον. Τοῦτων δὲ τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαμονῆς ἐπὶ τὸ συναμφοτέρον φερομένων, ἐπὶ τούτου τοῦ συναμφοτέρου ψυχῆς καὶ σώματος καὶ τὴν δίκην ἀπαραποδίστως φέρεσθαι;

Ad 18.3 ἰδίως δὲ ἕκαστον: ἄλλη γὰρ ἀνθρώπῳ χρεία, ἄλλη κτηνῶν ὡσαύτως καὶ ἐπιμέλεια.

Ad 18.4 διὰ τὸ τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς ἔννομον. Οὔτε γὰρ ἀλληλοφαγεῖν δίκαιον, οὔτ' ἐκ τῆς ἐτέρων ἀρπαγῆς καὶ πλεονεξίας τὴν ἑαυτῶν ἐκπορίζειν τροφήν, ὥς οὐδὲ ἐκ τῶν ἀνοσιῶν γάμων τὴν τοῦ γένους ἀνευρίσκειν διαδοχήν.

Ad 18.4 τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς ἐπὶ τὸ συναμφοτέρον φερομένης: Οὐδὲ γὰρ ψυχὴ γυμνὴ δεῖται τροφῆς, οὐ σῶμα γυμνὸν ἐστερημένον ψυχῆς· ὡσαύτως οὐδ' ἀνὰ μέρος ἕκαστον τούτων τῆς διὰ τὸ γένος ἐφάπεται διαδοχῆς ἐργασίας.

(ΚΑ') Ad 19.2–5 Πρὸς τοὺς αὐτοματίζοντας ἀθέους τὸν κόσμον. "Ὅτι καθὼς οὗτοι ληροῦσιν, ἐκεῖνα ἀκούσονται ὡς οὐχ οἶόν τε καθάπαξ τὴν τῶν ἀνθρώπων παρῶφθαι ζωὴν, οὐδὲ τὸ τηλικούτον ἔργον ἀνεπισκόπητον εἶναι, ἐπεὶ οὕτω γε οὐδὲν ἄνθρωπος διοίσει τῶν ἀλόγων, καὶ θηριώδης ὁ βίος ἔσται, καὶ ἡ ἀρετὴ ἄλλως ὄνομα, καὶ τὸ ἐμπαθὲς καὶ καθ' ἡδονὴν βιοῦν περισπούδαστον. Εἰ δὲ ἔστι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πρὸς τὰ κτήνη διαφορὰ, πάντως τῇ ὑπαλλαγῇ τοῦ βίου καὶ τῇ τῶν ἐμφρονεστέρων πρὸς τὰ κρείττονα μεταχειρίσει, ἔστι τις καὶ ἀμοιβὴ τῶν σπουδαζομένων αὐτοῖς, ἢ κατὰ τὸν παρόντα βίον ἢ κατὰ μέλλοντα, εἰ μὴ ὁμοίως τοῖς ἀλόγοις καὶ ἄνθρωπος συγκαταλύεται τῷ θανάτῳ καὶ τὴν ψυχῇ. Ἀλλὰ κατὰ τὸν παρόντα βίον οὐχ οἶόν τε τὴν μισθαποδοσίαν γενέσθαι τῷ μὴ ὑποστέγειν τὰ κρείττω καὶ τὰ φαῦλα τὴν πρὸς ἀξίαν ἀνταμοιβήν· κατὰ τὸν μέλλοντα δέ, εἰ μὴ τὸ συνεργὸν πρὸς τὰς πράξεις σῶμα συμπαρ-
σταίη, ἄδικος ὁ ἐφ' ἐνὶ μόνῳ τὴν ἀνταπόδοσιν σχεδιάζειν ἐπανηρημένος.

Ad 20.2 ἀθεότητος: Συνὑπακούεται τὸ σμῆνος, ἵν' ἡ οὕτως τὸ τε κεφάλαιον ταύτης τῆς ἀθείας τὸ σμῆνος.

12 οὗτ' scripsi : οὐκ Arethas 30 post ἀξίαν addidit in mg τὸν ρέοντα τοῦτον βίον Arethas

Ad 20.3 ὁ λόγος οὗτος: Ποῖος λόγος ὁ τὴν ἀνάστασιν ἀθετῶν τῶν σωμάτων.

Ad 21.1 πλημμελημάτων: Οἷον ὅτε, παρὸν νηστεύειν, ἡ τοῦ σώματος ἀδρανία ὑφαιρείσθαι τι τῆς ἀκριβοῦς καταναγκάζει νηστείας.

5 Ad 21.4 πᾶσα ἡ κτήσις καὶ πρὸ ταύτης ἡ χρήσις: Εἰ προηγείται τῆς χρήσεως ἡ κτήσις, πῶς εἶπεν πρὸ τῆς κτήσεως τὴν χρήσιν; Καί φαμεν ὅτι κατὰ τὸ προτιμότερον εἶρηκεν· οὐ γὰρ δι' ἑαυτὴν κτήσις, ἀλλὰ διὰ τὴν χρήσιν. Πάντως δὲ τὸ ἔνεκά του χειρόν ἐστὶν τοῦ οὐ ἔνεκα.

10 Ad 21.8 Ψυχὴ μὲν καθ' ἑαυτὴν ἀθάνατος οὖσα οὐ δέδοικεν θάνατον, διὰ δὲ τὸν ἄφατον σύνδεσμον τὸν πρὸς τὸ ἐφόλκιον ἑαυτῆς καὶ τὴν κατάκρας συμπάθειαν εὐλαβῶς ἔχει πρὸς τὴν ἀπὸ τούτου διάλυσιν.

Ad 22.2 Καλλίστη καὶ καταναγκαστικωτάτη μεταχείρησις.

Ad 22.5 τὸ κατ' ἀξίαν ἢ κατ' ἀναλογίαν ἴσον: Τὸ κατ' ἀξίαν ἕτερον τοῦ κατ' ἀναλογίαν. Τὸ μὲν γὰρ κατ' ἀξίαν, ὡς ὅταν λέγωμεν τοὺς 15 κρείττονας κρειτόνων εἶναι γερῶν ἀξίους· διόπερ καὶ τοὺς γονέας τὸ κρεῖττον ἀποφερομένους, ὡς παραιτίους τῆς εἰς τὸν βίον ἡμῶν εἰσόδου· τὸ δὲ κατ' ἀναλογίαν, ὡς ὅταν ἀξιῶμεν τὸν μέγαν ἄνδρα μεγάλοις ὅπλοις κοσμεῖσθαι· ὡσαύτως καὶ τὸν διδάσκαλον γονέων ἐνάμιλλον τιμᾶσθαι, ἵνα μὴ καὶ πλεῖον λέγω. Οἱ μὲν γὰρ γονεῖς τὸ ἀπλῶς εἶναι παρέσχον ἡμῖν, 20 οἱ διδάσκαλοι δὲ τὸ εὖ εἶναι. Ἐξήρηται δὲ τούτων θεὸς καὶ ἡ εἰς τοῦτον τιμή, ὡς οὐ μόνον τοῦ εἶναι παραίτιος ὦν, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὖ, καὶ δὴ καὶ τοῦ εἰς αἰεί.

(KB') Ad 23.2 Ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς δόσεως τῶν νόμων ἀναγκαίως ἡ τῶν σωμάτων ἀνάστασις ἀναφαίνεται. Οὐ γὰρ ψυχὴ μόνῃ ὁ νόμος δίδεται, 25 ἀλλὰ ψυχῇ μετὰ σώματος· ὥστε εἰ καὶ αἱ κατορθώσεις καὶ αἱ διαμαρτίαι τῶν νόμων ἐξ ἀμφοῖν, ἀναγκαίως καὶ αἱ μισθαποδοσίαι τῷ ἐξ ἀμφοῖν πλέγματι βραβευθήσονται.

Ad 23.6 ἀλλὰ τὸ κεφαλιωδῶς ὑποδείξει: ὑπέδειξεν γὰρ δι' ὧν εἶρηκεν ὅτι ἀγαθότητι θεοῦ παρήχθη ὁ ἄνθρωπος, διπλοῦς δέ· οἷον εἰς 30 παράστασιν τοῦ ὅτι καὶ νοερὰς οὐσίας καὶ αἰσθητῆς ὁ δημιουργὸς εἷς. Ἐκ ψυχῆς γὰρ νοερὰς ὑπέστη καὶ σώματος, οὕτω δὲ ὑποστὰς οὐ μάτην. Ὑπὸ σοφοῦ γὰρ καὶ ἀγαθοῦ καὶ δι' ἑαυτόν, οὐχὶ δὲ πρὸς ἄλλου χρεῖαν, ὥσπερ τὰ κτήνη καὶ ἡ λοιπὴ αἰσθητικὴ κτίσις, ἵνα τῆς χρεῖας παρελθούσης καὶ

αὐτὸ παύσεται. Καὶ ἐπειδὴ δι' ἑαυτὸν παρήχθη, ἀκόλουθον ἤδη καὶ διαμένειν. Καὶ τῇ διαμονῇ δὲ ἀκόλουθον τὸ μὴ ἄργον εἶναι, ἀλλ' ἔχεσθαι τινὸς ἔργου, οὐπὲρ ἐπόπτης ὁ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ παρασχών. Ἀλλ' ἐπειδὴ θνητὸς ἐν θνητῷ βίῳ ὑπέστη καὶ σύνθετος, ὑποκειται δὲ τὸ σύνθετον λύσει, εἴτα λυθέντος τοῦ συνθέτου τὸ κρεῖττον μὲν χωρεῖ πρὸς τὸν συγγενῆ βίον, τὸ δ' ἦττον πρὸς τὸ φθαρτόν, ἀνάγκη πρὸς τοῦ πεποιηκότος (ἐπισκοπῆς), καὶ οὐ ματαίως. Τίς γὰρ καὶ ἡ τῶν ἔργων τοῦ ποιήματος πρὸς τοῦτο ἐπισκοπὴ, εἰ μὴ καὶ ἀμοιβὴν ἔδει γενέσθαι τῆς ἐν τῷ φθαρτῷ βίῳ ταλαιπωρίας; Καὶ ἐπειδὴ οὐ μόνη ψυχὴ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ σώματος μεμοχθηκυῖα τὰς πράξεις ὑπέστησεν, ἄδικον καὶ οὐ δίκαιον τῷ ὄντι τὴν ἀμοιβὴν τὴν ἐπὶ τοῖς πόνοις ἐξ ἡμисείας προβῆναι, ἀλλὰ καὶ τὸ συνεργὸν τῶν πόνων μεταλαχεῖν τῶν πεπονημένων τῶν μισθῶν. Εἰ δὲ σῶμα ψυχῇ συνεργόν, τίς ἔτι λόγος οὕτω θρασύς, ὥς τῆς ἀναβιώσεως τὸ σῶμα ἀποστερεῖν; Οὕτως τὰ κεφαλαιωδῶς ὡς ἐνῆν κατὰ σύνοψιν ἀκριβώσαντες τῇδε παρεθέμεθα.

(ΚΓ') Ad 24.1–4 "Οτι τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων εὐθυβόλως ἡμᾶς ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καθορμισάντων ἀκόλουθον καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τὸ πιστὸν παρασχεῖν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς γενέσεως κἂν ὁμοίως τοῖς ζώοις ἢ τοῦ ἀνθρώπου πρόδος εἰς τὸν βίον, ἀλλ' ὅμως ἔχει τινὰ διαστέλλοντα ταύτην κατιδιάζουσαν γνῶσιν ἐκείνων, ὡς τὴν ἀνατροφὴν, ὡς τὴν τοῦ ἥθους εὐστάθειαν καὶ τὴν τῶν φρενῶν πῆξιν, ἅπερ ἐξήρηται τῆς τῶν ἄλλων κοινότητος. Ἐπεὶ δὲ τοιαύτη ἡ γένεσις καὶ πρὸς τοῦτοις τὸ νόμῳ ῥυθμίζεσθαι καὶ τέχναις, ὅσαι πρακτικαὶ καὶ ὅσαι θεωρητικαί, καὶ ταύταις ἄνθρωπος ἡλικίας ἀπτόμενος κατακοσμεῖται, ἐπόμενον ἤδη καὶ τὸ τέλος κατὰ πολὺ διάφορον ἐκείνων ἀνευρίσκειν. Διὰ γὰρ τὸ ψυχῇ λογικῇ χρῆσθαι, ὡς ὁ λόγος προὔπεστίσαστο, διάφορον καὶ τὸ τέλος ἀπειλήφεν, οὐ συγκαταλυομένην ἔχων τῷ σώματι καὶ τὴν ψυχῇ. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο, κατηναγκασμένως τῇ ψυχῇ καὶ τὸ σῶμα συνυπάρξει τοῦ τῶν γερῶν πρὸς τοῦ βραβέως τῶν κατ' ἀξίαν τυχεῖν.

Ad 24.2 τῶν ἐκ φύσεως συνισταμένων καὶ τῶν κατὰ τέχνην γινομένων: Τῶν ἐκ φύσεως, ὡς ἐπὶ τῶν ζώων τῆς γενέσεως καὶ τῆς τῶν φυτῶν βλαστήσεως· τῶν κατὰ τέχνην, ὡς ἐπὶ σπορᾶς καὶ φυτείας.

Ad 24.3 Τοῖς γεωργοῦσι τέλος ὁ ἄμματος. τοῖς ἰατροῦουσιν ἡ ὑγεία, τῶν ἐκ γῆς φυομένων ἢ ἀπάντων συλλογῇ τῶν ὥραίων καὶ τὸ αὐανθέντα ἢ πυρὶ παραδοθῆναι ἢ τινι χρειᾷ εἰς σύστασιν οἰκίας ἢ νεῶς παραληφθῆναι.

Ad 24.5 Κτηνῶν γὰρ οἶμαι καὶ βοσκημάτων οἰκεῖον τοῦτο τέλος· Τὸ τὸν ἐνήδονον βίον ἐκ παντὸς μεταδιώκειν καὶ τοῦτο οἶεσθαι τέλος καὶ βίου μακαριότητα, ὥς μετὰ τοῦτο οὐκέτι ὄντων ἡμῶν.

Ad 25.1 καὶ δεῖ τῆς τούτου ζωῆς εἶναι τι τέλος οἰκεῖον· Τέλος
5 ἀνθρώπῳ οἰκεῖον ὁ χωρισμὸς τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

Ad 25.2 Οὐ μέντοι τῷ χωρισμῷ καὶ συμφθεῖρεσθαι τὴν ψυχὴν· καὶ τοῦτο δείκνυται διὰ τῶν ἐξῆς.

Ad 25.2 διὰ τὰς πολλάκις ἤδη ρηθείσας αἰτίας· αἰτίας· οἶον τὰς παρέσεις καὶ τὰς ἐκ μέθης ἀναισθησίας καὶ τὴν ἀπὸ νοσήματος τοῦ
10 λεγομένου κάρου ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀναισθησίαν καὶ ἐπὶ πᾶσι τὰς ὄνειρώξεις καὶ τὰς ἐπ' αὐταῖς θεοληψίας, ἀφ' ὧν καὶ προγνώσεις τινῶν ἐξανύονται πραγμάτων. Ἐκ τούτου γὰρ φανερόν ὅτι χωριστὴ ἐστὶ σώματος ἡ ψυχὴ, παρ' ὅσον αὐτοῦ ἡρεμοῦντος (ἵνα μὴ καὶ ἀναισθηθῶντος λέγω) αὐτὴ καθ' αὐτὴν τὰ οἰκεῖα ἐνεργεῖ ἐντὸς τούτου, εἰ μὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν οἷη
15 τε ἦν ὑποστῆναι.

Ad 25.3 Εἰ γὰρ ἄνθρωπος ἐκεῖνο τὸ ἐκ λογικῆς ψυχῆς καὶ σώματος συγκείμενον ζῶον, οὐχὶ δὲ ψυχὴ μόνη, ὥς οὐδὲ σῶμα ψυχῆς χηρεῦον, ἀνάγκη πάντως, εἰ μέλλοι ἄνθρωπος τιμῶν τῶν κατὰ τὸν πάροντα βίον αὐτῷ πεπραγματοευμένων ἐπαυρίσκειν, τέλειον τούτων, ἀλλ' οὐκ ἐξ
20 ἡμισείας τυγχάνειν.

APPENDIX
IUSTINI MARTYRIS

qui fertur

De resurrectione

SIGLA

- C** Coislinianus 276, saec. X, fol. 71^r–78^v
H Hierosolymitanus s. Sep. 15, saec. X (XI), fol. 80^v ss.
R Ruperfucaldianus = Phillippicus (nunc Berolinensis) 1450, saec. XII–XIII, fol. 84^v–88^v

EDITIONES

- Halloix *Illustrium Ecclesiae Orientalis Scriptorum qui sanctitate juxta et eruditione secundo Christi saeculo floruerunt Vitae et Documenta*. Auctore R.P. Petro Halloix, Leodiensi ..., Duaci, ex officina typographica Petri Bogardi ..., Anno 1636, pp. 299–315
- Maran *Iustini ... Opera quae exstant omnia ... Opera et studio unius ex monachis Congregationis S. Mauri [i.e. Prudentii Marani], Parisiis, sumptibus Caroli Osmont ..., M. DCC. XLII, pp. 588–595 = P.G. VI (Parisiis, 1857 = 1884), coll. 1571–1592*
- Otto *Iustini ... Opera*, tomus II, recensuit Io. Car. Th. eques de Otto, ed. tertia, Ienae, 1879, pp. 210–249 et p. 259 (= Corpus Apologetarum Christianorum saeculi secundi, vol. III)
- Holl *Fragmente vornicänischer Kirchenväter aus den Sacra parallela [des Johannes Damascenus]*, herausgegeben von Karl Holl (Texte und Untersuchungen XX.2), Leipzig, 1899, Fr. 107–110

Fr. 107 Holl

1

Ὁ μὲν τῆς ἀληθείας λόγος ἐστὶν ἐλεύθερός τε καὶ αὐτεξούσιος, ὑπὸ
 μηδεμίαν βάσανον ἐλέγχου θέλων πίπτειν μηδὲ τὴν παρὰ τοῖς ἀκούουσι
 δι' ἀποδείξεως ἐξέτασιν ὑπομένειν. Τὸ γὰρ εὐγενὲς αὐτοῦ καὶ πεποιθὸς
 αὐτῷ τῷ πέμπαντι πιστεύεσθαι θέλει. Λόγος δὲ ἀληθείας ἀπὸ θεοῦ πέμ-
 5 πεται· διὸ καὶ τὸ ἐλεύθερον τὸ περὶ αὐτὸν οὐ φορτικόν. Κατ' ἐξουσίαν γὰρ
 φερόμενος εἰκότως οὐδὲ τὰς ἀποδείξεις τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖσθαι θέλει,
 ὅτι μηδὲ εἰσιν ἄλλαι παρὲς αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὅπερ ἐστὶν ὁ θεός. Πᾶσα
 γὰρ ἀπόδειξις ἰσχυροτέρα καὶ πιστοτέρα τοῦ ἀποδεικνυμένου τυγχάνει, εἴ
 γε τὸ πρότερον ἀπιστούμενον πρὶν ἢ τὴν ἀπόδειξιν ἐλθεῖν ταύτης κομισ-
 10 θείσης ἔτυχε πίστεως καὶ τοιοῦτον ἐφάνη ὅποιον ἐλέγετο.

Τῆς δὲ ἀληθείας ἰσχυρότερον οὐδὲν οὐδὲ πιστότερον, ὥστε ὁ περὶ
 ταύτης ἀπόδειξιν αἰτῶν ὁμοίος ἐστὶ τῷ τὰ φαινόμενα ταῖς αἰσθήσεσι
 λόγῳ θέλοντι ἀποδείκνυσθαι διότι φαίνεται. Τῶν γὰρ διὰ τοῦ λόγου
 λαμβανόμενων κριτήριόν ἐστιν ἡ αἴσθησις, αὐτῆς δὲ κριτήριον οὐκ ἐστὶ
 15 πλὴν αὐτῆς. Ὡς περ οὖν τὰ διὰ τοῦ λόγου θηρώμενα ἀπάγοντες ἐπὶ τὴν
 αἴσθησιν ταύτη κρίνομεν ὅποιά ποτε ὄντα τυγχάνει, εἴτε ἀληθῆ εἴτε καὶ
 ψευδῆ, τὰ λεγόμενα, οὐκέτι δὲ κρίνομεν πιστεύοντες αὐτῇ, οὕτω καὶ τοὺς
 ἀνθρωπίνους καὶ κοσμικοὺς λόγους ἀναπέμπομεν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ
 ταύτη κρίνομεν εἴτε φαῦλοι εἴτε καὶ μὴ τυγχάνουσιν ὄντες, τοὺς δὲ τῆς
 20 ἀληθείας οὐδενὶ κρίνομεν ἐτέρῳ, πιστεύοντες αὐτῇ.

Ἔστι δὲ ἀλήθεια ὁ θεός, ὁ πατὴρ τῶν ὅλων, ὅς ἐστι νοῦς τέλειος. Οὗ
 γενόμενος υἱὸς ὁ Λόγος ἦλθεν εἰς ἡμᾶς σάρκα φορήσας, ἑαυτὸν τε καὶ τὸν
 πατέρα μηνύων, διδοὺς ἡμῖν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν
 μετὰ ταῦτα ζωὴν αἰώνιον. Ἔστι δὲ οὗτος Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν
 25 καὶ δεσπότης. Οὗτος τοίνυν αὐτός ἐστιν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ὅλων ἀπάντων
 πίστις τε καὶ ἀπόδειξις. Διόπερ οἱ τούτῳ κατακολουθοῦντες καὶ γνόντες
 αὐτὸν τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ὡς ἀπόδειξιν ἔχοντες ἀναπαύονται ἐπ' αὐτῷ.

Ἐπειδὴ δὲ πολλοὺς ὁ Ἀντικείμενος πολεμῶν οὐ παύεται, πολλαῖς δὲ
 καὶ ποικίλαις μεθόδοις πρὸς ἐπιβουλὴν χρῆται πρὸς μὲν τοὺς πεπιστευ-
 30 κότας, ἵνα τούτους τῆς πίστεως ἀπαγάγῃ, πρὸς δὲ τοὺς ἀπίστους ἔτι, ἵνα
 μὴ πιστεύσωσιν, ἀναγκαῖον εἶναί μοι δοκεῖ καὶ ἡμᾶς, καθωπλισμένους
 τοῖς τῆς πίστεως λόγοις ἀτρώτοις οὖσιν, ἀντιπολεμεῖν αὐτῷ διὰ τοὺς
 ἀσθενεῖς.

inscriptio τοῦ ἁγίου ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἐκ τοῦ (ἐκ τοῦ om.
 CH) περὶ ἀναστάσεως CHR 1-20 πιστεύοντες αὐτῇ exstat etiam in R f. 72^r I
 τε om. R f. 72^r 12 αἰτῶν : ζητῶν R f. 72^r 13 λόγῳ : λόγοις R 16
 post εἴτε¹ addit καὶ R | καὶ om. R f. 72^r 17 καὶ om. C 22 ἑαυτὸν R : αὐ-
 τὸν CH 23 ἐν om. R 25 ἀπάντων om. R 27 ἀναπαύονται R | ἐν R
 29 ποικίλαις : πυκναῖς R 21 καθωπλισμένους CH

2 Φασὶν οἱ τὰ χείρονα λέγοντες οὐκ εἶναι τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὴν φθειρομένην καὶ διαλυομένην ταύτην συναχθῆναι εἰς τὸ αὐτό. Πρὸς δὲ τὸ ἀδύνατον καὶ ἀσύμφορόν φασιν ὑπάρχειν τὴν ταύτης σωτηρίαν· καὶ κακίζουσιν αὐτὴν τὰ ἐλαττώματα προφέροντες, καὶ αὐτὴν μόνην τῶν ἁμαρτημάτων αἰτίαν ἀποφαίνονται· ὥστε εἰ μέλλει, φασί, σὰρξ ἀνίστασθαι, καὶ τὰ ἐλαττώματα συναναστήσεται. 5

Καὶ σοφίσματα πλέκουσι τοιαῦτα· Εἰ ἡ σὰρξ ἀνίσταται, ἥτοι ὁλόκληρος ἀναστήσεται καὶ πάντα τὰ μόρια ἔχουσα, ἡ ἀτελής. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐλλειπὴ μέλλειν αὐτὴν ἀνίστασθαι ἀδυναμίαν ἐμφαίνει τοῦ ἀνιστῶντος, εἰ τὰ μὲν ἡδυνήθη σῶσαι, τὰ δὲ οὐ. Εἰ δὲ πάντα τὰ μέρη καὶ τὰ μόρια ἔξει [δηλονότι], ταῦτα λέγειν ὑπάρχειν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν πῶς οὐκ ἄτοπον, τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότος· Οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' ἔσονται ὡς ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ. Οἱ δὲ ἄγγελοι, φασίν, οὔτε σάρκα ἔχουσιν, οὔτε ἐσθίουσιν, οὔτε συνουσιάζουσιν· ὥστε οὐδὲ σαρκική ἀνάστασις γενήσεται. 15

Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια λέγοντες πειρῶνται διαστρέφειν τοὺς ἀπὸ τῆς πίστεως. Εἰσὶ δὲ τινες οἱ λέγουσι καὶ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν πνευματικὸν μόνον παρεῖναι, μηκέτι δὲ ἐν σαρκί, φαντασίαν δὲ σαρκὸς παρεσχηκέναι, πειρώμενοι καὶ αὐτοὶ ἀποστερεῖν τῆς (σωτηρίας) ἐπαγγελίας τὴν σάρκα. 20

Πρῶτον μὲν τὰ ὑπ' αὐτῶν δοκοῦντα ἄπορα φαίνεσθαι λύσομεν, εἴθ' οὕτως ἐξῆς ἐπάξομεν τὸν ἀποδεικνύντα λόγον περὶ τῆς σαρκὸς ὡς ἔχει σωτηρίαν.

3 Φασὶ τοίνυν· Εἰ ὁλόκληρον ἀναστήσεται τὸ σῶμα καὶ τὰ μόρια αὐτοῦ πάντα ἔξει, ἀνάγκη δὴ καὶ τὰ ἔργα τῶν μορίων ὑπάρξαι, μήτραν μὲν κυΐσκειν, σπερματίζειν δὲ μόριον ἀνδρός, καὶ τὰ λοιπὰ δὲ ὁμοίως. Ἔστω δὲ ἐφ' ἐνὸς οὗτος ὁ λόγος ἰστάμενος· τούτου γὰρ ἀποδεικνυμένου ψευδοῦς οἰχίσεται πᾶς ὁ λόγος αὐτῶν. Τὸ μὲν οὖν τὰ μόρια ἐνεργοῦντα ταῦτα ἐνεργεῖν ἅπερ ἐνταῦθα φαίνεται δῆλον· τὸ δὲ κατ' ἀνάγκην αὐτὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐνεργεῖν οὐκ ἀναγκαῖον. 25 30

12-13 Mt 22:30

1 τὰ R : om. CH | οὐκ CH : μὴ R 2 διαλυομένην CH : διὰ λεπτῶν λυομένην R 3 δὲ : γὰρ R 3 et 6 φησὶν R 7 ἥτοι : εἴτε R 9 ἀνιστῶντος CH : θεοῦ R 10 εἰ¹ : ἡ R 11 δηλονότι *seclusi ut variam lectionem vocum* v. 12 πῶς οὐκ 12 ante πῶς addit καὶ R 14 post οὔτε ἐσθίουσιν addit οὔτε πίνουσιν H (cf. p. 67.18) | συνουσιάζονται R | σαρκική : σαρκὸς R 17 δέ : γὰρ R 18 δὲ¹ om. R 19 παρέχειν R | σωτηρίας *supplevi conl.* v. 23 21 λύσομεν R post corr. : λύσωμεν CH et R ante corr. 25 *dh scripsi* : δὲ codd. 27 ἐφ' : ἀφ' R 28 ὁ om. CH 29 ἅπερ - 30 ἐνεργεῖν om. R

Ἰνα δὲ σαφὲς ᾗ τὸ λεγόμενον, οὕτω σκοπήσομεν. Μήτηρας ἐστὶν ἐνέργεια τὸ κυῖσκειν καὶ μορίου ἀνδρικοῦ τὸ σπερμαίνειν. Ὡς περ δὲ (δηλον) ὡς ταῦτα μέλλει ἐνεργεῖν ταύτας τὰς ἐνεργείας, οὕτως οὐκ ἀναγκαῖον αὐτοῖς ἐστὶ τὸ τὴν ἀρχὴν ἐνεργεῖν. Ὁρῶμεν γοῦν πολλὰς γυναῖκας μὴ
 5 κυῖσκούσας (ὡς τὰς στείρας), καί(τοι) μήτρας ἐχούσας· οὕτως οὐκ εὐθέως καὶ τὸ μήτραν ἔχειν καὶ κυῖσκειν ἀναγκάζει. Ἄλλαι καὶ μὴ στεῖραι μὲν ἐξ ἀρχῆς, παρθενεύουσαι δέ, κατήργησαν τὴν συνουσίαν, ἕτεροι δὲ καὶ ἀπὸ χρόνου. Καὶ τοὺς ἄρσενας δὲ τοὺς μὲν ἀπ' ἀρχῆς παρθενεύοντας ὁρῶμεν, τοὺς δὲ ἀπὸ χρόνου, ὥστε δι' αὐτῶν καταλύεσθαι τὸν δι' ἐπιθυμίας ἀνό-
 10 μου γάμον. Ἀλλὰ μὴν καὶ ζῶα τινα εὐρίσκομεν ἄτοκα, καίτοι μήτραν ἔχοντα, ὡς καὶ ἡμίονον, καὶ οἱ ἄρσενες δὲ οὐ γεννῶσιν ἡμίονοι. Ὡς τε καὶ δι' ἀνθρώπων καὶ διὰ ἀλόγων καταργουμένην τὴν συνουσίαν πρὶν τοῦ μέλλοντος αἰτῶνος (ἔστιν) ὁρᾶσθαι.

Καὶ ὁ κύριος δὲ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς οὐ δι' ἄλλο τι ἐκ παρθένου
 15 ἐγεννήθη, ἀλλ' ἵνα καταργήσῃ γέννησιν (ἐξ) ἐπιθυμίας ἀνόμου καὶ δείξῃ τῷ Ἀρχοντι καὶ δίχα συνουσίας ἀνθρωπίνης δυνατὸν εἶναι τῷ θεῷ τὴν ἀνθρώπου πλάσιν. Καὶ γεννηθεὶς (δὲ) καὶ πολιτευσάμενος τὴν λοιπὴν τῆς σαρκὸς πολιτείαν (λέγω δὴ ἐν τροφαῖς καὶ ποτοῖς καὶ ἐνδύμασι) ταύτην δὴ τὴν διὰ συνουσίας μόνον οὐκ εἰργάσατο, ἀλλὰ τὰς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίας
 20 ἃς μὲν ἀναγκαίαις (τοῦ) ὑπάρχειν κατεδέξατο, ἃς δὲ μὴ ἀναγκαίαις οὐ προσήκατο. Τροφῆς μὲν γὰρ καὶ ποτοῦ καὶ ἐνδύματος ὑστερουμένη σὰρξ καὶ διαφθαρεὶ ἄν, συνουσίας δὲ στερουμένη ἀνόμου οὐδὲν ὅ τι πάσχει κακόν.

Ἄμα δὲ καὶ τὴν μέλλουσαν καταργεῖσθαι διὰ συνουσίας μίξιν ἐν τῷ
 25 μέλλοντι αἰῶνι προεμήνυσεν, ὡς φησιν· *Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ γαμίσκονται, οἱ δὲ υἱοὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' ἔσονται ὡς ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ. Μὴ θαυμάζετωσαν*

25–27 cf. Lc 20: 34–36

1 σκοπήσωμεν R | μήτρα CH | ἡ ἐνέργεια R 2 ἀνδρικοῦ : ἀνδρὸς R | δὲ R : δὴ CH | δηλον addidi 3 ὡς scripsi : εἰ CH : εἰς R | ταύτας τὰς : τοιαύτας R 4 γοῦν : γὰρ R 5 καί(τοι) scripsi : καὶ codd. | post ἐχούσας repetit στείρας R 6 ἀναγκάζειν R | ἄλλαι : ἀλλὰ C 7 post κατήργησαν addunt καὶ CH 8 καὶ τοὺς ἄρσενας δὲ : ἄρρενας μὲν R 9 ἀνόμου scripsi (cf. v. 15) : ἄνομον codd. 10 ζῶα : τούτων R | μήτρας R 11 ὡς καὶ om. R | δὲ post ἡμίονον R 12 τὴν R : om. CH | πρὶν : καὶ πρὸ R 13 ἔστιν supplevi 14 ὁ² om. R 15 ἐγεννήθη : ἐτέχθη R | ἐξ addidi 16 τῷ ἄρχοντι om. R | ante καὶ δίχα addit ὅτι R 17 δὲ add. Halloix 18 δὴ R : δὲ CH 19 δὴ Migne : δὲ codd. 20 τοῦ addidi 21 οὐ προσήκατο om. C, sed in mg addidit οὐ κατεδέξατο 22 ὑστερουμένη R | ἀνόμως H 25 ὡς : ὅς R 26 ἐγαμίσκονται R

οὖν οἱ τῆς πίστεως ἐκτὸς εἰ τὴν ἀπὸ τοῦ νῦν (ἐνεργεῖν) καταργουμένην ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις σάρκα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι καταργήσεται.

4 Ναί, φασίν· εἰ οὖν ἡ σὰρξ ἀνίσταται, καὶ τοιαύτη ἀνίσταται ὅποια κληθήσεται· ὥστε εἰ μονόφθαλμος κληθήσεται, μονόφθαλμος (καὶ) ἀνίσταται· εἰ χωλός, χωλός· εἰ ἄλλο τι τοῦ σώματος ὑστεροῦν εἴη, τούτου καὶ 5 ἐλάττων ὁ ἄνθρωπος ἀναστήσεται. Τετυφλωμένοι ὡς ἀληθῶς τὰ τῆς καρδίας ὄμματα. Οὐ γὰρ εἶδον ἐπὶ τῆς γῆς τυφλοὺς ἀναβλέποντας, χωλοὺς περιπατοῦντας τῷ ἐκείνου λόγῳ, ἃ πάντα ἐποίησεν ὁ Σωτὴρ· πρῶτον μὲν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν περὶ αὐτοῦ διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι τυφλοὶ ἀνα- 10 βλέπουσι καὶ κωφοὶ ἀκούουσιν καὶ τὰ ἄλλα· ἔτι δὲ καὶ εἰς πίστιν τοῦ ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει ἡ σὰρξ ὁλόκληρος ἀναστήσεται. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς τὰς ἀσθενείας τῆς σαρκὸς ἰάσατο καὶ ὁλόκληρον ἐποίησε τὸ σῶμα, πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦτο ποιήσει, ὥστε καὶ ἀκέραιον καὶ ὁλόκληρον ἀναστήναι τὴν σάρκα. Τὰ μὲν οὖν παρ' αὐτῶν νομιζόμενα ἅπορα 15 τοῦτον τὸν τρόπον ἰαθήσεται.

5 "Ἐτι δὲ καὶ τῶν λεγόντων μὴ ἀνίστασθαι τὴν σάρκα οἱ μὲν ὡς ἀδύνατον ἀναστήναι λέγουσιν, οἱ δὲ ὡς μὴ προσήκον τῷ θεῷ τὸ ἀνίστάνειν αὐτὴν διὰ τὸ εὐτελὲς καὶ εὐκαταφρόνητον αὐτῆς, οἱ δὲ ὅτι τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπαγγελίαν ἔχειν. Πρῶτον οὖν δοκεῖ μὲν μοι πρὸς τοὺς ἀδύνατον εἶναι λέγοντας τῷ θεῷ τὸ ταύτην ἀναστήσαι διεξελεθῆναι, ὅτι ἀγνοοῦσιν 20 αὐτοὶ τῷ λόγῳ λέγοντες ἑαυτοὺς εἶναι πιστοὺς, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἀποδεικνύοντες ἀπίστους ἑαυτοὺς καὶ τῶν ἀπίστων ἀπιστοτέρους. Τῶν γὰρ ἔθνων ἀπάντων ἐπὶ τὰ εἰδωλα πεπιστευκότων καὶ πεπεισμένων ὅτι πάντα δυνατὰ τούτοις ἐστίν, ὡς καὶ Ὀμηρος ὁ ποιητὴς αὐτῶν φησι·

θεοὶ δέ τε πάντα δύνανται

25

καὶ ρεῖα

(ἀλλὰ καὶ τὸ ρεῖα προσέθηκεν, ὅπερ ἐστὶν εὐχερῶς, ἵνα τὴν μεγαλειότητα τῆς τῶν θεῶν δυνάμεως ἐμφάνῃ), πολὺ οὖν τούτων ἀπιστότεροι φαίνονται. Εἰ γὰρ τοῖς εἰδώλοις τὰ ἔθνη, τοῖς θεοῖς αὐτῶν, οἱ ὅτε ἔχουσι καὶ οὐκ

9–10 Is. 35:5; Mt 11:5 25–26 *Odyss.* 10.306 s. 29–p. 69.1 *Ps.* 113:13–14

1 ἐνεργεῖν supplevi 3 οἷα R 4 κληθήσεται bis CH | καὶ addidi (cf. v. 5)
5 εἰ R : ἡ CH | τούτου R : τοῦτο C | τούτων (post v. 6 ἐλάττων) H 6 ἐλάττων R 7 βλέποντας R 9 περὶ αὐτοῦ post τῶν προφητῶν R | βλέπουσι R 10 καὶ! om. R 15 ἰαθήσονται R 17 τὸ om. R 19 πρῶτον οὖν δοκεῖ μὲν μοι C : πρῶτον μὲν οὖν μοι δοκεῖ R 21 ἀποδεικνύοντες R 24 τούτοις : αὐτοῖς R 26 καὶ ρεῖα : Ἑρμείας *Odyss.* 28 τοῦ θεοῦ CH | πολὺ οὖν : πολλοὶ C

- ἀκούουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄψονται, τὸ πάντα δύνασθαι πεπιστεύκασι, δαιμονίοις οὖσι, καθὼς ἡ γραφὴ λέγει· ὅτι οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, πολλῶ μᾶλλον ἡμεῖς, ἐορτὴν ἐξαίρετον καὶ ἀληθῆ πίστιν ἔχοντες, ὀφείλομεν τῷ θεῷ ἡμῶν πιστεῦειν, (πολλὰ) ἔχοντες τεκμήρια· καὶ
- 5 πρῶτον μὲν τὴν τοῦ πρωτοπλάστου γένεσιν, ὅτι ἐκ γῆς ὑπὸ θεοῦ γέγονεν (ἱκανὸν γὰρ τοῦτο δεῖγμα τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως)· ἔτι δὲ καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἐξ ἀλλήλων γένεσιν κατανοοῦσιν ἔστιν ἰδεῖν καὶ θαυμάσαι μειζό-
- 10 λων ἦν ἀπιστότερον· ἀλλὰ γὰρ πιστότερον αὐτὸ ποιεῖ τὸ ἀποτέλεσμα.
- Ἄλλὰ μὴν περὶ τῆς ἀναστάσεως ἡμῖν ἔδειξεν ὁ Σωτὴρ ἀποτελέσματα, ἃ μετ' ὀλίγον ἐροῦμεν. Νῦν δὲ τὸ δυνατὴν εἶναι τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἐπιδεικνύμεν, συγγνώμην αἰτούμενοι παρὰ τῶν τῆς ἀληθείας τέκ-
- 15 νων εἰ καὶ τῶν ἔξωθεν εἶναι δοκούντων καὶ κοσμικῶν λόγων ἀπτόμεθα· πρῶτον μὲν, ὅτι οὐδὲν ἐστὶν ἔξωθεν τοῦ θεοῦ, οὐδὲ αὐτὸς ὁ κόσμος (ποίημα γάρ ἐστὶν αὐτοῦ)· δεύτερον, ὅτι πρὸς ἀπίστους τούτους ποιούμεθα τοὺς λόγους. Εἰ γὰρ πρὸς πιστοὺς, αὐτάρκες ἦν ἀποκρίνεσθαι τὸ ὅτι πεπιστεύκαμεν· νῦν δὲ δι' ἀποδείξεων χωρεῖν ἀναγκαῖον. Ἰκανὰ μὲν οὖν καὶ τὰ προειρημένα τεκμήρια πρὸς τὸ δυνατὴν εἶναι δεικνύειν τὴν τῆς σαρκὸς
- 20 ἀνάστασιν· ἀλλ' ἐπεὶ λίαν εἰσὶν ἄπιστοι, καὶ ἀναγκαστικώτερον ἐπάξομεν τὸν λόγον, οὐκ ἐκ τῆς πίστεως (ὅτι μὴ τυγχάνουσιν ὄντες αὐτῆς), ἀλλ' ἐκ τῆς ἀπιστίας, τῆς μητρὸς αὐτῶν, λέγω δὴ τῶν κοσμικῶν λόγων. Εἰ γὰρ ἐκ τούτων ἐπιδεικνύομεν αὐτοῖς δυνατὴν εἶναι τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν, πολλῆς δῆπουθεν αἰσχύνῃς ἔσονται ἄξιοι, εἰ μῆτε τοῖς τῆς πίστεως,
- 25 μῆτε τοῖς τοῦ κόσμου ἀκολουθεῖν δύνανται.

6

- Φασὶ τοίνυν οἱ τοῦ κόσμου φυσικοί, σοφοὶ καλούμενοι, τὸ πᾶν ὑπάρχειν οἱ μὲν ὕλην καὶ θεόν (ὡς Πλάτων), οἱ δὲ ἄτομα καὶ κενόν (ὡς Ἐπίκουρος), οἱ δὲ τὰ τέσσαρα (στοιχεῖα), γῆν καὶ ὕδωρ, ἀέρα (καὶ) πῦρ (ὡς περ οἱ Στωϊκοί)· ἀρκεῖ γὰρ ἐπιμνησθῆναι τῶν ἐπικρατουσῶν μάλιστα
- 30 δοξῶν. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων φησὶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὰ πάντα ἐκ τῆς ὕλης γεγενῆναι καὶ κατὰ πρόνοιαν αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἐπίκουρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἐκ

2-3 Ps. 95:5

3 πολλῶ R : πολλὸν C, πολὺ H 4 πολλὰ addidi 5 μὲν R : τε CH 6 ἔτι : ἔπειτα R 8 καίτοι γε - 10 τὸ ἀποτέλεσμα om. R 14-15 λόγων ἀπτόμεθα· πρῶτον μὲν, ὅτι CH : λόγων. ἐρώμεθα οὖν πρῶτον ὅτι R 15 οὐδὲ αὐτὸς - 16 αὐτοῦ om. R 17 πιστοὺς R : ἀπίστους CH | ἀποκρίνεσθαι τὸ : εἰπεῖν R 20 ἐπεὶ λίαν R : ἐπειδὴ ἂν CH | ἐπάξομεν R 23 εἶναι om. CH 24 ἔσονται scripsi : εἰσὶν codd. 28 στοιχεῖα addidi | γῆν καὶ ὕδωρ, ἀέρα (καὶ addidi) πῦρ CH : πῦρ ὕδωρ ἀέρα γῆν R

τῶν ἀτόμων καὶ ἐκ τοῦ κενοῦ, κατὰ ταυτόματόν τινα φορὰν τῆς ἐκ τῶν σωμάτων φυσικῆς κινήσεως· οἱ δὲ Στωϊκοὶ ἐκ τῶν τεσσάρων, διήκοντος δι' αὐτῶν τοῦ θεοῦ.

Τοιαύτης δὲ διαφωνίας αὐτοῖς οὐσης, ἔστι τινα παρ' αὐτοῖς ὁμολογούμενα κοινὰ δόγματα πρὸς ἀπάντων· ἔν μὲν τὸ μήτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος (τι) γίνεσθαι, μήτε εἰς τὸ μὴ ὄν ἀναλύεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι, καὶ τὸ τὰ στοιχεῖα ἄφθαρτα ὑπάρχειν, ἐξ ὧν ἡ ἐκάστου πράγματος γένεσις ἐστὶ.

Τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων, κατὰ πάντας αὐτοὺς φανήσεται δυνατὴ ἡ τῆς σαρκὸς ὑπάρχειν παλιγγενεσία. Εἴτε γὰρ κατὰ Πλάτωνά ἐστιν ἡ ὕλη καὶ ὁ θεός, ἀμφοτέρω ταῦτα ἄφθαρτα· καὶ ὁ μὲν θεὸς ἐπέχει τόπον τεχνίτου, οἷον πλάστου, ἡ δὲ ὕλη ἐπέχει τόπον πηλοῦ ἢ κηροῦ ἢ τοιούτου τινός. Τὸ μὲν οὖν ἐκ τῆς ὕλης γινόμενον φθαρτὸν πλάσμα ὁ ἀνδριάς ἢ εἰκὼν, ἡ δὲ ὕλη αὐτὴ ἄφθαρτος, οἷον πηλὸς ἢ κηρὸς ἢ τι τοιοῦτον ἄλλο εἶδος ὕλης. Οὕτως ὁ πλάστης ἐκ τοῦ πηλοῦ ἢ κηροῦ πλάσσει καὶ ζωοποιεῖ ζῶου μορφήν· πάλιν ἐὰν διαλυθῇ τὸ πλάσμα, οὐκ ἀδύνατον αὐτῷ ἔσται τὴν αὐτὴν ὕλην ἀναφύραντι καὶ καινοποιήσαντι τὸ αὐτὸ πλάσμα ποιῆσαι. Οὕτως κατὰ Πλάτωνα οὐδὲ τῷ θεῷ, ἀφθάρτῳ ὄντι, ἄφθαρτον ἔχοντι καὶ τὴν ὕλην, τοῦ ἐξ αὐτῆς γενομένου πλάσματος διαλυθέντος ἀδύνατον ἔσται ἀνακαινοποιῆσαι πάλιν αὐτὴν καὶ ποιῆσαι τὸ αὐτὸ πλάσμα, ὁποῖον ἦν καὶ τὸ πρότερον.

Ἀλλὰ μὲν κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, ἐκ τῆς τῶν τεσσάρων στοιχείων κράσεως γινομένου τοῦ σώματος καὶ διαλυομένου τούτου εἰς τὰ τέσσαρα παραμενόντων τούτων ἀφθάρτων, δυνατόν ἐσται πάλιν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, τὴν αὐτὴν μίξιν καὶ κράσιν λαβόντα ἀπὸ τοῦ δι' αὐτῶν διήκοντος θεοῦ, ποιῆσαι ὃ πρότερον πεποιήκει σῶμα. Ὡσπερ εἴ τις ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ κασσιτήρου ποιήσει μίγμα, ἔπειτα θελήσει πάλιν διαλύσαι, ὥστε κατ' ἰδίαν ἕκαστον εἶναι· καὶ πάλιν, εἰ θελήσει, μίξας τὰ αὐτὰ ποιήσει, ὃ πρότερον πεποιήκει ἐξ αὐτῶν μίγμα.

Καὶ κατὰ Ἐπίκουρον δὲ τῶν ἀτόμων ἀφθάρτων οὐσῶν καὶ τοῦ κενοῦ, παρὰ τὴν ποιὰν τάξιν καὶ θέσιν τῶν ἀτόμων συντεθειμένων γίνεται τὰ τε ἄλλα συγκρίματα καὶ τὸ σῶμα, χρόνῳ δὲ διαλυομένων διαλύεται πάλιν εἰς τὰς ἀτόμους, ἐξ ὧν καὶ ἐγένετο. Τούτων μὲν (οὖν) οὐσῶν ἀφθάρτων,

1 τοῦ ἀτόμου R 4 αὐτοῖς CH : αὐτῶν R 5 τι addidi 6 ἀναλύεσθαι καὶ om. CH 7 πράγματος R : om. CH 8 τοίνυν : οὖν R 10 θεός¹ R : κυρίως CH 12 ἡ : ἡ R 13 τι τοιοῦτον ἄλλο CH : ἄλλο τι τοιοῦτον R 14 κηροῦ ἢ πηλοῦ codd., transposui 14 καὶ om. CH 15 ἔσται scripsi (cf. v. 19) : ἐστὶ codd. 16 ἀναφύραντι HR : ἀναφύραςαντι C 18 καὶ om. R | αὐτῆς : αὐτοῦ R 19 ἔσται CH : ἐστὶν R 23 ἔσται scripsi : ἐστὶ codd. 24 λαβόντα C : ἀναλαβόντα H : λαμβάνοντα R | δι' αὐτῶν om. R 27 εἰ θελήσει om. R 28 ποιήσει R : ποιῆσαι CH 31 δὲ : μὲν R 32 μὲν (οὖν) οὐσῶν scripsi : μὲν οὐσῶν CH : μενουσῶν R

οὐδὲν ἀδύνατον ἔσται συνελθουσῶν πάλιν καὶ τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ θέσιν λαβουσῶν ποιῆσαι ὃ πρότερον ἐγεγονεί ἐξ αὐτῶν σῶμα ἢ ὅμοιον. Ὡςπερ εἴ τις ψηφοθέτης ἐκ ψηφίδων ποιήσῃ ζῶου μορφήν, ἔπειτα τούτων διὰ χρόνου διαλυθέντων ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, τὰς αὐτὰς ἔχων ψή-
 5 φους, ἐσκορπισμένας συναγαγόν, οὐκ ἀδυνατήσει συλλέξας αὐτὰς καὶ διαθεῖς ὁμοίως ποιῆσαι τὸ αὐτὸ εἶδος τοῦ ζῶου. Εἴτα ὁ μὲν ψηφοθέτης ἔχων τὰς ψήφους οὐκ ἀδυνατήσει σκορπισθεῖσας συναγαγεῖν καὶ πάλιν ποιῆσαι τὸ αὐτὸ εἶδος τοῦ ζῶου, ὁ δὲ θεὸς ἀναλυθέντα τὰ μέλη τῆς σαρκὸς ἀπ' ἀλλήλων οὐ δυνήσεται πάλιν συναγαγόν ποιῆσαι τὸ αὐτὸ τῷ
 10 πρότερον γεγονότι ὑπ' αὐτοῦ σώματι; Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν περὶ τοῦ δυνατὴν εἶναι τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἱκανῶς ἀποδέδεικται μοι λόγος κατὰ τοὺς ἐθνικούς. Εἰ δὲ κατὰ τοὺς ἀπίστους οὐχ εὐρίσκεται ἀδύνατος ἡ ἀνάστασις τῆς σαρκὸς, πόσω μᾶλλον κατὰ τοὺς πιστούς.

Ἐξῆς δὲ λεκτέον πρὸς τοὺς ἀτιμάζοντας τὴν σάρκα καὶ φάσκοντας μὴ
 15 ἀξίαν εἶναι τῆς ἀναστάσεως μηδὲ τῆς ἐπουρανίου πολιτείας, ὅτι πρῶτον (μὲν) αὐτῆς ἐστὶν ἡ οὐσία γῆ, μετέπειτα δὲ καὶ μεστὴ γέγονε πάσης ἁμαρτίας, ὥστε καὶ τὴν ψυχὴν ἀναγκάσαι συναμαρτάνειν.

Ἐοίκασι δὲ οὗτοι τὴν ὅλην τοῦ θεοῦ πραγματείαν ἀγνοεῖν, καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πλάσιν, καὶ τὰ ἐν κόσμῳ, ὧν ἕνεκα
 20 γέγονεν. Ἡ γὰρ οὗ φησιν ὁ λόγος· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν; Ποῖον; Σαρκικὸν δῆλον ὅτι λέγει ἄνθρωπον. Φησὶ γὰρ ὁ λόγος· Καὶ ἔλαβεν ὁ θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον. Δῆλον οὖν κατ' εἰκόνα θεοῦ πλασσομένου ὁ ἄνθρωπος ἦν σαρκικός. Εἴτα πῶς οὐκ ἄτοπον τὴν ὑπὸ θεοῦ σάρκα πλασθεῖσαν κατ' εἰκόνα
 25 τὴν ἑαυτοῦ φάσκειν ἄτιμον εἶναι καὶ οὐδενὸς ἀξίαν;

Ὅτι δὲ τίμιον κτῆμα ἡ σὰρξ παρὰ θεῷ, δῆλον πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ πρὸς αὐτοῦ πεπλάσθαι, εἴ γε καὶ εἰκὼν τῷ πλάστῃ καὶ ζωγράφῳ τιμία (ἡ δι' αὐτοῦ) γινομένη, καὶ ἐκ τῆς λοιπῆς δὲ κοσμοποιίας μαθεῖν ἀρεστίαν. Οὐ γὰρ ἕνεκεν γέγονε τὰ λοιπά, τοῦτο πάντων τῷ ποιήσαντι τιμιώτατον.

20–21 Gn 1:26 22–23 Gn 2:7

1 ἔσται scripsi : ἐστι codd. | θέσιν καὶ τάξιν R 2 ἡ scripsi : καὶ codd.
 3 ψήφων R 5 συναγαγόν scripsi (cf. vv. 7 et 9) : συνάγων CH : συναγάγη
 R 6 εἴτα ὁ μὲν – 8 τοῦ ζῶου om. R 9 συναγαγόν om. R 11 ἱκανὸς R
 13 πόσω R : πῶς οὖν CH 14–15 μὴ ἀξίαν om. R 15 πολιτείας : βασι-
 λείας R 16 μὲν addidi 18 Ἐοίκασι δὲ οὗτοι – 25 οὐδενὸς ἀξίαν exstat
 etiam in cod. Vat. gr. 1553 (s. XII–XIII), f. 24⁴ 18 δὲ om. Vat. | post πραγμα-
 τείαν addit περὶ τὸν ἄνθρωπον Vat. 19 τοῦ ἀνθρώπου : αὐτοῦ Vat. 19–20
 ὧν ἕνεκα γέγονεν om. R 20 ἡ et οὐ Otto : εἰ et οὐ codd. 21 δηλονότι
 σαρκικὸν R et Vat. 24 ὑπὸ : ἀπὸ R 26 ἡ om. CH 27–28 ἡ δι' αὐτοῦ
 suppleni 29 τιμιώτατον CH : τιμιώτερον R

Ναί, φασίν· ἀλλὰ ἀμαρτωλὸς ἡ σὰρξ, ὥστε καὶ τὴν ψυχὴν ἀναγκάζειν συναμαρτάνειν αὐτῇ, μάτην κατηγοροῦντες αὐτῆς καὶ τὰ τῶν ἀμφοτέρων ἀμαρτήματα μόνῃ περιτιθέντες. Ποῦ γὰρ καθ' ἑαυτὴν ἀμαρτῆσαι ἡ σὰρξ δυνήσεται, ἐὰν μὴ τὴν ψυχὴν ἔχη προηγουμένην καὶ προκαλουμένην αὐτῇ; Ὡσπερ γὰρ ζευγὸς βοῶν λυθέντων ἀπ' ἀλλήλων [τοῦ 5 ζυγοῦ τῶν βοῶν] οὐδέτερος κατ' ἰδίαν ἀροῦν δύναται, οὕτως οὐδὲ ψυχὴ καὶ σῶμα λυθέντα τῆς συζυγίας καθ' ἑαυτὰ ποιήσαι τι δύνανται. Εἰ δὲ καὶ ἡ σὰρξ μόνῃ ἀμαρτωλὸς, μόνῃς ταύτης ἔνεκεν ἦλθεν ὁ Σωτὴρ, καθὼς φησιν· *Οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.* Ἐπειδὴ οὖν τιμὰ παρὰ θεῷ καὶ ἐνδοξος παρὰ πάντα τὰ ποιήματα δέδεικται ἡ σὰρξ, δικαίως ἂν ὑπ' αὐτοῦ σωθῇσεται. 10

8 Λεκτέον οὖν πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι εἰ καὶ τὰ μάλιστα τοῦ θεοῦ ποίημα τυγχάνει οὐσα καὶ τιμία αὐτῷ παρὰ πάντα, οὐκ εὐθέως καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τῆς ἀναστάσεως ἔχει. Καίτοι πῶς οὐκ ἄτοπον τὸ μετὰ τηλικαύτης βουλῆς γενόμενον καὶ παρὰ πάντα τὰ λοιπὰ τίμιον περιορᾶν τὸν 15 ποιήσαντα εἰς τὸ μηκέτι εἶναι; Εἴτα ὁ μὲν πλάστης καὶ ζωγράφος [εἰ] τὰς εἰκόνας ἃς ἂν ποιήσωσι διαμένειν ἐθέλουσιν, ἵνα δι' αὐτῶν δοξάζωνται, καὶ φθειρομένας αὐτὰς ἀνακαινοποιούσιν, ὁ δὲ θεὸς τὸ αὐτοῦ κτῆμα καὶ πλάσμα περιεῖδεν ἂν εἰς τὸ μὴ ὄν ἀπολλύμενον καὶ εἰς τὸ μηκέτι δὴ εἶναι; Ματαιοπόνον (ἂν) ἀποκαλοῖμεν, ὥσπερ εἴ τις οἰκίαν οἰκοδομήσας ἔπειτα 20 καταλύει ἢ καταλελυμένην περιορῇ δυνάμενος ἀναστῆσαι. Τὸν δὲ θεὸν οὐκ αἰτιασόμεθα ὅτι μάτην ποιεῖ; Ἀλλ' οὐχ ὁ ἄφθαρτος τοιοῦτος, οὐκ ἄφρων ὁ τῶν ὅλων πέφυκε νοῦς. Εὐφημεῖωσαν οἱ ἅπιοι εἰ τὸ μὴ πιστεύειν ἔχουσιν αὐτοί. Ἀλλὰ μὴν καὶ κέκληκεν αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Ἐνθα γὰρ τὸν ἄνθρωπον εὐαγγελί- 25 ζεται σῶσαι, καὶ τῇ σαρκὶ εὐαγγελίζεται.

Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ἀλλ' ἢ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστὸς ζῶον λογικόν; Μὴ οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἄνθρωπος; Οὐ, ἀλλ' ἄνθρωπον

9 Lc 5:32; Mt 9:13

1 φασίν Halloix : φησίν codd. 2 αὐτῇ συναμαρτάνειν R 3-4 ἀμαρτῆσαι ἡ σὰρξ CH : ἡ σὰρξ ἀμαρτῆσαι R 5-6 τοῦ ζυγοῦ τῶν βοῶν seclusi ut glossema | τῶν βοῶν om. R, sed post v. 6 οὐδέτερος addit αὐτῶν 7 τὸ σῶμα CH 9 εἰς μετάνοιαν CH et Lc : om. R 12 τοῦ om. R 13 τυγχάνει οὐσα : τυγχάνουσα R 15 βουλῆς CH : σπουδῆς R 16 εἰ delevi 17 δοξάζονται C 18 καὶ! R : om. CH 19 καὶ εἰς τὸ μηκέτι δὴ εἶναι scripsi : μηκέτι δὲ καὶ εἰς τὸ εἶναι codd. 20 ἂν addidi | ἀποκαλοῖμεν scripsi : ἀποκαλοῦμεν codd. 21 καταλύει H : καταλύει CR | καταλυομένην R | περιορῇ Nolte, agn. Otto : περιορῶν codd. | δὲ : τε R 23 εὐφημεῖωσαν CH : φιμούσθωσαν R 27 ὁ om. C | συνεστὸς R 28 ἑαυτὴν R : αὐτὴν H : αὐτὴν C

ψυχῇ. Μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος; Οὐ, ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ' ἰδίαν μὲν τούτων οὐδέτερον ἄνθρωπός ἐστι, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος, κέκληκε δὲ ὁ θεὸς εἰς ζωὴν καὶ ἀνάστασιν τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸ μέρος ἀλλὰ τὸ ὅλον κέκληκεν,
 5 ὅπερ ἐστὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα. Ἐπεὶ πῶς οὐκ ἄτοπον, ἀμφοτέρων ὄντων κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ, τὸ μὲν σφάζειν, τὸ δὲ μῆ;

Οὐκ ὄντος γὰρ ἀδυνάτου, καθάπερ δέδεικται, τὴν σάρκα ἔχειν τὴν παλιγγενεσίαν, τίς ἡ διάκρισις, ὥστε τὴν μὲν ψυχὴν σφάζεσθαι, τὴν δὲ σάρκα μῆ; Ἡ φθονερὸν ποιῶσι τὸν θεόν; Ἀλλ' ἀγαθός ἐστι καὶ σφάζεσθαι
 10 πάντας θέλει. Καὶ δὴ αὐτοῦ καὶ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ οὐχὶ μόνῃ ἤκουσεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν, (ἀλλὰ) καὶ σὺν αὐτῇ ἡ σὰρξ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν· ἀμφοτέρα ἐλούσαντο καὶ ἀμφοτέρα τὴν δικαιοσύνην εἰργάσαντο. Ἄρ' οὖν ἀχάριστον ἡ ἄδικον ἀποφαίνουσι τὸν θεόν, εἰ τῶν ἀμφοτέρων πιστευόντων ἐπ' αὐτὸν τὴν μὲν σφάζειν θέλει, τὴν δὲ οὐ;

15 Naί, φασίν· ἀλλ' ἡ μὲν ψυχὴ ἐστὶν ἄφθαρτον, μέρος οὖσα τοῦ θεοῦ καὶ ἐμφύσημα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἴδιον καὶ συγγενὲς ἠθέλησε σῶσαι· ἡ δὲ σὰρξ φθαρτὴ καὶ οὐκ ἀπ' αὐτοῦ καθάπερ ἡ ψυχὴ. Εἴτα τίς αὐτῷ χάρις καὶ τίς ἐπίδειξις τῆς δυνάμεως καὶ χρηστότητος αὐτοῦ, εἰ τὸ μὲν φύσει σφάζόμενον καὶ μέρος ὑπάρχον αὐτοῦ σφάζειν ἡμελλεν; Αὐτὸ γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ εἶχε
 20 τὴν σωτηρίαν, ὥστε τὴν μὲν ψυχὴν σφάζων οὐ μέγα ποιεῖ. Τὸ γὰρ σφάζεσθαι πάρεστιν αὐτῇ, ὅτι ἐστὶν αὐτοῦ μέρος, ἐμφύσημα αὐτοῦ οὖσα, ἀλλ' οὐδὲ χάρις αὐτῷ τὸ ἴδιον σφάζοντι. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἑαυτὸν σφάζειν. Ὁ γὰρ τὸ μέρος αὐτοῦ σφάζων δι' ἑαυτοῦ ἑαυτὸν σφάζει, μὴ ποτε ἐκεῖνο τὸ μέρος ἐνδεὲς γένηται. Οὐκ ἐστὶν ἀγαθοῦ τὸ τοιοῦτον· οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπον ἀγαθόν
 25 τις ἐρεῖ τὸν (μόνον) τοῖς τέκνοις αὐτοῦ καὶ ἐκγόνοις χαριζόμενόν τι. Τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἀγριώτατα τῶν θηρίων ποιῶσι· κἄν ὑπεραποθανεῖν τῶν ἐκγόνων αὐτῶν δέῃ, ἐκοντὶ τοῦτο ὑπομένουσιν. Εἰ δέ τις τὰ αὐτὰ τοῖς δούλοις παρὰσχοι, δικαίως ἂν οὗτος λέγοιτο ἀγαθός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς· ἐπεὶ τίς ὑμῖν χάρις; φησίν. Ὡστε
 30 δέδειχεν ἡμῖν ἀγαθὸν ἔργον εἶναι τὸ μὴ τοὺς ἐξ αὐτοῦ γεγονότας μόνον ἀγαπᾶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔξωθεν. Ἄ δὲ ἡμῖν παρήγγειλε πολὺ πρότερον αὐτὸς (ἐ)ποιεῖ.

29 Lc 6:27 et 32

10 δὴ Maran : δι' codd. | μόνον R 11 ἀλλὰ addidi 12 ἀμφοτέρα CH : ἀλλ' ἀμφοτέρα καὶ R 14 ἐπ' CH : εἰς R 15 φασίν Halloix : φησίν codd. 19 ἡμελλεν C : ἔμελλεν R : ἠθέλησε H | εἶχε R : om. CH 23 et 25 αὐτοῦ Migne : αὐτοῦ codd. 25 μόνον addidi (cf. v. 30) | ἐγγόνους C 29 ἡμῖν R | φησίν CH : ἐστὶν R 30 αὐτοῦ conl. Otto : αὐτοῦ codd. 32 ἐποίει Otto : ποιεῖ codd.

Fr. 108 Holl

- 9 Εἰ εἰς μηδὲν ἔχρηξε τῆς σαρκός, τί καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὴν καὶ (τὸ πάντων ἰσχυρότατον) νεκροὺς ἀνέστησε; Τίνος ἕνεκεν; Οὐχ ἵνα δείξῃ τὴν ἀνάστασιν οἷα μέλλει γίνεσθαι; Πῶς οὖν τοὺς νεκροὺς ἀνέστησε, πότερον τὰς ψυχὰς ἢ τὰ σώματα; Ἀλλὰ δηλὸν ὅτι ἀμφοτέρω. Εἰ δὲ ἦν πνευματικὴ μόνῃ ἡ ἀνάστασις, ἐχρὴν ἀναστάντα αὐτὸν κατ' ἰδίαν μὲν δείξαι τὸ σῶμα κείμενον, κατ' ἰδίαν δὲ τὴν ψυχὴν ὑπάρχουσαν. Νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησεν, ἀνέστησε δὲ τὸ σῶμα, τῆς ζωῆς τὴν ἐπαγγελίαν ἐν ἑαυτῷ πιστούμενος. Τίνος οὖν ἕνεκεν τῇ σαρκὶ τῇ παθούσῃ ἀνέστη, εἰ μὴ ἵνα δείξῃ τὴν σαρκικὴν ἀνάστασιν;
- Καὶ τοῦτο βουλόμενος πιστοποιῆσαι, τῶν μαθητῶν αὐτοῦ μὴ πιστευσόντων εἰ ἀληθῶς σώματι ἀνέστη, *βλεπόντων αὐτὸν καὶ δισταζόντων*, εἶπεν αὐτοῖς· *Οὐπὼ ἔχετε πίστιν*; φησὶν· *ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι*. Καὶ *ψηλαφᾶν αὐτὸν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς*· καὶ τοὺς τύπους τῶν ἡλῶν ἐν ταῖς χερσὶν ἐπεδείκνυε. Καὶ πανταχόθεν αὐτὸν κατανοήσαντες ὅτι αὐτός ἐστι καὶ ἐν τῷ σώματι, παρεκάλεσαν αὐτὸν φαγεῖν μετ' αὐτῶν, ἵνα καὶ διὰ τούτου βεβαίως μάθωσιν ὅτι ἀληθῶς σωματικῶς ἀνέστη. Καὶ *ἔφαγε κηρίον καὶ ἰχθύν*. Καὶ οὕτως ἐπιδείξας αὐτοῖς ὅτι ἀληθῶς σαρκὸς ἀνάστασις ἐστὶ, βουλόμενος ἐπιδείξαι καὶ τοῦτο (καθὼς εἶρηκεν ἐν οὐρανῷ τὴν κατοικήσιν ἡμῶν ὑπάρχειν), ὅτι οὐκ ἀδύνατον καὶ σαρκὶ εἰς οὐρανὸν ἀνελθεῖν, ἀνελήφθη βλεπόντων αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς ἦν ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν εἴ τις ἀπαιτεῖ μετὰ πάντα τὰ προειρημένα λόγους ἀποδεικτικούς περὶ ἀναστάσεως, οὐδὲν τῶν Σαδδουκαίων διαφέρει· ἐπειδὴ ἡ ἀνάστασις τῆς σαρκὸς δύναμις θεοῦ ἐστὶ καὶ ὑπεράνω λόγου παντός, βεβαιουμένη μὲν πίστει, θεωρουμένη δὲ ἔργοις.

Fr. 109 Holl

- 10 Ἄνάστασις ἐστὶ τοῦ πεπτωκότος σαρκίου· πνεῦμα γὰρ οὐ πίπτει. Ψυχὴ ἐν σώματι ἐστίν· οὐ ζῆ δὲ ἄψυχον σῶμα, ψυχῆς ἀπολειπούσης οὐκ ἔσ-

11 cf. Mt 28:17 12–13 cf. Lc 24:38–39 13 Jo 20:25 et 27 16–17 cf. Lc 24:42 18–19 cf. Jo 14:2–3; Phil 3:20 20 cf. Mc 16:19

Lemma καὶ μετ' ὀλίγα 1 καὶ² R : ἐν CH 2 ἰσχυρότερον R | ἀνέστη-
σεν C : ἀναστήσαι R 7 ζωῆς ss. R corr. : ψυχῆς CHR in textu 8 ἑαυ-
τῷ scripsi : αὐτῷ codd. 10 πιστῶσαι R 11 αὐτὸν R : αὐτῶν CH 12
εἶπεν R : εἰπὼν CH 17 σαρκὸς HR : σαρκικῶς C 20 εἰς τὸν οὐρανὸν
om. R | τῇ om. R 21 εἰρημένα R 24 ἐν ἔργοις CH *Lemma* καὶ μετὰ
βραχὺ C, καὶ μετὰ βραχέα R 26 οὐκ ἔστιν R : οὐκέτι CH

- τιν. Οἶκος γὰρ τὸ σῶμα ψυχῆς, πνεύματος δὲ ψυχῇ οἶκος. Τὰ τρία δὲ ταῦτα τοῖς ἐλπίδα εἰλικρινῇ καὶ πίστιν ἀδιάκριτον ἐν τῷ θεῷ ἔχουσι σωθήσεται. Θεωροῦντες γοῦν καὶ τοὺς κοσμικοὺς λόγους, καὶ κατ' αὐτοὺς οὐχ εὐρίσκοντες ἀδύνατον ὑπάρχειν τῇ σαρκὶ τὴν παλιγγενεσίαν, καὶ ἐπὶ τούτοις
- 5 πᾶσι τὸν Σωτῆρα διὰ παντὸς τοῦ εὐαγγελίου δεικνύοντα τὴν τῆς σαρκὸς ἡμῶν σωτηρίαν, τί λοιπὸν ἀνεχόμεθα τῶν ἀπίστων καὶ σκανδάλων λόγων, καὶ λανθάνομεν ἑαυτοὺς ἐπιστρέφοντες εἰς τοῦπίσω, ὅποτε ἀκούσωμεν ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι, τὸ δὲ σῶμα φθαρτὸν καὶ οὐκέτι δυνάμενον ἀναζῆσαι;
- 10 Ταῦτα γὰρ καὶ πρὸ τοῦ μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν παρὰ Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος ἠκούομεν. Εἰ οὖν ταῦτα ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ καὶ μόνος τῆς ψυχῆς τὴν ζωὴν εὐηγγελίζετο, τί καινὸν ἡμῖν ἔφερε παρὰ Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα καὶ τὸν τούτων χορόν; Νῦν δὲ τὴν καινὴν καὶ ξένην εὐαγγελιζόμενος ἦλθεν ἀνθρώποις ἐλπίδα. Ξένον δὲ ἄρα ἦν καὶ καινὸν τὸ τὸν θεὸν
- 15 ὑπισχνέσθαι μὴ τῇ ἀφθαρσίᾳ τὴν ἀφθαρσίαν τηρεῖν, ἀλλὰ τὴν φθορὰν ἀφθαρσίαν ποιεῖν. Ἄλλὰ γὰρ οὐκ ἄλλως λυμαίνεσθαι τὸν λόγον δυνάμενος ὁ τῆς πονηρίας Ἄρχων ἐξέπεμψε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ, κακὰς καὶ λοιμώδεις διδασκαλίας εἰσάγοντας, ἐκλεξάμενος αὐτοὺς ἐκ τῶν σταυρωσάντων τὸν Σωτῆρα ἡμῶν, οἵτινες τὸ μὲν ὄνομα τοῦ Σωτῆρος ἔφερον, τὰ δὲ
- 20 ἔργα τοῦ πέμψαντος αὐτοὺς ἐποίουν, δι' οὗς καὶ τῷ ὀνόματι ἠκολούθησεν ἡ βλασφημία.
- Εἰ δὲ μὴ ἀνίσταται ἡ σὰρξ, διὰ τί καὶ φυλάσσεται, καὶ οὐ μᾶλλον αὐτῇ συγχαροῦμεν χρήσασθαι ταῖς ἐπιθυμίαις; Καὶ τί (μὴ) μιμούμεθα τοὺς ἰατροὺς, οἵτινες ἐπειδὴν ἀπεγνωσμένον ἔχουσιν ἄνθρωπον, σφίζεσθαι
- 25 μὴ δυνάμενον, ἐπιτρέπουσιν αὐτῷ ταῖς ἐπιθυμίαις ὑπηρετεῖν (ἴσασι γὰρ ὅτι ἀπόλλυται); Ὅπερ ἀμέλει ποιοῦσιν οἱ τὴν σάρκα μισοῦντες, ἐκβάλλοντες αὐτὴν τῆς κληρονομίας τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὡς νεκρὰν ἐσομένην ἀτιμάζουσιν αὐτήν. Εἰ δὲ ὁ ἡμέτερος ἰατρός Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν ἡμᾶς ἀποσπᾶσας διαιτᾶται τῇ κατ' αὐτὸν
- 30 σῶφρονι καὶ ἐγκρατεῖ διαίτη τὴν σάρκα ἡμῶν, δηλὸν ὡς ἐλπίδα σωτηρίας ἔχουσαν ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων αὐτὴν φυλάσσει, καθάπερ τοὺς ἐλπίδα σωτηρίας ἔχοντας ἀνθρώπους οἱ ἱατροὶ οὐκ ἑῶσιν ὑπηρετεῖν ταῖς ἡδοναῖς.

15–16 cf. 1 Cor 15:53

1 πνεῦμα δὲ ψυχῆς οἶκος R | δὲ² om. R 11 ἀκούομεν R 12 ζωὴν CH : σωτηρίαν R 20 τῷ ὀνόματι : sc. τοῦ Σωτῆρος 23 τί (μὴ) μιμούμεθα scripsi : εἰ μιμούμεθα CH : εἰ μὴ μῦθος R : οὐ μιμούμεθα Otto 24 post ἱατροὺς addit φασιν R 26 ἐκβάλλουσιν H 28 εἰ δὲ ὁ CH : ὁ δὲ R 28–29 Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς CH : Χριστὸς ὁ θεὸς R 29 ἡμᾶς H : ἡμῶν CR

Fr. 110 Holl

Πρὸς σκληρὰν καὶ ἀπειθὴ καρδίαν λόγος ὑγιῆς οὐκ εἰσέρχεται, ἀλλ'
ὥσπερ ἀντιτυπούμενος πρὸς ἑαυτὸν ἐπανέρχεται.

1-2 exstat in **H** f. 26^v; Paris. reg. 923 (s. IX-X), f. 76^r; Marc. 138 (s. X-XI), f. 77^r; **R** f. 73^v. *Lemma* τοῦ ἁγίου ἰουστίνου ἐκ τοῦ περὶ ἀναστάσεως **PM** **1** πρὸς **H** : εἰς **P**

SUPPLEMENTS TO VIGILIAE CHRISTIANAE

1. Tertullianus. *De idololatria*. Critical Text, Translation and Commentary by J.H. Waszink and J.C.M. van Winden. Partly based on a Manuscript left behind by P.G. van der Nat. 1987. ISBN 90 04 08105 4
2. Springer, C.P.E. *The Gospel as Epic in Late Antiquity*. The *Paschale Carmen* of Sedulius. 1988. ISBN 90 04 08691 9
3. Hoek, A. van den. *Clement of Alexandria and His Use of Philo in the Stromateis*. An Early Christian Reshaping of a Jewish Model. 1988. ISBN 90 04 08756 7
4. Neymeyr, U. *Die christlichen Lehrer im zweiten Jahrhundert*. Ihre Lehrtätigkeit, ihr Selbstverständnis und ihre Geschichte. 1989. ISBN 90 04 08773 7
5. Hellemo, G. *Adventus Domini*. Eschatological Thought in 4th-century Apses and Catecheses. 1989. ISBN 90 04 08836 9
6. Rufin von Aquileia. *De ieiunio* I, II. Zwei Predigten über das Fasten nach Basileios von Kaisareia. Ausgabe mit Einleitung, Übersetzung und Anmerkungen von H. Marti. 1989. ISBN 90 04 08897 0
7. Rouwhorst, G.A.M. *Les hymnes pascales d'Éphrem de Nisibe*. Analyse théologique et recherche sur l'évolution de la fête pascale chrétienne à Nisibe et à Édesse et dans quelques Églises voisines au quatrième siècle. 2 vols: I. Étude; II. Textes. 1989. ISBN 90 04 08839 3
8. Radice, R. and D.T. Runia. *Philo of Alexandria*. An Annotated Bibliography 1937–1986. In Collaboration with R.A. Bitter, N.G. Cohen, M. Mach, A.P. Runia, D. Satran and D.R. Schwartz. 1988. repr. 1992. ISBN 90 04 08986 1
9. Gordon, B. *The Economic Problem in Biblical and Patristic Thought*. 1989. ISBN 90 04 09048 7
10. Prosper of Aquitaine. *De Providentia Dei*. Text, Translation and Commentary by M. Marcovich. 1989. ISBN 90 04 09090 8
11. Jefford, C.N. *The Sayings of Jesus in the Teaching of the Twelve Apostles*. 1989. ISBN 90 04 09127 0
12. Drobner, H.R. and Klock, Ch. *Studien zu Gregor von Nyssa und der christlichen Spätantike*. 1990. ISBN 90 04 09222 6
13. Norris, F.W. *Faith Gives Fullness to Reasoning*. The Five Theological Orations of Gregory Nazianzen. Introduction and Commentary by F.W. Norris and Translation by Lionel Wickham and Frederick Williams. 1990. ISBN 90 04 09253 6
14. Oort, J. van. *Jerusalem and Babylon*. A Study into Augustine's *City of God* and the Sources of his Doctrine of the Two Cities. 1991. ISBN 90 04 09323 0
15. Lardet, P. *L'Apologie de Jérôme contre Rufin*. Un Commentaire. 1993. ISBN 90 04 09457 1
16. Risch, F.X. *Pseudo-Basilii: Adversus Eunomium IV-V*. Einleitung, Übersetzung und Kommentar. 1992. ISBN 90 04 09558 6

17. Klijn, A.F.J. *Jewish-Christian Gospel Tradition*. 1992. ISBN 90 04 09453 9
18. Elanskaya, A.I. *The Literary Coptic Manuscripts in the A.S. Pushkin State Fine Arts Museum in Moscow*. ISBN 90 04 09528 4
19. Wickham, L.R. and Bammel, C.P. (eds.). *Christian Faith and Greek Philosophy in Late Antiquity*. Essays in Tribute to George Christopher Stead. 1993. ISBN 90 04 09605 1
20. Asterius von Kappadokien. *Die theologischen Fragmente*. Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Kommentar von Markus Vinzent. 1993. ISBN 90 04 09841 0
21. Hennings, R. *Der Briefwechsel zwischen Augustinus und Hieronymus und ihr Streit um den Kanon des Alten Testaments und die Auslegung von Gal. 2,11-14*. 1994. ISBN 90 04 09840 2
22. Boeft, J. den & Hilhorst, A. (eds.). *Early Christian Poetry*. A Collection of Essays. 1993. ISBN 90 04 09939 5
23. McGuckin, J.A. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. Its History, Theology, and Texts. 1994. ISBN 90 04 09990 5
24. Reynolds, Ph.L. *Marriage in the Western Church*. The Christianization of Marriage during the Patristic and Early Medieval Periods. 1994. ISBN 90 04 10022 9
25. Petersen, W.L. *Tatian's Diatessaron*. Its Creation, Dissemination, Significance, and History in Scholarship. 1994. ISBN 90 04 09469 5
26. Grünbeck, E. *Christologische Schriftargumentation und Bildersprache*. Zum Konflikt zwischen Metapherninterpretation und dogmatischen Schriftbeweistraditionen in der patristischen Auslegung des 44. (45.) Psalms. 1994. ISBN 90 04 10021 0
27. Haykin, M.A.G. *The Spirit of God*. The Exegesis of 1 and 2 Corinthians in the Pneumatomachian Controversy of the Fourth Century. 1994. ISBN 90 04 09947 6
28. Benjamins, H.S. *Eingeordnete Freiheit*. Freiheit und Vorsehung bei Origenes. 1994. ISBN 90 04 10117 9
29. Smulders s.j., P. (tr. & comm.). *Hilary of Poitiers' Preface to his Opus historicum*. 1995. ISBN 90 04 10191 8
30. Kees, R.J. *Die Lehre von der Oikonomia Gottes in der Oratio catechetica Gregors von Nyssa*. 1995. ISBN 90 04 10200 0
31. Brent, A. *Hippolytus and the Roman Church in the Third Century*. Communities in Tension before the Emergence of a Monarch-Bishop. 1995. ISBN 90 04 10245 0
32. Runia, D.T. *Philo and the Church Fathers*. A Collection of Papers. 1995. ISBN 90 04 10355 4
33. De Coninck, A.D. *Seek to See Him*. Ascent and Vision Mysticism in the Gospel of Thomas. 1996. ISBN 90 04 10401 1
34. Clemens Alexandrinus. *Protrepticus*. Edidit M. Marcovich. 1995. ISBN 90 04 10449 6
35. Böhm, T. *Theoria – Unendlichkeit – Aufstieg*. Philosophische Implikationen zu *De vita Moysis* von Gregor von Nyssa. 1996. ISBN 90 04 10560 3

36. Vinzent, M. *Pseudo-Athanasius, Contra Arianos IV*. Eine Schrift gegen Asterius von Kappadokien, Eusebius von Cäsarea, Markell von Ankyra und Photin von Sirmium. 1996. ISBN 90 04 10686 3
37. Knipp, P.D.E. *'Christus Medicus' in der frühchristlichen Sarkophagskulptur*. Ikonographische Studien zur Sepulkralkunst des späten vierten Jahrhunderts. 1998. ISBN 90 04 10862 9
38. Lössl, J. *Intellectus gratiae*. Die erkenntnistheoretische und hermeneutische Dimension der Gnadenlehre Augustins von Hippo. 1997. ISBN 90 04 10849 1
39. Markell von Ankyra. *Die Fragmente. Der Brief an Julius von Rom*. Herausgegeben, eingeleitet und übersetzt von Markus Vinzent. 1997. ISBN 90 04 10907 2
40. Merkt, A. *Maximus I. von Turin*. Die Verkündigung eines Bischofs der frühen Reichskirche im zeitgeschichtlichen, gesellschaftlichen und liturgischen Kontext. 1997. ISBN 90 04 10864 5
41. Winden, J.C.M. van. *Archè*. A Collection of Patristic Studies by J.C.M. van Winden. Edited by J. den Boeft and D.T. Runia. 1997. ISBN 90 04 10834 3
42. Stewart-Sykes, A. *The Lamb's High Feast*. Melito, *Peri Pascha* and the Quartodeciman Paschal Liturgy at Sardis. 1998. ISBN 90 04 11236 7
43. Karavites, P. *Evil, Freedom and the Road to Perfection in Clement of Alexandria*. 1999. ISBN 90 04 11238 3
44. Boeft, J. den and M.L. van Poll-van de Lisdonk (eds.). *The Impact of Scripture in Early Christianity*. 1999. ISBN 90 04 11143 3
45. Brent, A. *The Imperial Cult and the Development of Church Order*. Concepts and Images of Authority in Paganism and Early Christianity before the Age of Cyprian. 1999. ISBN 90 04 11420 3
46. Zachhuber, J. *Human Nature in Gregory of Nyssa*. Philosophical Background and Theological Significance. 1999. ISBN 90 04 11530 7
47. Lechner, Th. *Ignatius adversus Valentinianos?* Chronologische und theologiegeschichtliche Studien zu den Briefen des Ignatius von Antiochien. 1999. ISBN 90 04 11505 6
48. Greschat, K. *Apelles und Hermogenes*. Zwei theologische Lehrer des zweiten Jahrhunderts. 1999. ISBN 90 04 11549 8
49. Drobner, H.R. *Augustinus von Hippo: Sermones ad populum*. Überlieferung und Bestand - Bibliographie - Indices. 1999. ISBN 90 04 11451 3
50. Hübner, R.M. *Der paradox Eine*. Antignostischer Monarchianismus im zweiten Jahrhundert. Mit einen Beitrag von Markus Vinzent. 1999. ISBN 90 04 11576 5
51. Gerber, S. *Theodor von Mopsuestia und das Nicänum*. Studien zu den katechetischen Homilien. 2000. ISBN 90 04 11521 8
52. Drobner, H.R. and A. Viciano (eds.). *Gregory of Nyssa: Homilies on the Beatitudes*. An English Version with Commentary and Supporting Studies. Proceedings of the Eighth International Colloquium on Gregory of Nyssa (Paderborn, 14-18 September 1998) 2000 ISBN 90 04 11621 4

53. Marcovich, M. (ed.). *Athenagorae qui fertur. De resurrectione mortuorum*.
2000. ISBN 90 04 11896 9